Elvedin Mulagić

NEGIRANJE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Elvedin Mulagić
Negiranje genocida nad Bošnjacima

Izdavač:
Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača:
Dr. Rasim Muratović

Recenzenti:
Prof. dr. Smail Čekić
Prof. dr. Edina Bećirević
Dr. Admir Mulaosmanović

Lektura:
Samija Rizvanović

Tehnička priprema:
Alvid Hubijar

Dizajn korica:
Kemal Obad

Godina izdanja i štampe:
2014.

Tiraž:
700 primjeraka

Štampa:
Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo

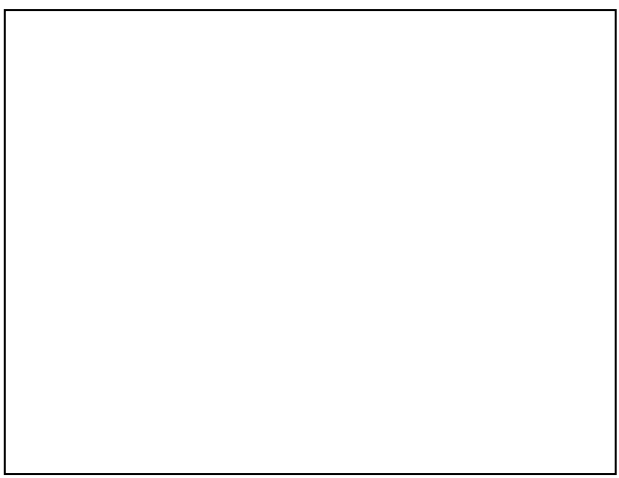

Elvedin Mulagić

Negiranje genocida nad Bošnjacima

Sarajevo, 2014.

“Prema tome mi ne možemo očekivati niti možemo imati rešeto pa da prosijemo da samo ostanu Srbi ili propadnu Srbi a ostali odu. Pa to je, to neće, ja ne znam kako će gospodin Krajišnik i gospodin Karadžić ***objasniti*** *svijetu. To je ljudi* ***genocid****.”*

Izjava Ratka Mladića na 16. sjednici Skupštine samoproglašene Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, održanoj 12. maja 1992. godine.

S A D R Ž A J

PREDGOVOR

UVOD 1

1. GENOCID U TEORIJI I RELEVANTNIM DOKUMENTIMA 4

Historija genocida kao društvene pojave i procesa 5
Genocid u relevantnim dokumentima 11
Definicija i teorije genocida 18
Prepoznavanje i dokazivanje genocida 29
Tipologizacija genocida 39

2. NAUČNA SAZNANJA O POJAVI NEGIRANJA GENOCIDA 44

Teorije negiranja genocida 45
Suočavanje sa počinjenim genocidom – priznanje ili negiranje 51
Razvoj pojave negiranja genocida na primjeru holokausta nad Jevrejima 58
Tipologizacija pojave negiranja genocida 72

3. OSNOVNA POLAZIŠTA NEGATORA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA 80

Historijski kontinuitet genocida nad Bošnjacima 81
Uzroci genocida nad Bošnjacima 84
Korijeni genocida nad Bošnjacima 91
Dehumanizacija ciljne grupe – kreiranje genocida i razvoj pojave negiranja 100
Teorijsko određenje dehumanizacije 100
Historijsko utemeljenje i kontinuitet dehumanizacije Bošnjaka 104
Dehumanizacija Bošnjaka u pripremi i izvršenju genocida u periodu od 1992-1995. godine 109

4. SISTEMSKI PRISTUP U NEGIRANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA POČINJENOG U PERIODU 1992-1995 126

Kontinuitet i tradicija negiranja genocida nad Bošnjacima 127
Razvoj pojave negiranja genocida počinjenog nad Bošnjacima u periodu 1992-1995. 130
Negiranje namjere za izvršenje genocida 138
Mehanizmi i institucije u funkciji negiranja genocida 142

Akademska komponenta društva 142
Teorije zavjere 146
Negiranje genocida u Srebrenici 150
Politička komponenta društva 164
Negiranje dimenzije i intenziteta genocida – zanemarivanje posrednih manifestacija genocida 168
5. NEGIRANJE GENOCIDA NA MEĐUNARODNOM NIVOU 178
Stereotipi i predrasude kao metod negiranja genocida 179
Negiranje na međunarodnom nivou 185
“Etničko čišćenje” kao eufemizam za genocid 188
Međunarodni sudovi 195
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 201
IZVORI I LITERATURA 209
O AUTORU 231

PREDGOVOR

Knjiga je nastala na osnovu istraživanja provedenog u izradi magistarskog rada na temu "Poricanja genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995", pod mentorstvom prof. dr. Smaila Čekića, koji je odbranjen u mjesecu januaru 2013. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

Izbor ove teme za izradu magistarskog rada nije izvršen preko noći. Bio sam svjestan težine i ozbiljnosti zadatka koji se time postavlja pred mene, kompleksnosti teme i težine mentalnog suočavanja sa tom temom. Poslije dužeg promišljanja shvatio sam da je borba za očuvanje istine o počinjenom genocidu nad Bošnjacima suštinsko pitanje, jer je to ujedno i borba protiv zaborava, toliko svojstvenog Bošnjacima, zaborava koji je rezultirao slabom prevencijom genocida u prošlosti.

Prije provedenog istraživanja imao sam mišljenje da su činjenice općepoznate i da ih ne treba posebno naglašavati. Imao sam pogrešnu predstavu. Činjenice se zaboravljaju, pamćenje blijedi, čak i u slučaju izostanka organizovanog negiranja počinjenog genocida. Stoga se činjenice moraju stalno ponavljati i naglašavati, da bi se memorija počinjenog zločina sačuvala od zaborava. S druge strane, normalan ljudski um teško može zamisliti i prihvatiti da zločine, brutalnosti i stravičnosti kakvi su ispoljeni nad Bošnjacima u periodu 1992-1995. godine, može počiniti ljudska ruka, pa se stoga ljudi, često mahinalno, priklanjaju negatorima tih zločina, prihvatajući navode da je to izmišljeno.

Često sam, prilikom proučavanja mnogobrojnih zločina počinjenih nad Bošnjacima, dolazio u situaciju se upitam je li sve ovo moguće, da li mi ovo preuveličavamo, pa i drugi narodi su stradali! Međutim, poslije detaljnog usredotočenja i dubljeg istraživanja, spoznajem da je malo naroda koji su bili izloženi kontinuiranom uništavanju kao što je to bošnjački,[1] te da je zadatak istraživanja genocida nad Bošnjacima - prezentiranje dobijenih rezultata i čuvanje promemorije o činjenicama o počinjenom genocidu - od prvorazredne važnosti, jer je to jedini

[1] Pogledati paradgimu detektiranja genocida Helen Fein u prvom poglavlju knjige.

način da se izgradi drugačija svijest, svijest koja će onemogućiti daljnje teritorijalno uzmicanje i biološko uništenje Bošnjaka. Ako se osvrnemo unazad, na bližu nam historiju, shvatit ćemo da su Bošnjaci izloženi kontinuiranom istrebljivanju s teritorija koje su naseljavali još od poraza Osmanlija pod Bečom, a svaki naredni atak na Bošnjake značio je daljnje uzmicanje. Uzet ćemo za primjer istočnu Hercegovinu. U vrijeme moje mladosti smatrao sam da je ona postala manjinski naseljena bošnjačkim stanovništvem prirodnim putem, nisam znao da je tome prethodilo višeetapno provođenje genocida nad Bošnjacima.

Jedan od najvećih problema bio je definiranje krajnjeg dometa istraživanja negiranja genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine, jer je to postala veoma raširena pojava, koja ima svoje aktere kako na domaćem, tako na regionalnom i međunarodnom nivou. Koliko god sam produbljivao svoja saznanja o temi istraživanja, usljed dostupnosti mnoštva izvora i dokaza o počinjenom genocidu, taj problem je postajao prisutniji. Postojanje obilja dokaza i činjenica o počinjenom genocidu ujedno je i specifikum genocida nad Bošnjacima.

Tokom provođenja istraživanja posebno me zapanjila činjenica o sistemski provođenim aktivnostima na prikrivanju počinjenog zločina kroz formiranje sekundarnih, pa čak i tercijarnih masovnih grobnica, te kroz ogroman pritisak na posmatrače genocida. Sistemski provedene aktivnosti na planskom uklanjanju tragova bosanske i bošnjačke kulture dodatno potvrđuju sistemski i intencionalni karakter genocida. Ovo uklanjanje tragova kulturne promemorije ukazuje na još strahovitiju stvar, a to je dugoročno projektovanje zaborava, kako bi se uklonili svi tragovi stoljetne bosanske i bošnjačke kulture, odnosno tragovi življenja Bošnjaka na određenom teritoriju. Ovakav obrazac izvršenja genocida ima svoj historijski kontinuitet.

Jačina provedene dehumanizacije Bošnjaka u praskozorje izvršenja genocida, kontinuitet glorifikacije ratnih zločinaca i romantiziranje počinjenog zločina tokom i poslije izvršenja genocida, te sistemsko negiranje genocida, trebali bi uzrokovati zabrinutost i ukazati na mogućnost ponavljanja genocida. Obrazac pripreme, izvršenja i negiranje genocida, kao da se gotovo svaki put preslikava.

Negiranje genocida nad Bošnjacima je veoma raširena pojava koja ima svoje sistemske i institucionalne manifestacije. U skladu sa

ispoljenim manifestacijama može se kazati da je genocid nad Bošnjacima jedan od najnegiranijih genocida. Ni nakon 18 godina od izvršenja genocida u institucijama Bosne i Hercegovine nije usvojen ni zakon niti deklaracija o zabrani negiranja genocida počinjenog nad Bošnjacima, što dodatno usložnjava i potpomaže pojavu negiranja genocida. Istovremeno smo svjedoci da pojedine države imaju odlična zakonska rješenja prevencije i sprečavanja pojave genocida, kao što je to slučaj s Ruandom.

Prenošenje činjenica o genocidu na buduće naraštaje obaveza je od prvorazrednog značaja za svakoga savremenika genocida, jer se, bez obzira na sistemski i institucionalni karakter negiranja genocida nad Bošnjacima, ne smije posustati u borbi za istinu. Kao što to kaže jedan od pionira istraživanja negiranja holokausta nad Jevrejima Deborah Lipstadt (1993: 222): *"Moramo educirati akademsku i širu javnost o toj prijetnji, njenoj historiji i ideologijskim korijenima."* Napori trebaju prevashodno biti usmjerni na rasvjetljavanju historijskih i ideologijskih korijena i uzroka negiranja genocida. To je dugotrajan proces s kojim će se morati boriti svim dozvoljenim sredstvima, s težištem na razvijanju svijesti kod mladih naraštaja. Kako vrijeme bude odmicalo i kako se broj svjedoka i savremenika genocida bude smanjivao, otvarat će se veće mogućnosti za negiranje genocida.

Izražavam duboku zahvalu, mojim, roditeljima i supruzi bez čije nesebične podrške ne bih bio u mogućnosti završiti ovu knjigu. Veliku zahvalu dugujem akademiku prof. dr. Smailu Čekiću, koji je dao naučni pečat mom magistarskom radu i ovoj knjizi. Bez obzira na njegovu ogromnu naučnu angažovanost, uvijek je odvajao trenutke svog dragocjenog vremena za konsultacije i usmjeravao moje istraživanje u pravom smjeru. Značajan doprinos ovoj knjizi su također dali i prof. dr. Izet Beridan, prof. dr. Edina Bećirević, doc. dr. Sabina Čehajić-Clancy i dr. Admir Mulaosmanović. Zahvaljujem se mr. Alvidu Hubijaru na ogromnom doprinosu u stilizaciji i korekturi teksta knjige. Izražavam zahvalu uposlenicima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu na višegodišnjoj podršci. Na kraju, zahvalu izražavam svim svojim prijateljima i poznanicima koji su me na bilo koji način podržali u izradi magistarskog rada i ove knjige.

UVOD

Genocid se vjerovatno pojavio još u periodu prvobitne ljudske zajednice, ali istraživači uglavnom prate ovu pojavu od rane historije čovječanstva, kada se genocidom vršilo istrebljivanje plemena zbog nemogućnosti njihovog savlađivanja ili asimiliranja. U periodu srednjeg vijeka, pod ogromnim uticajem crkve i gesla "od koga vlast od toga i vjera", dolazi do masovnog istrebljivanja grupa drugih vjerskih uvjerenja. Čitavi narodi su istrijebljeni u periodu kolonizacije samo zbog toga što su smatrani preprekom pristupu prirodnim resursima. Moderno doba karakterizira pojava ideologijskog genocida, čije su ključno obilježje temeljite pripreme genocida i masovno provedena dehumanizacija viktimizirane grupe.

Moderni genocid je, pored opsežnih priprema, karakteriziran i planskim aspektom negiranja počinjenog genocida. Negiranje genocida je unaprijed osmišljeno, a njegovo izvršenje prikriveno. Tokom izvršenja genocida provode se raznovrsne mjere i aktivnosti usmjerene prema unutrašnjim i vanjskim posmatračima genocida, s ciljem glorifikacije ratnih zločinaca i eufemiziranja počinjenog zločina, a time i uspostavljanja osnove za njegovo sistemsko negiranje.

Negiranje kao završna faza genocida teži da preoblikuje historiju u smislu demoniziranja žrtava i rehabilitacije počinitelja. Negiranje ubija dostojanstvo preživjelih i teži da razori kulturu pamćenja zločina. Planeri i izvršioci genocida u načelu ne završavaju genocid s klanjem i ubijanjem žrtve, završna faza genocida je njegovo negiranje. Negiranje genocida se pojavljuje kao substitut za počinjeni zločin, jer se i negiranjem teži ka ostvarivanju istog cilja, samo drugim snagama i sredstavima. Negiranje, kao zadnja faza genocida, može trajati dugo poslije završetka porcesa ubijanja žrtava. U dosadašnjoj historiji zabilježeni su samo izdvojeni slučajevi priznavanja genocida od počinioca. Ključnu ulogu u prepoznavanju genocida igraju direktni posmatrači genocida, kao i vanjski posmatrači genocida: predstavnici međunarodnih organizacija, mediji, predstavnici vlada velikih sila, istraživači i drugi subjekti.

Često je prisutna pojava ograničavanja činjenica i dokaza o počinjenom genocidu na sudske presude ili pravnu prosudbu

genocida, što je pogrešno, jer se time zanemaruju svi dokazi i činjenice koje se dobiju njihovim podvrgavanjem naučnom sudu. Rukovodeći se navedenim principom apsolutno se negiraju genocidi koji su se dogodili u ranijoj fazi historije, kada nije postojala ni osnova međunarodnog humanitarnog prava, kao što su slučajevi genocida nad plemenom Herera, genocid nad domorocima Amerike i drugi.

Knjiga je strukturirana u pet poglavlja i zaključna razmatranja. U prvom poglavlju knjige predstavljen je razvoj genocida kao pojave, teorije genocida, tipologizacija genocida i aktuelni diskurs istraživača o definiciji genocida, s naglaskom na udaljavanjima od koncepcije genocida.

U drugom poglavlju knjige su konsultirana naučna saznanja o pojavi negiranja genocida, razvoj procesa negiranja genocida na primjeru holokausta nad Jevrejima i suočavanje s počinjenim genocidom koje rezultira priznanjem ili negiranjem. U ovom poglavlju pukušava se dati odgovor na pitanja: U kojim okolnostima i kako se pojavljuje negiranje genocida? Kakve okolnosti uzrokuju da dolazi do razvoja masovnosti u negiranju počinjenog genocida?

Treće poglavlje predstavlja korijene i uzroke genocida nad Bošnjacima, dehumanizaciju, te povezanost dehumanizacije i negiranja genocida. Istraženi su motivi i uzroci koji dovode do toga da je znatan dio srpskog naroda opravdavao akte zločina i negirao počinjeni genocid na Bošnjacima, pri čemu su, pored ostalog, i određene institucije i nevladine organizacije bile uključene u taj proces. Analizirana je uloga naučne, kulturne i duhovne komponente srpskog društva u pripremi genocida. Ovo poglavlje nudi odgovor na pitanje: Šta je to što omogućava kontinuitet dehumanizacije Bošnjaka, kako u pripremi i izvršenju genocida, tako i u miru?

Četvrto poglavlje prezentira specifične tehnike i forme negiranja genocida: minimiziranje dimenzije i intenziteta genocida nad Bošnjacima, razvijanje teorija zavjere, fabrikovanje ratnih zločina nad Srbima, preuveličavanje dimenzije ratnih zločina nad Srbima i drugo. Kao akademski pristup u negiranju genocida predstavljen je primjer pojedinih istraživača koji obznanjuju podatke preuzete od raznoraznih, često nekompetentnih subjekata kao vlastite rezultate o “ukupnim ljudskim gubicima u BiH u periodu '92-'95”, odstupajući pritom od osnovnih naučnih principa i postulata, čime značajno

minimiziraju broj žrtava. Sagledan je sistemski i institucionalni karakter negiranja genocida, te utvrđena njegova krajnja svrha i ishodište.

Petim poglavljem je obrađeno negiranje genocida na međunarodnom nivou, kroz stavove i ulogu predstavnika međunarodnih organizacija, predstavnika vlada velikih sila, međunarodnih sudova i tribunala, istraživača i drugih subjekata. Predstavljeno je korištenje stereotipa u svrhu prikrivanja uzroka i karaktera oružanog sukoba i obezbjeđenje vanjske legitimizacije genocida.

Svrha ove knjige je ostvariti doprinos objektivizaciji saznanja o počinjenom genocidu nad Bošnjacima u funkciji izbjegavanja bilo kakvih političkih i drugih manipulacija, te utvrđivanja istine i zadovoljavanja pravde, kao i izgradnje i obnove zajedničkog života i trajnog mira u Bosni i Hercegovini. Saznanje o ciljevima i motivima negiranja genocida nad Bošnjacima ima prvorazredni značaj i uticaj na oporavak i stabilnost društva i države. Ono doprinosi razotkrivanju aktera i aktivnosti usmjerenih na potiskivanje pamćenja o počinjenom genocidu u zaborav, djelujući time direktno na prevenciju genocida u budućnosti. Samo identificiranje negiranja genocida ne zaustavlja ekstenzivno dejstvo na žrtvu. Zaustavljanje ovog dejstva isključivo se može postići kroz sprečavanje i zaustavljanje negiranja genocida. Jer, genocid koji se sistemski negira ima tendenciju da bude zaboravljen, a to po automatizmu smanjuje mogućnost prevencije genocida u budućnosti.

1 GENOCID U TEORIJI I RELEVANTNIM DOKUMENTIMA

2 NAUČNA SAZNANJA O POJAVI NEGIRANJA GENOCIDA

3 OSNOVNA POLAZIŠTA NEGATORA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

4 SISTEMSKI PRISTUP U NEGIRANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA POČINJENOG U PERIODU 1992-1995

5 NEGIRANJE GENOCIDA NA MEĐUNARODNOM NIVOU

Historija genocida kao društvene pojave i procesa

Istraživači genocida zastupaju stav da je genocid star koliko i čovječanstvo, odnosno da genocid egzistira još od vremena prvobitne ljudske zajednice.[2] Stoga je historijske korijene masovnog ubijanja potrebno tražiti u dalekoj prošlosti. Kirenan je iznio stav da: "Masovno ubijanje nije neobičnost novog doba /.../. Razvoj agrikulture u neolitskoj eri obezbijedio je viškove koji su mogli podržati sistematično ratovanje. Postoje dokazi o uništenju cijelih društava /.../" (Kirenan 2007: 1-2). Dakle, korijeni masovnog ubijanja mogu se pronaći još u neolitskom dobu. Ni Rimsko carstvo nije bilo imuno na provođenja masovnih egzekucija, te prema Rubinsteinu: "U 146. godini stare ere, Kartaga biva potpuno uništena. Čini se vjerojatnim da je 150.000 Kartaganaca, od ukupno njih 200.000, bilo masakrirano od strane Rimljana" (Rubinstein, 2004: 25). Nadalje, Rubinstein navodi primjer stravičnih pokolja Džingis-kanove vojske: "/.../ Mongolska osvajanja su rezultirala sa 60.000 mrtvih u Na-Chungu u Kini, i ne manje od 700.000 u Mervu u Khurasanu (Perzija)" (Rubinstein, 2004: 28). Džingis-kanova osvajanja su bila jedna od najkrvavijih i najstravičnijih sa posljedicama nestanaka čitavih naroda i civilizacija.

Evropska historija srednjeg vijeka posebno je bila karakterizirana masovnim ubijanjima. Rubinstein tvrdi da je "...od početka Prvog krstaškog rata 1096. godine do kraja Tridesetogodišnjeg rata 1648. godine Evropa preživjela dugotrajni krvavi religijski konflikt koji se često smatra genocidom ili homocidom. Albigenški kršćanski rat i posljedični masakr katara u Sjevernoj Francuskoj, izvršavan kroz više faza od 1202. do 1229. godine, bio je zasigurno jedan od najkrvavijih pokolja srednjovjekovne Evrope, s namjerom usmjeren protiv jedne

[2] Pojam genocid potiče od starogrčke riječi *genos* (rod, pleme, narod) i latinske riječi *cide* (ubiti), što u prijevodu znači ubistvo ili istrebljenje naroda.

Kinolch i Mohan su ustvrdili: "Ne postoji sumnja da se genocid vjerovatno pojavio od početka ljudskog međugrupnog kontakta (...)". G. C. Kinloch & R. P. Mohan, GENOCIDE: APPROACHES, CASE STUDIES, AND RESPONSES, *Algora Publishing*, SAD, 2005, str. 15.

male grupe" (Rubinstein, 2004: 29-32). Prema Rubinsteinu (2004: 37), samo je u Tridesetogodišnjem ratu 1618-1648. godine u Njemačkoj, vođenom između protestanata i katolika na religijskoj osnovi, oko 7.5 miliona ljudi izgubilo živote. Evropska historija srednjeg vijeka je historija stalnih ratova i nasilja propraćenih masakrima inspirisanih religijom. Čitave vjerske grupe nestajale su zbog različitog shvaćanja Boga ili samo zbog različitosti u praktikovanju vjerskih obreda.

Slika br. 1
Rijetki pripadnici plemena Herero koji su uspjeli preživjeti genocid, odn. prisilni progon u pustinju (Izvor: www.altearmee.de/herero/index.htm)

Slučaj plemena Herero iz jugozapadne Afrike[3] predstavlja klasičan primjer kolonijalnog genocida. Lundtofte je napisao: "Pripadnici naroda Herero posjedovali su zemlju i stoku i bili su ključna 'prepreka' za efikasnu eksploataciju kolonije. Međutim, Herere nisu željeli da prodaju zemlju bijelcima, niti da komercijaliziraju svoje stočno blago" (u: Jensen, 2007: 31). Prema Lundtofteu: "Način života i tradicionalni plemenski običaji Herera i drugih plemena stajali su na putu njemačkim nastojanjima za osnivanje evropske države, preduslova za podjarmljivanje afričke populacije" (u: Jensen, 2007: 31). U

[3] Prostor današnje Namibije.

nemogućnosti da izmijene plemenske običaje Herera, Nijemci donose namjeru da unište Herere i komandant njemačkih snaga Trotha izjavljuje: "/.../ Vjerujem da nacija kao takva treba biti uništena ili ako ovo nije moguće, kroz taktičke manevre oni moraju biti izbačeni sa zemlje" (Lundtofte u: Jensen, 2007: 47). Ovim se događa prvi genocid XX stoljeća u kojem je prema Sarkin (2009: 5): "/.../ između 60.000 i 100.000 ljudi, uglavnom civila, od kojih su mnogi bili žene i djeca, bilo pobijeno od njemačkih trupa na različite načine ili su bili natjerani u pustinju."

Ekspanzionističke težnje zapadnoevropskih država, provođene strategijom kolonijalizma, kreirale su novu epohu masovnih ubijanja i genocida. Kolonijalizmom, kao strategijom ekspanzije, nastojala se uspostaviti dominacija, asimiliranje i eksploatacija nerazvijenih zajednica. Javljanje otpora kod potlačenih naroda rješavalo se masovnim ubijanjima, uslijed čega su u nekim slučajevima čitavi narodi i plemena zbrisani s lica zemlje samo radi toga što su smatrani nižim bićima ili preprekom pristupu prirodnim resursima. Velika prostranost osvojenih teritorija iziskivala je potrebu za brojnom radnom snagom, što se obezbjeđivalo porobljavanjem afričkih plemena i naroda. Ideologijska podloga za genocid pružena je religijskim promišljanjem, iskustveno utemeljenim na progonu i satiranju drugih vjera kroz krstaške ratove i inkviziciju.

Iako se era kolonijalizma prepoznaje kao mračni period ljudske historije zbog velikog broja počinjenih genocida od strane Evropljana kao kolonizatora, oni ne drže isključivi monopol u činjenju genocida u ovom periodu historije. Kiernan ukazuje da se i u odsustvu kolonizatora u pojedinim područjima pojavljivalo masovno ubijanje tokom kolonijalne ere, te kao primjer navodi genocidne masakre od peruanskih Indijanaca i afričkih robova na Haitiju nad doseljenicima i zemljoradnicima, zatim instrukciju Petog Dalaj Lame za masakr nad tibetanskim pobunjenicima (Kirenan, 2007: 6). Runbinstein navodi primjer afričkog plemena Ndwandwe, koje je u potpunosti, čitavih 50.000 pripadnika, uništila vojska Shaka Zulua 1826. godine (Rubinstein, 2004: 23). Kolonijalizam kao strategija ekspanzije rezultirao je uništenjima čitavih naroda ili plemena. Međutim, ne može se zastupati stanovište ekskluzivnosti kolonijalizma kao ideologije masakra i genocida. U istom vremenskom razdoblju postoje

i mnogi drugi primjeri masovnog stradanja ljudskih zajednica, uzrokovanih s različitim ciljevima i motivima.

Većina istraživača dvadeseto stoljeće naziva *stoljećem genocida*[4] zbog učestalosti genocida i njegovog uticaja na međunarodne odnose. Smith je kazao: "Genocid egzistira u svim periodima ljudske historije, ali prije savremenog perioda to je bio rijedak slučaj, osim kao aspekt rata ili u XVI i XVII stoljeću kao aspekt razvoja. Ali, u XX stoljeću genocid postaje općom pojavom, štaviše, pojavnosti koje preuzima su različite i potiču od različitih motiva" (u: Walliman i Dobkowski, 2000: 21). Prema Rubinsteinu: "Genocid i democid u periodu 1914.-1979. godine su bili zasigurno mnogo ekstremniji i ubitačniji nego bilo šta drugo poznato u zapadnom svijetu stoljećima /.../" (Rubinstein, 2004: 12). Sam početak prošlog stoljeća obilježio je genocid nad plemenom Herero od strane njemačkog kolonizatora, ali ovaj primjer genocida se može još uvijek vezati za kolonijalnu epohu zbog motiva za izvršenje. U Prvom i Drugom svjetskom ratu događa se više genocida nad različitim narodima, među kojima i historijski najznačajniji primjer, genocid nacista i njihovih kolaboracionista nad Jevrejima. Na prostoru bivše Jugoslavije, također, nekoliko nacionalnih grupa je bilo osuđeno na uništenje: Jevreji, Romi, Srbi i Bošnjaci. Poslije završetka Drugog svjetskog rata, bez obzira na donošenje proglasa "nikada više" koji je bio inspirisan strahovitim razmjerima počinjenog genocida nad Jevrejima, zatim i donošenje UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, nažalost, počinjeni su novi genocidi u Pendžabu, Kambodži, Bosni i Hercegovini, Ruandi i drugim prostorima. Učestalost genocida nije jedini faktor koji ovo stoljeće čini stoljećem genocida. Postoje i druga obilježja koja se specifično pojavljuju u ovom stoljeću. Nakon naučenih lekcija iz Drugog svjetskog rata dolazi do povećanog angažmana međunarodnih institucija i donošenja teorijskog i pravnog okvira genocida – do usvajanja Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Konvencijska definicija genocida postaje ozbiljnim i stalnim predmetom razmatranja u međunarodnim poslovima. Pored historičara, sociologa, pravnika, psihologa i drugih naučnika koji se

[4] Rubinstein je izložio tvrdnju da se savremeni svijet smatra dobom genocida. W. D. Rubinstein, HISTORY OF GENOCIDE, *Pearson Eduaction Limited*, Edinburg, 2004, str. 8.

počinju aktivno baviti istraživanjem genocida, genocid postaje tema od prvorazredne važnosti za političare, vojnike, novinare, nevladine organizacije i druge subjekte. Napisane su i izdate mnogobrojne knjige i vođene brojne naučne rasprave o genocidu. Stoga se XX stoljeće opravdano naziva stoljećem genocida zbog njegove učestalosti, teorijskopravnog definisanja i sveprisutnosti genocida u međunarodnim odnosima i javnosti.

Slika br. 2
Logor smrti Aušvic (Izvor: www.kurir-info.rs)

Dakle, genocid kao pojava je star koliko i čovječanstvo, odnosno, genocid egzistira još od vremena prvobitne ljudske zajednice. Dok se u ranoj historiji genocidom vršilo istrebljivanje plemena zbog nemogućnosti njihovog savlađivanja ili asimiliranja, a u novije doba genocid je postajao snažno oruđe za eliminiranje pripadnika grupe drugačijeg nacionalnog, etničkog ili vjerskog opredjeljenja, dotle je moderan genocid karakteriziran i obimnim angažovanjem državne birokratije.[5] Masovno stradanje ljudskih zajednica, usljed

[5] Kulić je ustvrdio: "Država je ta koja ima ekskluzivitet, što druge organizacije nemaju, pravo na monopol prisile, i to preko utvrđenog poredka moći, prisile, dominacije, vlasti i kontrole kao legitimne dominacije." S. Kulić, STRATEGIJA NASILJA KAO STRATEGIJA RAZVOJA, *Naprijed*, Zagreb, 1996, str. 48-49.

destruktivnog djelovanja druge zajednice, ima svoju dugu historiju i moglo bi se reći da je karakteriziralo društveni razvoj od prvobitne zajednice do savremenog doba. Destruktivnost u odnosima među društvenim zajednicama sveprisutna je u historiji čovječanstva gdje, prema Kuliću (1996: 36 i 63), "načelo prisvajanja preteže nad načelom stvaranja, destruktivno nadvladava konstruktivno".

Genocid u relevantnim dokumentima

Genocid je u određenom obimu egzistirao tokom čitave ljudske historije, ali je tek s naprednijim društvenim razvojem – moglo bi se kazati veoma kasno – došlo do istraživanja i determiniranja ove pojave, krajem XIX i početkom XX stoljeća.

Schabas je kazao: "Uloga međunarodnog prava u zaštiti nacionalnih, rasnih, etničkih i vjerskih grupa od progona može se slijediti do Vestfalskog mira 1648. godine, koji osigurava određene garancije za vjerske manjine" (Schabas, 2000: 15). Sami korijeni razvoja međunarodnog prava mogu se pronaći još u odredbama Vestfalskog mira.

Neposredno nakon Prvog svjetskog rata dolazi do povećanog međunarodnog angažovanja u zaštiti ljudskih prava, kada se za zločine počinjene nad Armenima od strane osmanlijske vlasti počinje koristiti termin "zločin protiv čovječnosti". Nijedna druga osoba nije imala toliki uticaj na razvoj koncepcije i pravnog uspostavljanja genocida kao Raphael Lemkin, a što je posebno bilo izraženo prilikom donošenja nacrta Konvencije o genocidu. Čak se smatra da nikada u historiji UN-a ni jedna individua nije provela takvo lobiranje kao Raphael Lemkin. Lemkin je relativno rano prepoznao specifičnost zločina koji se izdvajao nad ostalim zločinima protiv čovječnosti i prije izdavanja svog antologijskog dijela "Sile osovine u okupiranoj Evropi". On je još 1933. godine apelirao da se izvrši priznavanje dva nova međunarodna zločina: „vandalizam" i "nečovječnost". Vandalizam je tumačio kao zločin uništenja umjetnosti i kulture, a pod nečovječnošću je podrazumijevao radnje usmjerene protiv bespomoćnih "rasnih, vjerskih, ili društvenih kolektiviteta" kao što su masakri, pogromi, kolektivna okrutnost usmjerena protiv žena i djece, i postupci koji ponižavaju ljudsko dostojanstvo.[6]

[6] R. Lemkin, "Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations", Dodatna pojašnjenja na specijalni izvještaj predstavljen na Petoj konferenciji za ujedinjenje krivičnog zakona (Madrid 14.-20. oktobar 1933.) Dostupno na: http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm (Pristupljeno: 20.02.2011.).

Ujedinjene nacije 1943. godine uspostavljaju komisiju za "Ispitivanje ratnih zločina" počinjenih tokom Drugog svjetskog rata. Za predsjednika komisije imenovan je Britanac Cecil Hurst. Predsjedavajući komisije uočava da se zločini koje su počinili nacisti svojim karakteristikama izdvajaju u odnosu na ostale zločine, te ih definira kao "specifičnu kategoriju zločina počinjenih od strane Sila osovine" (Schabas, 2000: 32-33).

Po okončanju Drugog svjetskog rata uspostavlja se Međunarodni vojni tribunal u Nirnbergu za procesuiranje nacističkih zločina. U optužnicama protiv okrivljenih koristi se termin "zločin genocida". Schabas izlaže obrazac nirnberške optužnice: "Nirnberški tribunal tokom procesa optužuje okrivljene za 'namjerni i sistematični genocid, istrebljenje rasne i nacionalne grupe, radi uništenja određene rase i klase ljudi, i nacionalne, rasne i vjerske grupe, naročito Jevreja, Poljaka i Roma'" (Schabas, 2000: 37-8).

Katastrofalne dimenzije ljudskih gubitaka od posljedica genocida u Drugom svjetskom ratu, te usljed direktnog suočavanja sa "zločinom bez imena" kroz Nirnberški proces i presude, uzrokovalo je da Generalna skupština UN-a na svojoj prvoj sjednici 1946. godine usvoji Rezoluciju broj 96., kojom *zločin bez imena* postaje *genocid*. Rezolucijom se osuđuje zločin genocida i priznaje da je genocid zločin koji potpada pod međunarodno pravo. Najvažniji zaključak Rezolucije bio je njen mandat da ponudi nacrt konvencije, za što je angažirano Ekonomsko-socijalno vijeće UN-a.[7] Godinu dana kasnije, Ekonomsko-socijalno vijeće UN-a izradilo je Nacrt konvencije. Prve dvije tačke člana I. nacrta utvrđuju grupe i daju definiciju genocida:

> „I.: Svrha ove konvencije je da spriječi uništenje rasne, nacionalne, jezičke, vjerske ili političke grupe ljudskih bića.
>
> II.: U ovoj konvenciji riječ 'genocid' označava kriminalni akt usmjeren protiv bilo koje gore navedene grupe ljudskih bića, u svrhu njenog uništenja u cijelosti ili dijelom, ili sprečavanja njenog opstanka ili razvoja."[8]

---

[7] Tekst Rezolucije dostupan na http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION /GEN/NR0/033/47/IMG/NR003347.pdf?OpenElement (Pristupljeno: 13.07.2010.)

[8] Nacrt Konvencije dostupan na: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol =E/447 (Pristupljeno: 13.07.2010.)

Definiranje grupa tokom procesa izrade Nacrta konvencije praćen je određenim kontroverzama. Schabas je napisao: "Inicijalni nacrt rezolucije sadržavao je četiri grupe, 'nacionalnu, rasnu, etničku i vjersku grupu', što je identično Članu II. konvencije koja je usvojena dvije godine kasnije. Međutim, podkomitet Šestog komiteta koji je priredio Nacrt rezolucije, izmijenio je listu, dodajući iz nepoznatog razloga i političku grupu. Konačna verzija, usvojena od Skupštine, odnosi se na 'rasnu, vjersku, političku i druge grupe" (Schabas, 2000: 46).

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (u daljnjem dijelu teksta: Konvencija o genocidu) biva odobrena od Generalne skupštine UN-a 9. decembra 1948. godine sa sljedećim sadržajem:

> "Član II: Konvencija UN-a pod genocidom podrazumijeva bilo koju od sljedećih radnji, počinjenih s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa:
>
> (a) ubistvo članova grupe;
> (b) uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članova grupe;
> (c) namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uvjetima koji dovode do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
> (d) uspostavljanje mjera s namjerom sprečavanja rađanja u okviru grupe;
> (e) prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.
>
> Član III: Sljedeća djela će biti kažnjiva:
>
> (a) genocid;
> (b) planiranje izvršenja genocida;
> (c) direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida;
> (d) pokušaj genocida;
> (e) saučesništvo u genocidu."[9]

[9] Tekst Konvencije preuzet na: http://www.preventgenocide.org/ba/konvencija ogenocidu.htm (Pristupljeno: 10.06.2009.).

Vidi, također, Uvodne naznake W. A. Schabasa na: http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/cppcg/cppcg.html.

Radnje pobrojane u Članu II Konvencije nazivaju se aktima genocida ili genocidnim radnjama. Primjećuje se da je došlo do izostavljanja političke grupe, a pretpostavlja se da je to bilo pod velikim uticajem Lemkina, jer je on često govorio da političkoj grupi nedostaje potreban kontinuitet, a koja, na kraju, nije ni bila sadržana u inicijalnom nacrtu Konvencije.

Donošenje Konvencije o genocidu doprinijelo je velikom zamahu u istraživanju genocida. Kiernan je napisao: "Proučavanje genocida se raširilo između Nirnberške presude 1948. godine i 1993.-1994. godine, kada UN uspostavlja prve međunarodne tribunale za Bosnu i Ruandu. Od sedamdesetih godina, nekoliko pionira sociologa, naučnika politologa i historičara, inspiriranih Lemkinom i provociranih genocidnom učestalošću nakon holokausta, nekažnjavanjem počinilaca, negiranjem holokausta i armenskog genocida, počeli su da produbljuju naše razumijevanje fenomena izvan nacističkih zločina" (Kiernan, 2007: 20).

Na prijelazu iz XX u XXI stoljeće međunarodno pravo u oblasti genocida dobija strahovit zamah.[10] Formiraju se mnogobrojne komisije UN-a za ispitivanje navoda o genocidu.[11] Uspostavljaju se

[10] "Posle Drugog svetskog rata, a posebno posle završetka hladnog rata, međunarodno pravo sve više se bavi pojedincima. Ono to čini, između ostalog, zaštitom njihovih osnovnih ljudskih prava u odnosu na državu u kojoj žive, kao i nametanjem obaveza pojedincima čije kršenje povlači njihovu krivičnu odgovornost na međunarodnom nivou. /.../ S druge strane, i međunarodnih sudova je sve više i više, pa smo svedoci tzv. fenomena proliferacije međunarodnih sudova i tribunala." M. Milanović, "Mnogobrojni haški sudovi", *Vreme*, Beograd, br. 858, 14. juni 2007. Dostupno na: http://www.vreme.com/cms/view.php?id=
50 2078 (Pristupljeno: 20.11.2010.)

Folk je kazao: "Ostavština Nirnberga ostaje kompleksna i kontroverzna, ali devedesete su svjedočile oživljavanju ozbiljnih napora na više frontova, napredujući sa centralnim naporom držanja počinioca zločina u stanju individualne odgovornosti." R. Folk, "Accountability and Legacy of Nuremberg", u Aleksandar Jokić, WAR CRIMES AND COLLECTIVE WRONGDOING, Wiley-Blackwell, Oxford, 2001, str. 130.

[11] Najpoznatija takva komisija je Ekspertna komisija za ispitivanje ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji, tzv. "Basiunijeva komisija". Ova komisija uspostavljena je rezolucijom Vijeća sigurnosti UN broj 780 iz 1992. godine. Vidi završni izvještaj ove komisije na: http://www.his.com/~twarrick/commxyu1.htm (Pristupljeno: 20.02.2011.)

O uvjetima uspostavljanja i dometima Basiunijeve komisije pogledati u: "Cherif Bassiouni and the 780 Commission: The Gateway to the era of Accountability", The Frederick K. Cox International Law Center, oktobar 2006. Dostupno na: http://law.case.edu/curriculum/news/pdfs/Occasional_Paper_Of_The_Cox_Center.pdf (Pristupljeno: 20.02.2011.)

međunarodni krivični tribunali za procesuiranje ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (u daljnjem dijelu teksta: MKSJ) i Međunarodni krivični sud za Ruandu (u daljnjem dijelu teksta: MKSR), čime, nakon pola stoljeća, dolazi do konkretne aplikacije Konvencije o genocidu.[12] Formira se više hibridnih sudova za procesuiranje zločina u Sijera Leoneu, Istočnom Timoru, Kambodži i drugim slučajevima.[13] Dana 13. februara 1995. godine *podiže se prva pojedinačna optužnica za genocid pred jednim međunarodnim krivičnim tribunalom*, u slučaju protiv komandanta logora Omarska - Željka Mejakića, čime je Mejakić postao prva osoba u historiji čovječanstva koja je optužena za genocid.[14] Presudom Međunarodnog suda pravde po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, Srbija postaje prva država u historiji osuđena za kršenje Konvencije o genocidu.[15] Osnivanjem Međunarodnog krivičnog suda[16] ustanovljeno je neovisno i stalno

---

[12] MKSJ je uspostavljen Rezolucijom broj 827 Vijeća sigurnosti UN-a 25. maja 1993. god. Dostupno na: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf (Pristupljeno: 21.08.2010.)

Rezolucijom broj 955 od 8. novembra 1994. godine Vijeće sigrnosti UN-a uspostavlja Međunarodni krivični tribunal za Ruandu. Dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/English%5CLegal%5CResolutions%5CEnglish%5C955e.pdf (Pristupljeno: 21.08.2010.).

Campbell je ustvrdio: "Konačno, međunarodni krivični tribunali za bivšu Jugoslaviju i Ruandu bili su uspostavljeni na zahtjev Vijeća sigurnosti UN-a i imaju svoju pravnu osnovu u Poglavlju VII UN Povelje, koja ovlašćuje Vijeće sigurnosti da preduzme sve neophodne mjere potrebne za uspostavljanje međunarodnog mira i sigurnosti. Kada mi dodamo ovome jezik Konvencije o genocidu koji ovlašćuje 'kompetentne organe' Ujedinjenih nacija da preduzmu bilo koju akciju koju oni 'smatraju prikladnom za prevenciju ili suzbijanje genocida', čini se razumljivo jasnim da UN već posjeduje pravno ovlaštenje da angažira kolektivnu silu na suzbijanju razvijajućeg genocida." K. J. Campbell, GENOCIDE AND THE GLOBAL VILLAGE*, Palagrave Macmillan*, New York, 2001, str. 28.

[13] Hibridni ili mješoviti krivični sudovi osnivaju se ugovorom između Ujedinjenih nacija i određene države nakon čega se primjenjuje međunarodno pravo. Sudska vijeća se popunjavaju sudijama iz date države i međunarodnim sudijama. M. Milanović, nav. djelo.

[14] Optužnica dostupna na: http://www.icty.org/x/cases/mejakic/ind/en/meaii950213e.pdf (Pristupljeno: 21.08.2010.).

[15] Sud "konstatira da je vezano za genocid izvršen u Srebrenici u julu 1995. godine, Srbija prekršila obavezu sprečavanja genocida prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida". Presuda..., MSP, par. 471.

[16] Ratifikacijom Rimskog statuta od strane 60 država 1. jula 2002. godine, Statut stupa na snagu i osniva se Međunarodni krivični sud sa sjedištem u Hagu. Dostupno na: http://www.icc-cpi.int (Pristupljeno: 20.01.2011.)

međunarodno sudsko tijelo koje je nadležno za vođenje krivičnih postupaka u vezi s međunarodnim krivičnim djelima genocida, ratnog zločina i zločina protiv čovječnosti i međunarodnog humanitarnog prava, koji su počinjeni na teritoriji država ili od strane državljana država koje su prihvatile Rimski statut, odnosno pristupile Sudu.

Veliku prepreku u sprečavanju genocida u prošlosti predstavljalo je tumačenje nepovredivosti državne suverenosti, ali je taj princip djelimično narušen na kraju prošlog stoljeća. Schabas je predstavio praksu država da se skrivaju iza principa suverenosti: „Sve do kraja Prvog svjetskog rata države su izbjegavale da primijene univerzalnu jurisdikciju nad kršenjima humanitarnih principa braneći se državnim suverenitetom. Do promjene dolazi s krajem Prvog svjetskog rata i razvojem zakona o ljudskim pravima, gdje se pravne norme fokusiraju na zaštitu individue od zločina provedenih od države, a što je postignuto potpisivanjem sporazuma na međunarodnom nivou, čime je probijen do tada neprobojan zid državne suverenosti" (Schabas, 2000: 1). Prema Lambourne: "Međunarodni režim ljudskih prava razvio je poslije Drugog svjetskog rata novi fokus međunarodnog prava – zaštita pojedinaca, uključujući građane zloupotrijebljene od njihovih vlada."[17] Campbell je kazao: "Neke kritike humanitarnog interveniranja na suzbijanju genocida zagovaraju da Vestfalski pravni princip teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i neinterveniranja zabranjuje bilo kakvo miješanje sa strane u unutrašnje poslove suverene nacionalne države, čak i kad genocid biva izvršavan" (Campbell, 2001: 27). Pojedini zagovornici neinterveniranja u unutrašnje poslove države išli su tako daleko da su tvrdili da Član 2 Povelje Ujedinjenih nacija zabranjuje UN-u da intervenira u poslovima suverene države. Nadalje, inkoherentnost u donošenju krucijalnih odluka od strane stalnih članica Vijeća sigurnosti UN-a dodatno je usložnjavala mogućnost prevencije zločina. Ovaj problem će posebno biti izražen pred kraj XX stoljeća. Ovakve stavove i tvrdnje iskoristili su planeri, ideolozi i izvršioci genocida, te su nastojali učiniti sebe nedostupnim međunarodnoj

[17] W. Lambourne, "The pursuit of justice and reconciliation: Responding to genocide in Cambodia and Rwanda", *40th Annual International Studies Association Convention, Washington*, 1999. Dostupno na: http://www.ciaonet.org.proxy.www.merlneurope.org/isa/law01/index.html (Pristupljeno: 01.01.2011.)

pravdi, skrivajući se iza principa suverenosti i nezavisnosti nacionalne države.

Uspostavljanjem međunarodnog pravnog poretka poslije Drugog svjetskog rata, donošenjem UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kodificiranjem genocidnih akata, stavljanjem Konvencije u primjenu pri osnivanju *ad hoc* međunarodnih krivičnih tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu i osudom Srbije za nepostupanje po Konvenciji od strane Međunarodnog suda pravde po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, genocid se definira i zaokružuje u pravnom i teorijskom smislu. Ono što je posebno bitno, Konvencija o genocidu počinje da se primjenjuje u praksi.

Konvencijska definicija genocida postaje predmet ozbiljnog i stalnog razmatranja u međunarodnim odnosima. Pored naučnika koji se počinju stalno baviti istraživanjem genocida, genocid postaje stalno prisutan u društvenim diskusijama i raspravama, postaje preokupacijom medija, vladinih i nevladnih organizacija i međunarodnih zvaničnika. Ostaje dilema kako motivirati nacionalne države da nametnu primjenu pravne definicije genocida. Međutim, bez obzira na ograničavajuće faktore, međunarodna zajednica ne bi trebala sjediti po strani i čekati da broj žrtava dostigne određen prag i da se na taj način genocid determinira isključivo brojem žrtava, zanemarujući istovremeno druge krucijalne karakteristike i manifestacije genocida. Iako u okviru UN-a djeluje Specijalni savjetnik Generalnog sekretara za pitanje prevencije genocida, i dalje je prisutan problem nepostojanja razvijenog sistema brze reakcije na suzbijanju razvijajućeg genocida, jer je proces formiranja ekspertne komisije do uspostavljanja *ad hoc* tribunala više nego predug.[18]

[18] Nepostojanje zvaničnog UN tijela koje bi bilo odgovorno za nadgledanje, na "bazi ranog upozoravanja", razvoja pojava koje mogu voditi genocidu. Dostupno na: www.un.org/preventgenocide/adviser/ (Pristupljeno 13.10.2011.)

Definicija i teorije genocida

Od Lemkinovog pionirskog rada i donošenja UN Konvencije o kažnjavanju i sprečavanju zločina genocida, znatan broj naučnika društvenih nauka istraživao je teorijske osnove genocida, da bi u XX stoljeću došlo do rapidnog povećanja obima istraživanja *genocida*. Istraživanja su, uglavnom, temeljena na analiziranju teorijskih osnova genocida proizašlih iz Konvencije o genocidu. Dva su pravca u istraživanju teorija genocida najprisutnija: analiza funkcionalnosti i kompletnosti definicije genocida i drugi, usmjeren na istraživanje intencionalnosti genocida. *Analize funkcionalnosti i kompletnosti konvencijske definicije* usmjerene su na tumačenje osnovnih elemenata definicije. Pojavljuju se istraživači koji smatraju broj ili procenat ubijenih jedinim operacionim indeksom genocida, preferirajući masovno ubijanje, a istovremeno u potpunosti zanemarujući akte Konvencije koji tretiraju biološko i društveno-biološko uništenje grupe (član II, stavovi (c), (d) i (e) Konvencije). Jedan broj istraživača ispoljava kritike na Konvencije zbog izostavljanja političkih grupa i društvenih klasa iz definicije. Mnogo diskusije pobudilo je tumačenje stepena stradanja grupe primjenom elementa definicije genocida koji implicira stradanje grupe "u cijelosti ili dijelom". *Intencionalistički* pristup istraživanja teorija genocida pokrenuo je diskurs među istraživačima o tome da li je postojanje genocidne namjere neophodan preduslov za dokazivanje da je genocid počinjen, te koji je postupak da se postojanje genocidne namjere dokaže.

Različiti pristupi u određenju pojma genocid - istraživači koji zastupaju proširenje pojma - dovode u opasnost diferenciranje genocida od drugih oblika nasilja. Stoga se nameće potreba da se odmah izvrši distinkcija pojma genocid od ostalih oblika nasilja, kao i da se predstavi aktuelni diskurs o definiranju pojma genocid među najeminentnijim svjetskim istraživačima.

Pojam genocid se sve češće koristi u predstavljanju pojava koje nemaju dodirnih tačaka sa genocidom, a u cilju relativizacije genocida, ostvarivanja određenih interesa ili privlačenja medijske pažnje, kao

što su: sterilizacija, kontrola rađanja i abortusi, distribucija droge, ekološka destrukcija i drugo. Raphael Lemkin je uočio da "mnogi autori, umjesto da koriste generički termin, koriste termine koji konotiraju samo neke funkcionalne aspekte glavnog generičkog stava o genocidu", a kao primjer navodi korištenje termina "germanizacija" i "italijanizacija" (Lemkin, 2005: 80). Radi se, ustvari, o devijantnosti pojedinih istraživača da sastavne komponente genocida proglašavaju zasebnim zločinom, pritom ih, čak, stavljajući i u istu ravan s genocidom. Proučavajući literaturu o genocidu često se mogu susresti termini: "etnocid", "kulturocid", "lingvicid" i drugi. Zapravo, radi se o *parcijalizaciji genocida* ili izdvajanju pojedinih komponenti genocida, što stvara konfuziju u proučavanju jedinstvene pojave genocida i narušava fundamentalno konceptualne karakteristike genocida.

Slika br. 3
Raphael Lemkin, fotografija iz 1950. godine. (Izvor: http://www.corbisimages.com)

Utemeljivač pojma genocid i područja istraživanja genocida - Raphael Lemkin (2005: 79), definirao je genocid kao "koordinirano i planirano uništenje nacionalne, vjerske, rasne i etničke grupe različitim akcijama kroz destrukciju suštinskog utemeljenja života grupe s ciljem istrebljenja grupe fizički ili kulturno /.../." On se pobrinuo da "zločin bez imena" i "novi koncept za destrukciju nacija"

dobije svoj naziv. Lemkin je integralno ukazao na jedinstvenost genocida:

> "Generalno govoreći, genocid ne znači obavezno direktno uništenje nacije, osim kada se to ostvaruje masovnim ubijanjem svih pripadnika nacije. Prije je namijenjen da označi *koordinirani plan različitih akcija usmjerenih na destrukciju suštinskog utemeljenja života određene nacionalne grupe* [kurziv, E. M.], sa svrhom istrebljenja same grupe. Ciljevi takvog plana bili bi dezintegracija političkih i društvenih institucija, kulture, jezika, nacionalnih osjećanja, vjere i ekonomskog opstanka nacionalne grupe, narušavanje lične sigurnosti, slobode, zdravlja, digniteta, čak i života individua koje pripadaju takvoj grupi. Genocid ima dvije faze: prva, uništenje nacionalnog obrasca potlačene grupe, a druga, nametanje nacionalnog obrasca tlačitelja. Ovo nametanje, u prekretnici, može biti provedeno na potlačenoj populaciji kojoj je dozvoljeno da ostane, *ili na samu teritoriju* [kurziv, E. M.], nakon odstranjivanja populacije i kolonijalizacije područja tlačiteljskom populacijom" (Lemkin, 2005: 79).

Utemeljivač pojma genocid jasno je i nedvojbeno definirao koncepciju genocida, ne ostavljajući prostora za drugačije tumačenje koncepta genocida. Iz Lemkinovih stavova može se zaključiti da se uništenje grupe ne postiže isključivo masovnim ubijanjem ili primjenom jedne genocidne radnje. Naprotiv, genocid je "koordinirani plan različitih akcija usmjerenih na uništenje suštinskog utemeljenja života nacionalne grupe", a što se postiže dezintegracijom političkih i društvenih institucija, kulture, jezika, nacionalnog osjećanja, narušavanja lične sigurnosti i drugo. Jednostavno kazano, genocid predstavalja mnogo kompleksniju pojavu od pojave masovnog ubijanja ili terora. Genocid je kompleksan proces koji je sveobuhvatno usmjeren ka uništenju grupe, svih njenih komponenti, onog što grupu čini kao takvu i upravo ga to čini jedinstvenim i najstrašnijim zločinom.

Lemkin je detaljno istražio tehnike izvršenja genocida od strane nacista: "*Tehnike genocida,* koje je njemački okupator razvio u različitim okupiranim zemljama, predstavljaju koncentrirani napad na sve elemente nacionalnosti" (Lemkin, 2005: 82). Autor je izvršio

sljedeću klasifikaciju tehnike genocida koje su primjenjivali nacisti: politička, društvena, kulturna, ekonomska, biološka i fizička. Razmatrajući političku tehniku genocida, Lemkin izlaže niz mjera koje njemački okupator provodi na razaranju političkog sistema u okupiranim zemljama, među kojima su "čak i reklamni znakovi i natpisi na zgradama, putevima i ulicama, kao i *imena naselja i mjesta, bili promijenjeni* [kurziv, E. M.] u njemačku formu" (Lemkin, 2005: 82). Za društvenu tehniku genocida on je kazao: "Žarišna tačka ovog ataka biva umni dio grupe, zato što ova grupa u mnogome osigurava nacionalno vođstvo i organizuje otpor nacifikaciji" (Lemkin, 2005: 84). Primjenom društvene tehnike genocida ostvaruje se obezglavljenost grupe. Ova tehnika obično prethodi ostalim tehnikama u izvršenju genocidne radnje masovnog ubijanja, jer je nakon uništenja vođstva određene grupe teško očekivati bilo kakav otpor. Lemkin ističe da *kulturnu tehniku* karakterizira uništenje nacionalnih spomenika, biblioteka, arhiva, muzeja i galerija. Biološku tehniku karakteriziraju raznovrsne metode na smanjenju nataliteta viktimizirane grupe. Prvenstveno je primjenjivana metoda na usvajanju mjera sračunatih da umanje natalitet nacionalne grupe, razdvajanjem muškaraca i žena, slanjem muškaraca na prisilan rad, restrikcijom zaliha hrane čime se povećavao mortalitet novorođenčadi i slično. (Lemkin, 2005: 84 i 86). Nadalje, on je kazao: *"Fizičko* slabljenje, pa čak i istrebljenje nacionalne grupe u okupiranim državama izvršavano je uglavnom na više načina. *Rasnom diskriminacijom u ishrani*, - sljedovanje hrane je organizirano na rasnom principu /.../. Rezultat rasne ishrane je pad u zdravlju obuhvaćenih nacija i povećanje smrtnosti. *Ugrožavanjem zdravlja,* nepoželjna nacionalna grupa, naročito u Poljskoj, lišavana je elementarnih potreba za očuvanje zdravlja i života. U varšavskom getu Jevrejima nikako nije dostavljano gorivo, čime im je uskraćeno grijanje za vrijeme zime" (Lemkin, 2005: 88). Fizičko slabljenje, ustvari, predstavlja posrednu manifestaciju genocida koju su često istraživači genocida zanemarivali, a koja ima značajan uticaj na ukupno stradanje viktimizirane grupe. Fizičko slabljenje predstavlja sračunatu i dobro osmišljenu genocidnu mjeru koja u konačnosti ima za cilj značajno smanjenje populacije viktimizirane grupe. Lemkinova tipologizacija genocidnih tehnika ukazuje koliko je genocid

kompleksna pojava koja je sveobuhvatno usmjerena na destrukciju svih suštinskih segmenata određene grupe. Izvršenje genocida implicira istovremenu primjenu više genocidnih tehnika, što dovodi do uništenja suštinskog utemeljenja grupe.

Među mnogobrojnim istraživačima genocida značajno mjesto pripada Helen Fein. Fein je pokušala osmisliti integralnu definiciju genocida: "Genocid je podržana namjerna akcija počinioca da fizički unište kolektivitet, direktno ili kroz sprečavanje biološke i društvene reprodukcije članova grupe" (Fein, 1994: 97). Fein zastupa čvrsto stanovište da se namjera može demonstrirati *ispoljavajući oblik namjerne akcije*, konstruišući *prima facie* slučaj genocida u skladu sa Konvencijom, te da su česti uzroci kritika nepravljenje distinkcije između namjere i motiva. Fein je osmislila (1994: 97) "paradigmu detektiranja genocida, koja obuhvata sljedeće neophodne uvjete:

a) postojao je održiv napad ili kontinuitet napada od strane počinioca usmjeren ka fizičkom uništenju članova grupe;

b) počinilac je bio kolektiv ili organiziran akter (obično država) ili zapovjednik organiziranih aktera;

c) žrtve su selektirane zbog njihove pripadnosti grupi;

d) žrtve su bile u nemogućnosti da se odbrane ili su bile ubijane bez obzira što su bile u okruženju; i

e) uništavanje članova grupe bilo je provođeno s namjerom za ubijanjem i ubistvo je predstavljalo samo sankcioniranje od strane izvršioca."

Moglo bi se kazati da definicija genocida koju je ponudila Fein predstavlja udaljavanje od koncepcije genocida. Prvo, data definicija genocida ima nedostatak što je preopširna u definiranju grupa, čime se modificira konvencija na "kolektivitet grupe generalno" i proširuje mogućnost definiranja grupa i drugih karakterologija osim: nacionalne, rasne, etničke i vjerske. Drugo, ubacujući riječ "fizički" u svoju definiciju, u potpunosti je zanemarila Lemkinov element definicije "ubijanje i druge mjere biološke" radije nego društvene destrukcije, odnosno, zanemarila je posredne manifestacije genocida. Istovremeno, mora se naglasiti izuzetan naučni doprinos njene

"paradigme detektiranja genocida", jer ova paradigma služi kao izvanredan indikator slučajeva genocida koji imaju historijski kontinuitet i dugu tradiciju dehumanizacije grupe.

Među istraživačima koji ispoljavaju kritiku konvencijske definicije genocida zbog izostavljanja *političke grupe* mogu se naći značajna imena u polju istraživanja genocida, kao što su Leo Kuper, Frank Chalk, Kurt Jonassohn i drugi. Chalk i Jonassohn su u zajedničkom istraživačkom radu predložili proširenje definicije genocida: "Mi proširujemo UN definiciju uključivanjem političke i ekonomske grupe" (u: Walliman i Dubkowski, 2000: 11). Chalk je napisao: "Genocid je forma jednostranog masovnog ubijanja u kojem država ili drugi autoriteti namjeravaju da unište grupu kao takvu, i njene članove definirane kao takve od strane počinioca" (u: Andreopoulos, 1994: 52). On je svojom definicijom genocid jednostavno ograničio na "masovno ubijanje". On smatra da je mnogo korisnije koristiti širu definiciju genocida, koja bi dozvolila analiziranje mnogih slučajeva masovnih ubijanja: "Naše glavno neslaganje s Konvencijskom definicijom genocida je isključivanje političke i društvene grupe iz definicije" (u: Andreopoulos, 1994: 50).

Prethodno iznesene definicije genocida ukazuju na opasan *redukcionistički pristup* koji je oličen u dva trenda: svođenja definicije genocida na masovno ubijanje, što može imati nesagledivo štetne posljedice, jer se time zanemaruju karakteristike genocida koje ga diferenciraju od ostalih oblika masovnog ubijanja. Pored ovoga, drugi prisutan trend je proširenje definicije genocida i na grupe drugih karakterologija, posebno političke, što predstavlja udaljavanje od koncepcije. Glavna smetnja uključivanja političkih grupa je nedostatak njihovog kontinuiteta. Prema Shawu: "Ubijanje, zajedno s drugim oblicima tjelesnih povreda i okrutnosti, ultimativno je sredstvo destrukcije, koje na kraju postaje glavni adut nad ostalim /.../. Ali to nije primarno značenje uništenja grupe, ono počiva na uništavanju načina života, društvenih veza, institucija i vrijednosti napadnute zajednice. Ono teži da uništi društvenu moć ciljne grupe, koja je utjelovljena u njihovom vlasništvu nad zemljom, kućama i drugom imovinom, njihovim školama, religijskim institucijama, kulturnim i političkim organizacijama, i drugim načinima njihovog prisustva u datom društvenom prostoru i teritoriji" (Shaw, 2007: 33 i 106).

Genocid uvijek uključuje fizičko nasilje, ali, također, i mnoge druge radnje, te prema Shawu (2007: 34) "*definiranje genocida masovnim ubijanjem previđa društvene ciljeve koji leže iza genocida*" [kurziv, E. M.], što je opasna površnost u posmatranju i istraživanju genocida. Dakle, može se reći da je genocid uvijek akt s predumišljajem, sračunat da bi se ostvarili ciljevi ideologa i projektanata genocida kroz masovnu egzekuciju članova ciljne grupe, ali i uz istovremenu primjenu ostalih genocidnih radnji. Ostale genocidne radnje su od izuzetnog značaja za izvršioce genocida, jer se njihovom primjenom urušava kohezivnost grupe, *dovodi u pitanje njeno daljnje egzistiranje i sprečava se mogućnost obnove grupe na određenom prostoru. Drugačije kazano, ostale genocidne radnje su usmjerene na destrukciju temeljnih vrijednosti kolektiviteta, ono što kolektivitet čini kao takvim i bez čega kolektivitet ne može egzistirati.*

Javlja se opasna tendencija kod dijela istraživača genocida da pojmom *genocid* pokušavaju obuhvatiti *teror* i *totalni rat*. Klas G. Karlsson je definirao *teror* kao: "Nasilje koje su vršile državne institucije kao odgovor na ono što je smatrano prijetnjom kontinuitetu opstojnosti države." Kao primjer *terora* navodi sovjetsku vladavinu od boljševičkog državnog udara 1917. do smrti Staljina 1953. godine (u: Jensen, 2007: 65).

Chalk ignorira potrebu za distinkcijom žrtava terora i genocida. On smatra da je dovoljno da počinilac definira grupu, a da ta grupa ne egzistira kao takva, čime se apsolutno gubi granica između terora i genocida (u: Andreopoulos, 1994: 52). Israel Charny je kreirao svoju generičku definiciju genocida: "Genocid u općem značenju je masovno ubijanje substancionalnog dijela ljudskih bića, kada se ne radi o slučaju vojne akcije protiv vojnih snaga poznatog neprijatelja, u okolnostima suštinske neodbranjivosti i bespomoćnosti žrtava" (Charny, 1997: 74-76). Charny, ustvari, smatra da kada god u odsustvu vojne akcije velika grupa nenaoružanih ljudskih bića biva pobijena rukama drugih ljudskih bića radi se o genocidu. Leo Kuper i Israel Charny smatraju razarajuće bombardiranje, nuklearne, hemijske i biološke napade kao sastavni dio genocida, jer ubijaju članove druge nacionalne grupe bez diskriminacije (Charny, 1997: 64-65; Kuper u: Andreopoulos, 1994: 34-35). Međutim, ovdje se zanemaruje princip da se genocid provodi bez obzira na okruženje i nepostojanje prijetnje po

počinioca od same žrtve. Takođe, historija pokazuje da nema reciprociteta između intenziteta prijetnje od strane žrtve i intenziteta zločina od strane počinioca. Charny ide i dalje zastupajući stav da genocid može biti rezultat ekološke destrukcije i zloupotrebe, da značajna kršenja ljudskih prava kao što su masovna ubijanja i masakri, selektivna ubijanja i izvan zakonske egzekucije, torture i silovanja, trebaju biti uključeni u genocid (Charny, 1997: 65).

Ne može se reći da ne postoji veza između terora i genocida, jer u krajnosti obje pojave vode do masovnog ubijanja sponzoriranog od države. Međutim, Helen Fein ukazuje da se pojavljuje suštinska razlika u vrsti žrtava, a to je da su "žrtve terora izabrane zbog sumnje u provođenje subverzivnih djelatnosti ili su selektirane arbitražno prije nego članovi grupe, kao što je slučaj sa žrtvama genocida" (Fein, 1994: 98). Nadalje, ona je kazala: "Broj žrtava ne mora biti operacioni indeks genocida, o čemu svjedoče žrtve Boljševičkog terora (u što su uključeni i izdvojeni slučajevi genocida nad pojedinim narodima) sa ukupnom cifrom od 61.911.000 stradalih i ubijenih, što svojim brojem prevazilazi čak i žrtve nacističkog režima" (Fein, 1994: 98). Ovdje dolazi do izražaja bitnost pravilne primjene definicije genocida i jasnog razlikovanja žrtava genocida od žrtava terora, ili u prethodnom slučaju žrtava klasne borbe. Iako dio istraživača pokušava pod genocid podvesti sva ili mnoga masovna stradanja ljudskih grupa, mnogo je manje slučajeva genocida od drugih vrsta masovnih stradanja. Rummel je proveo istraživanje ukupnog ljudskog stradanja u XX stoljeću, od početka stoljeća do 1987. godine i došao je do broja od 169.202.000 stradalih, od čega je samo 38.566.000 žrtava genocida, dok je 129.547.000 žrtava državnog terora (Rummel, 1994: 4). Po Horowitzu, smrt više od 120 miliona ljudi uzrokovana je direktnom odgovornošću vlada država, dok je rat "odgovoran" za smrt 35 miliona ljudi (2002: 30-31).

Iznesena devijantnost kod dijela istraživača genocida nalaže potrebu jasnog diferenciranja značenja pojma *genocid* od značenja pojma *totalni rat*. Townshend je ustvrdio: "Jednostavno rečeno, totalni rat je bio revolucionarno napuštanje tradicionalnih teorija konflikta. Da bi bile sposobne pokrenuti totalni rat države bi morale mobilizirati svu materijalnu, intelektualnu i moralnu energiju svojih naroda, što je impliciralo da je neprijateljsko društvo u cijelosti –

njegovi naučnici, radnici i farmeri – postalo legitimni objekat rata" (Townshend, 1997: 121). Dakle, totalni rat karakterizira uključenost svih komponenti društva u oružani sukob, u kojem se strane u sukobu koriste svim dostupnim naoružanjem, gdje se razlikovanje civilnih od vojnih meta često ignorira.

Markusenova distinkcija ovih dvaju pojmova poslužit će kao odličan osnov za diferencijaciju. Markusen temelji svoju distinkciju na uvjerenju da: "Genocid uključuje masovno ubijanje unutar države ili domaće arene, dok ratovanje obuhvata ubitačni konflikt između dvije nacionalne države. Genocid je jasan zločin, potpuno neopravdano počinjeni zločin nad nevinim žrtvama od strane kukavica koji se izlažu neznatnoj ličnoj opasnosti. S druge strane, ratovanje može biti viđeno kao zločin ili herojstvo, u zavisnosti od nečije perspektive" (Markusen, 2000: 107). Shermer i Grobman kažu: "Postoji ogromna razlika između borbe dvije nacije koje koriste uvježbane vojnike i sistematsko-državnog organiziranog ubijanja nenaoružanih, ne u samoodbrani i ne radi povrata teritorije ili dobrostanja" (Shermer i Grobman, 2000: 104). Osnovna razlika između genocida i totalnog rata jeste da se izvršenje *genocida ne obustavlja u slučaju zarobljavanja ili nedostatka prijetnje od strane žrtve*, za razliku od totalnog rata, gdje se poslije poraza neprijatelja rat završava.

Uočava se da je jedna od glavnih karakteristika genocida to da se radi o masovnom ubijanju ili sračunatom nametanju mjera koje vode djelimičnom ili potpunom uništenju nenaoružane ili slabo naoružane grupe ljudi od strane organizovane oružane sile, bez postojanja prijetnje po počinioca od strane žrtve. Druga osnova za razlikovanje genocida i totalnog rata jeste korelacija između ciljeva i sredstava. Ova tvrdnja se potkrepljuje dužinom trajanja rata i genocida. Nacisti nisu namjeravali zaustaviti istrebljenje Jevreja i u slučaju pobjede u ratu, za razliku od Saveznika koji su obustavili totalni rat poslije poraza Sila osovine. Ubijanje i uništenje nenaoružanih ili slabo naoružanih ljudi – pripadnika grupe – u slučaju genocida pojavljuje se kao jedan od primarnih ciljeva, dok se u slučaju totalnog rata ubijanje javlja kao sporedni cilj, jer je osnovni cilj poraziti neprijatelja. Kompariranjem genocida i totalnog rata utvrđeno je da genocid može imati duže trajanje od rata, odnosno, da kraj rata ne mora implicirati završetak genocida.

Često se može susresti poistovjećivanje genocida sa ratnim zločinima, gdje se termini koriste naizmjenično, stvarajući na taj način konfuziju i ohrabrujući moralno izjednačavanje. Vrlo rijetko se naglašava da genocid nije ratni zločin, odnosno da je on mnogo više od ratnog zločina. Campbell je ustvrdio: "Ratni zločini su često spontani akti, počinjeni u žaru borbe, rezultat individualnog borbenog stresa, odgovor na slična akta neprijatelja ili akcije odmetničkih vojnih jedinica. Genocid, s druge strane, nije spontani zločin emocija ili izolirani incident /.../. Genocid je tako ozbiljan zločin da nikada ne može biti sekundarni aspekt bilo kojeg konflikta" (Campbell, 2001: 34).

Nepisano je pravilo da razvijajući genocid izvršilac i pojedini posmatrači u dnevnom vokabularu nastoje prekvalificirati u građanski rat ili etnički konflikt. Ton Zwaan je napisao: "Što razlikuje genocidnu situaciju, u principu, od ratnih i situacija građanskog rata jeste da je tokom genocida jedna strana - tužitelj i izvršioci - naoružana i organizirana da koristi silu, dok druga strana - optužena i žrtva - nije naoružana niti organizirana da koristi silu. U genocidnim situacijama sredstva nasilja i sredstva vojne organizacije su krajnje neravnomjerno distribuirane i preovladavajuće koncentrirane na jednoj strani, na počiniteljevoj" (Zwaan, 2003: 14). Stoga se može reći da je jedna od stvari koja diferencira genocid od građanskog rata to da je žrtva nenaoružani subjekat ili subjekat koji je daleko slabije naoružan od grupe koja provodi genocid. Nerijetko je počinilac zločina mnogostruko nadmoćniji u vojnim, političkim i ekonomskim potencijalima.

Pojedini istraživači genocida zastupaju stanovište brisanja bilo kakve granice između terora i genocida, dok neki idu tako daleko da zagovaraju da zločini protiv čovječnosti, ratni zločini ili povrede ljudskih prava kao što su: torture, nehumana i okrutna postupanja, prisilni nestanak, robovlasništvo, prisiljavanja djece na rad, aparthejd i drugo, zbog svoje užasnosti, trebaju biti obuhvaćeni definicijom genocida. Prethodno iznesene teorije genocida kazuju da dio istraživača nastoji proširiti *koncepciju* genocida, zbog čega se diferenciranje genocida od ostalih oblika nasilja i zločina nameće kao zadatak od prvorazrednog značaja, jer kako to Fein kaže (1994: 100) "bez jasnog ograničenja koncepta nitko ne može doći do jasnog

objašnjenja". Neodređene ili površne komparacije i distinkcije mogu imati opasne implikacije koje će potkopati svako istraživanje genocida i relativizirati njegove žrtve. Fein je kazala: "Suštinski se radi o svođenju genocida na brojanje ubijenih, u potpunosti ignorišući *uzroke smrti*" (Fein, 1994: 100-105). Na kritike Konvencijske definicije genocida, kao i na pokušaje proširenja koncepta, Schabas je napisao: "Činjenica da se jedan zločin smatra manje ozbiljnim nego drugi ne znači da se trivijalizira ili previđa. Ali u svakoj hijerarhiji nešto mora stajati na vrhu. Zločinu genocida pripada najviše mjesto na piramidi" (Schabas, 2000: 9). Postoje i drugi zločini koji uzrokuju masovne patnje i stradanja nedužnih ljudi, međutim, potpunom primjenom Konvencije o genocidu utvrdit će se da te radnje ne potpadaju pod genocid. Ako je utvrđeno da ti zločini ne potpadaju pod genocid to ne mora značiti da postoji manjkavost u međunarodnom humanitarnom pravu. Naprotiv, zato postoji drugi, mnogo širi stub međunarodnog humanitarnog prava, koji se zove "zločini protiv čovječnosti".

Na kraju, može se zaključiti da istraživači koji zastupaju stav *proširenja koncepta* ili svojim stavovima odstupaju od koncepcije genocida, utiču na pojavu negiranja pojednih slučajeva genocida. Samim tim što izdvajaju jednu genocidnu radnju - masovno ubijanje - nad ostalim, to se indirektno odražava da oni slučajevi genocida gdje su ostale genocidne radnje bile zastupljenije od masovnog ubijanja budu negirani. Predstavljeni pokušaji "razvodnjavanja" definicije genocida i proširenja koncepcije genocida od izuzetnog su značaja, jer će se objelodanjivanjem takvih pokušaja omogućiti pravilna aplikacija termina genocid, te će se izbjeći korištenje "zamjenskih" termina genocida kao što su: građanski rat, etnički ili plemenski konflikt, teror i drugi. S druge strane, time će se izbjeći i zloupotreba termina genocid, kao što se genocidom nazivaju: abortusi, ekološke destrukcije, torture i druge pojave.

Prepoznavanje i dokazivanje genocida

Namjera za izvršenje genocida, intencionalnost genocida ili zločinačka namjera da se uništi određena grupa kao takva, jedan je od ključnih elemenata definicije genocida, ujedno i najsloženiji. Namjera za izvršenje genocida pobudila je veliko interesovanje i raspravu među istraživačima genocida. Često je prisutno poistovjećivanje namjere s motivom. Namjera se sastoji od želje za jednim prijestupničkim rezultatom, dok je motiv - osveta, bogaćenje, itd. - razlog koji navodi subjekat da počini prijestup (Presuda..., MSP, Izdvojeno mišljenje sudije Mahioua, str. 47).

U prethodnom odjeljku utvrđeno je da jedan dio istraživača zastupa stav da svako masovno ubijanje, bez obzira na definirani cilj, predstavlja genocid. Walliman i Dubkowski kažu: "U modernom društvu problem intencionalnosti na društvenom nivou je teško locirati zbog anonimnih i amorfnih strukturalnih snaga koje diktiraju karakter našeg svijeta" (Walliman i Dubkowski, 2000: xvi). Oni postojanje namjere za izvršenje genocida ne smatraju neophodnim kriterijem da bi se određeni slučaj prepoznao, a naknadno i dokazao kao genocid. Ovakvo tumačenje predstavlja udaljavanje od fundamentalno konceptualnih karakteristika genocida, da je genocid, uglavnom, državno sponzoriran, planiran, realiziran, te da iziskuje angažiranje značajnih ljudskih i materijalnih resursa. U domenu ljudskih resursa ključna je intelektualna komponenta, koja nikako ne može biti "anonimna".

Cigar ukazuje na prepoznatljivu karakteristiku namjere: "Stepen intencionalnosti najvažnija je veličina zato što će upravo ta 'intencija' razlikovati genocid od masakra u vrijeme rata ili ustanka kad je na djelu slijepa razarajuća sila /.../." (Cigar, 1998: 19). Chalk dijeli isti stav s Cigarom: "Ako zločinačka namjera nije krucijalna za definiciju genocida, onda bi sve vrste nenamjernih smrtnih posljedica ljudskih akcija bile klasificirane kao genocid" (u: Andreopoulos, 1994: 57).

Vidljiva su različita stajališta istraživača o svrsishodnosti namjere. Međutim, ispravnom upotrebom definicije genocida ne može se

dovesti u pitanje namjera za izvršenje genocida. Bez namjere, genocid bi bio sveden na ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, čime bi se u potpunosti narušila *koncepcija*, izgubila bi se svaka razlika između genocida na jednoj i terora i masovnog ubijanja na drugoj strani, što znači da je namjera za činjenje genocida krucijalni dio definicije genocida.

Radnje pobrojane u članu II Konvencije o genocidu nazivaju se aktima genocida ili genocidnim radnjama. Schabas je o genocidnim aktima kazao: "Zajedno, oni čine materijalni element ili *actus reus* prijestupa, iako unutar paragrafa postoje, također, dijelovi mentalnog elementa ili *mens rea* /.../. Radnje iz stavova (a), (b) i (d) člana II Konvencije zahtijevaju dokaz posljedica, ostale dvije ne zahtijevaju takav dokaz ali zahtijevaju specifičnu namjeru. U tri slučaja gdje je posljedica element prijestupa, optuženi može još uvijek biti predmet optužbe za pokušaj činjenja zločina iako rezultat ne može biti dokazan" (Schabas, 2000: 154-156). Napravljena distinkcija između genocidnih radnji ima veoma važno značenje, jer ukazuje da genocidne radnje u članu II, stavovi (c) i (e) Konvencije o genocidu[19] u procesu dokazivanja genocida ne iziskuju dokaz posljedica.

Primjenom Konvencije o genocidu u praksi, kroz procese pred međunarodnim sudovima, utvrđeno je da stepen namjere za izvršenje genocida, predviđen članom II Konvencije, predstavlja specifičnu ili posebnu namjeru - *specific intent* ili *dolus specialis*. Schabas je kazao: "Specifični predumišljaj prijestupa zahtijeva izvođenje *actus rea,* ali zajedno s predumišljajem ili namjerom koje izlaze izvan prostog izvršenja akta" (Schabas, 2000: 218). To znači da mentalni element namjere, ili *mens rea,* treba biti potvrđen na terenu genocidnim radnjama iz stavova (a), (b) i (d) člana II Konvencije, odnosno, pojavom materijalnog rezultata genocida - *actus rea*, da bi genocid ili genocidna namjera bili dokazivi. Zločin genocida upravo diferencira od ostalih zločina to što nije dovoljno da je počinilac htio počiniti

[19] Genocidni akti ili radnje su klasificirani prema sljedećem:
(a) ubistvo članova grupe;
(b) uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članova grupe;
(c) namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uvjetima koji dovode do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
(d) uspostavljanje mjera s namjerom sprečavanja rađanja u okviru grupe;
(e) prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.

genocidnu radnju, već i da je djelovao u namjeri da uništi, potpuno ili djelimično, jednu nacionalnu, etničku ili vjersku grupu. To dalje znači da htijenje mora preći u djelovanje koje vodi fizičkom uništenju određene nacionalne grupe, djelimično ili u potpunosti.

Mentalni ili subjektivni element genocidne namjere sastoji se od znanja i namjere. Prema Schabasu (2000: 207) znanje znači "svjesnost da okruženje egzistira ili da će se konsekvence pojaviti u slučaju predviđenog toka događaja", odnosno predstavlja svjesnost da će činjenje određenih radnji voditi uništenju ciljne grupe. Nadalje, on je kazao (2000: 207) "da bi se genocid dogodio, *mora postojati plan* [kurziv, E. M.], iako čak ne postoji ništa u Konvenciji što to eksplicitno zahtijeva". Prema Shawu: "Specifične namjere, odluke i akcije moraju biti povezane zajedno u velikim planovima iz kojih može biti viđena jedinstvena velika namjera" (Shaw, 2007: 82). Mahiou je kazao: "Specifičnost zločina genocida je što on zahtijeva spajanje opće i specifične namjere" (Presuda /.../, MSP, Izdvojeno mišljenje sudije Mahioua, str. 44). Istraživači i sudska praksa su saglasni da se mora pojaviti opća namjera za izvršenje genocida da bi isti bio dokaziv, stim da se ta opća namjera različito terminološki definira: genocidni plan, velika namjera, opća namjera i slično.

Mnogi eksperti se slažu da je namjera element genocida najteži za dokazivanje, jer se gotovo uvijek pojavljuje problem nemogućnosti pronalaska eksplicitnih dokaza o namjeri za izvršenje genocida kao što su pisane naredbe i slično.[20] Upravo ovo odsustvo pisane naredbe uzrokuje pojavu različitosti pristupa u tumačenju dokazivosti namjere, te dilemu da li je namjera dokaziva koristeći indirektni metod dokazivanja. Mennecke i Markusen izložili su stav da je: "Namjera često samo *indirektna* ili tek dijelom vidljiva iz dokaza o okolnostima" (Mennecke i Markusen, 2007: 330). Fein zastupa čvrsto stanovište: "Da se namjera može demonstrirati *ispoljavajući oblik namjerne akcije*, konstruišući *prima facie* slučaj genocida u skladu s Konvencijom" (Fein, 1994: 97). Prema Mahiou: "Teško je zamisliti da će vladari javno ili pismeno proklamirati da imaju plan genocida, te je

[20] "Rijetko da neka država zvanično ili javno iznese svoju namjeru da vodi neku protivpravnu radnju /.../ a još je rjeđe da iznese svoju namjeru da počini težak zločin, u ovom slučaju genocid koji je po općem mišljenju 'zločin nad zločinima'." IZDVOJENO MIŠLJENJE *AD HOC* SUDIJE MAHIOUA, Presuda..., MSP, str. 37.

zbog toga neophodno postupiti dedukcijom da bi se utvrdila namjera da se učestvuje u jednom takvom zločinu /.../. U oblasti genocida, multiplikacija i sistematizacija govora mržnje, žestoki izrazi agresivnosti, uništavanja, surova ponašanja i *a fortiori* masakri nad jednom grupom koju štiti Konvencija, sugeriraju ili pretpostavljaju namjeru da se izvrši genocid" (Presuda /.../, MSP, Izdvojeno mišljenje sudije Mahioua, str. 53). Različiti su stavovi istraživača o praktičnom ispoljavanju namjere na terenu, te da li mora postojati dokumentirani trag o planu za izvršenje genocida. Istraživači se, uglavnom, slažu da je nemoguće pronaći eksplicitnu naredbu za izvršenje genocida. Međutim, prisutan je stav među istraživačima, da je namjera za izvršenje genocida dokaziva na indirektni način kada je utvrđen *konzistentan obrazac izvršenja zločina*. Sudska praksa je već u nekoliko slučajeva potvrdila izvođenje namjere na ovaj način.

Primjer izvođenja specifične namjere utvrđivanjem *konzistentnog obrasca izvršenja zločina* može se pronaći u sudskoj presudi MKSJ u presudi generalu Vojske Republike Srpske Radislavu Krstiću za izvršeni genocid u sigurnoj zoni UN-a Srebrenica, jula 1995. godine. Sudsko vijeće MKSJ je utvrdilo da fizičko nestajanje muslimanske zajednice koincidira s namjernim uništavanjem muslimanskih kuća i centralne džamije u Srebrenici. Iako su se sudije ogradile od direktne optužbe za namjerno uništenje džamije u svrhu genocida, izjavili su da je to dokaz genocidne namjere.[21] O indirektnoj dokazivosti namjere Sudsko vijeće je izjavilo: "Fizičko uništenje grupe je najočigledniji metod, ali se također može zamisliti uništenje grupe kroz ciljano iskorjenjivanje njene kulture i identiteta, što za posljedicu na kraju ima odumiranje grupe kao entiteta različitog od ostatka zajednice."[22] Vijeće sigurnosti UN u svojoj rezoluciji iz 1995. godine utvrdilo je da "postoje preovladavajući izvori dokaza o konstantnom obrascu masovnih likvidacija, silovanja, masovnih progona, prisilnog rada, proizvoljnog zatočenja i prisilnih nestanaka velikih razmjera".[23]

---

[21] Presuda MKSJ generalu Radislavu Krstiću, para. 594-599, dostupno na: http://icr.icty.org/bcs/frmResultSetb.aspx?e=mtspd3v1nwcmwa3ywfctze55&StartPage=1&EndPage=10 (Pristupljeno: 07.07.2010.)

[22] Isto, para. 574.

[23] Vijeće sigurnosti UN, Rezolucija broj 1034, od 21. decembra 1995. godine, dostupno na: http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/413/84/PDF/N9541384.pdfOpenElement (Pristupljeno: 29.01.2012.)

Izvođenje genocidne namjere iz "njihove masovne i sistematične naravi", također nalazimo u presudama Sudskog vijeća Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu. U presudi protiv *Akayesua* Sudsko vijeće je izjavilo: "Ova namjera može biti izvedena iz određenog broja činjenica koje razmatraju genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, kao na primjer, iz masovne ili sistematične naravi zločina /.../."[24] Međutim, presudom u slučaju *Kayishema* Sud je utvrdio da djela počinilaca, uključujući posredne dokaze, mogu pružiti dovoljno dokaza o namjeri. Sudsko vijeće smatra da se namjera može zaključiti bilo iz riječi ili postupaka i da se može pokazati modelom namjernog postupanja. Naročito, Vijeće smatra kao dokazima fizičko pogađanje grupe ili njene imovine, korištenje pogrdnog jezika prema pripadnicima ciljne grupe, oružje koje je korišteno i stepen tjelesnih povreda, metodičan način planiranja, kao i sistemski način ubijanja.[25]

Iz postojeće sudske prakse međunarodnih tribunala za ratne zločine i stavova eminentnih istraživača, vidljivo je da se dokazivanja namjere za počinjenje genocida ne može ograničiti samo na dokaze o javnom ispoljavanju namjere za izvršenje genocida. Specifična namjera zločina genocida, zahtijevana kao konstitutivni element zločina, karakterizirana psihološkim odnosom između materijalnog rezultata genocida i mentalnog stanja zločinca, preduslov je kažnjivosti počinioca. Specifična namjera može biti izvedena, bez obzira na namjernu "sljepoću" zločinca, i iz prirode naredbe za izvršenje zabranjenih destruktivnih radnji. Stavovi i praksa ukazuju da je namjera dokaziva i indirektnošću, odnosno, pomoću *konzistentnog obrasca izvršenja zločina ili generalnog konteksta* zločina, gdje se počinitelj ne ograničava samo na ubijanje pripadnika grupe, već i na uništenje onih kohezivnih elementa koji spajaju individue u jednu grupu kao što su kultura, religijski objekti, umni dio grupe i drugi. Dokazi napada usmjerenog na kulturne institucije ili spomenike, počinjenog zajedno sa ubijanjima, mogu ukazati na postojanje genocidne namjere. Uništavanje grupe mora obuhvatiti mnogo više od

[24] Presuda MKSR u slučaju Akayesu, para. 478, dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf (Pristupljeno: 21.08.2010.)

[25] Presuda MKSR u slučaju Kayishema, para. 93, dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/Case%5CEnglish%5Ckayishema%5Cjudgement%5C010601.pdf (Pristupljeno: 21.08.2010.)

jednostavnog ubijanja, jer upravo to diferencira genocid od drugih oblika masovnog stradanja i ubijanja.

Drugi važan elemenat konvencijske definicije genocida jeste sintagma *u cjelini ili jednom njenom dijelu*. Ova sintagma je pobudila široku raspravu među istraživačima. Ona indicira da zločin genocida ne traži uništenje cijele zaštićene grupe, već da ciljni dio takve grupe udovoljava ispunjenje pravne definicije. Međutim, postavlja se pitanje koliki dio grupe mora biti planiran za uništenje da bi se došlo do primjene Konvencije o genocidu.[26] Kuper pretpostavlja da se "dijelom" implicira uništenje *značajnog dijela* grupe (u: Andreopoulos, 1994: 32). Prema Schabasu: "Legislativa SAD-a precizira da uništenje grupe u cijelosti ili dijelom, kao što je izneseno u Konvenciji, mora zapravo predstavljati uništenje 'u cijelosti ili značajnog dijela'" (Schabas, 2000: 5). Mennecke i Markusen tvrde da se "dijelom" može manifestirati kvalitativno ili kvantitativno: "Akcija genocida bi ili imala za cilj značajan dio grupe kao što su politički ili vjerski lideri, ili bi mogla imati za cilj veći broj ili procent – grupu samu za sebe" (Mennecke i Markusen, 2007: 374). Uništenje grupe "dijelom" podrazumijeva uništenje značajnog dijela grupe, što se opet razlikuje po kvalitetu i kvantitetu. Kvalitet može indicirati manji brojčani prag za utvrđivanje postojanja namjere, ali tada struktura žrtava: starosna dob, spolna pripadnost i društvena uloga (vjerska, politička, kulturna i dr.) može biti polazna osnova za utvrđivanje namjere. Ciljno ubijanje značajnog intelektualnog dijela grupe, kao što su politički ili vjerski lideri, može se tumačiti kao planirano *uništenje supstancijalnog dijela grupe*.

Razmatrajući prethodnu raspravu uočavaju se različita stajališta istraživača o svrsishodnosti namjere. Obzirom da se namjera pojavljuje kao krucijalni dio definicije genocida, njeno zanemarivanje narušilo bi kompletan *koncept*. A ono što je suštinska karakteristika neke pojave ne smije se marginalizirati ili eventualno zanemariti.

Analizom presuda različitih sudova i istraživačkih radova različite provenijencije koji su uslijedili nakon Drugog svjetskog rata, može se uočiti da je prepoznavanje i kvalificiranje slučajeva genocida bilo

[26] Potrebno je naglasiti da autori koriste englesku riječ *substantial* koja ima višestruko značenje: *suštinski, bitan, zamašan* i *znatan*. Izvor: http://translate.google.com/?tl=hr#en|hr|substantial (Pristupljeno: 21.08.2010.)

umnogome uslovljeno stavovima istraživača holokausta. Među istraživačima genocida pojavio se diskurs o *"jedinstvenosti" holokausta* i *holokausta kao "standardnog modela" genocida*.[27] Dva pristupa karakteriziraju ovaj pravac istraživanja holokausta: intencionalistički i metodologijski. *Intencionalisti*, među kojima je najpoznatiji Steven Katz, zastupaju stanovište jedinstvenosti holokausta po osnovu ispoljene namjere nacista za totalnim uništenjem Jevreja, te da je holokaust jedini genocid koji je predviđao totalno uništenje jednog naroda. S druge strane, istraživači *metodologijskog gledišta* zastupaju stav da se jedinstvenost holokausta ogleda u dinstiktivnim, birokratskim i tehnologijskim metodama primijenjene destrukcije.[28] Robert Waiteovo viđenje jedinstvenosti holokausta gotovo je istovjetno metodologijskom gledištu: "U nastojanju vodećih društvenih institucija i agencija, jedinstvenost u bezosjećajnosti čitavog programa, jedinstvenost u pomoći koje su žrtve pružile svojim ubicama i jedinstvenost u konsekvencama koje ima na jevrejsku i kršćansku misao" (Waite, 2000: 169). Dakle, dio istraživača zastupa stav o *jedinstvenosti holokausta* ili *holokausta kao standardnog modela* genocida i nemogućnosti poređenja holokausta s drugim slučajevima genocida. Ovo zagovaranje tumačenja holokausta, kroz mističan stav nezamislivosti holokausta zbog njegove historijski nezapamćene i duboke zločinačke prirode, udaljava od razumljivosti i postavlja holokaust izvan realnosti i dokučivosti metoda naučnih istraživanja. Stoga se holokaust predočava kao standardni model koji mora biti dostignut, da bi određeni slučaj razvijajućeg genocida bio prepoznat kao genocid.

---

[27] Mnogi ljudi, svjesno ili nesvjesno, pretendiraju da upoređuju i "mjere" genocidne procese prema "standardnom modelu" holokausta, što usmjerava na zaključke da drugi procesi "nisu zaista ozbiljni" slučajevi genocida ili "samo djelimični" ili čak u smjeru otvorenog negiranja. Vidjeti u T. Zwaan, "On the Etiology and Genesis of Genocides and other Mass Crimes Targeting Specific Groups" (Istraživački rad svjedoka eksperta u procesu MKSJ protiv Slobodana Miloševića), *Centre for Holocaust and Genocide Studies*, University of Amsterdam, 2003.

[28] Opširnije o pristupima istraživača na ovu temu vidi u: A. Rosenberg, "Was the Holocaust Unique?: a Peculiar Question?", u: Isidor Wallimann i Michael N. Dobkowski, GENOCIDE AND THE MODERN AGE: ETIOLOGY AND CASE STUDIES OF MASS DEATH, First Syracus University Press, Westport, 2000.

Martin Shaw spada u istraživače koji uviđaju opasnost teze o holokaustu kao *standardnom modelu genocida*. Konfuziju u korištenju pojma genocid i izbjegavanje njegovog korištenja on veže za tri uzroka: "Prvi je uzdizanje holokausta kao maksimalnog standarda koji mora biti dostignut od drugih slučajeva genocida da bi isti bili prepoznati kao slučajevi genocida. Drugi je razvoj 'etničkog čišćenja' kao koncepta podgenocidnog nasilja, u koji se smještaju neprepoznati slučajevi genocida. Treći uzrok je proliferacija termina 'cide' u zvaničnom, popularnom i istraživačkom diskursu, da bi se mnogi oblici genocida nazvali različitim i drugačijim imenima" (Shaw, 2007: 379). S druge strane, Charny klasificira insistiranje na holokaustu kao *standardnom modelu genocida* kao oblik negiranja genocida: "Negiranje genocida je insistiranje bilo kojeg naroda da je genocid koji je pogodio njih jedini istinski i najteži oblik genocida, dok se masovna ubijanja drugih naroda moraju definirati kao manji kriminalni akt ili tragedija" (Charny: 1999: 159-161). MacDonald, kada govori o konceptu "jedinstvenosti holokausta", kaže: "Ustvari, teoretičari jedinstvenosti postaju i sami negatori genocida – odbijajući da prihvate realnost autohtonog armenskog genocida ili romskog genocida, uprkos obilju dokaza. Njihovo vlastito negiranje može ih itekako učiniti korisnim za negatore holokausta, *koji mogu na taj način zagovarati da činjenice koje naglašavaju historijska zlodjela mogu i trebaju biti debatirane* [kurziv, E. M.] – da postoji više od jedne interpretacije, čak i u dokazanim slučajevima genocida" (MacDonald, 2002: 53).

Prezentirani stavovi naučnika koji zastupaju tezu *jedinstvenosti holokausta* ukazuju na različitosti u viđenju te jedinstvenosti. *Intencionalisti* vide "jedinstvenost" u ispoljenoj namjeri za totalnom egzekucijom Jevreja, dok *metodologisti* "jedinstvenost" vide u tehnološkom aspektu holokausta i obimnosti angažovanja birokratije. Zagovornici ove ideje su, kreiranjem mitskih predstava o holokaustu, utjecali na uspostavljanje holokausta kao *standardnog modela genocida*, što je imalo strahovite reperkusije na prepoznavanje slučajeva genocida koji su uslijedili nakon holokausta. Kao direktna posljedica pojavila se proliferacija zamjenskih termina za genocid: "etničko čišćenje", "plemensko nasilje", "lingvicid", "kulturcid", "urbicid" i dr., zbog čega genocidi počinjeni u Bosni i Hercegovini i

Ruandi krajem XX stoljeća nisu prepoznati tokom njihovog izvršenja na terenu.

Staub je ustvrdio: "Ja znam, međutim, da se holokaust opisuje kao neshvatljivo zlo. Ovaj pogled, činilo mi se, romantizira zlo i daje mu mitski razmjer. To obeshrabruje realistično razumijevanje /.../" (Staub, 1989: vii). I ovo, vjerovatno, razotkriva ključni problem zastupanja teze o holokaustu kao standardnom i nedokučivom modelu genocida, a to je davanje mitske proporcije holokaustu, što ga izdiže izvan realističnog razumijevanja.

Dvije tvrdnje istraživača genocida imaju ogromnu važnost za spoznavanje općih teorijskih saznanja o genocidu kao društvenoj pojavi. Harff je ustvrdila: "Holokaust je nedvojbeno najodvratniji primjer *modernog genocida* [kurziv, E. M.], međutim, on ima mnogo strukturalnih, društvenih i eksternih sličnosti s manjim genocidima" (Harff, 2000: 49). S druge strane, Bećirević je kazala: "Komparativna metoda, kada je u pitanju genocid, neophodna je stoga što se u raznolikosti historijskih primjera genocida mogu identificirati zajedničke konceptualne karakteristike genocida, u svrhu prepoznavanja genocida u fazi pripreme i prije samog izvršenja" (Bećirević, 2009: 28). Zastupanje teza o *holokaustu kao standardnom ili nedokučivom modelu* i nemogućnosti poređenja holokausta i drugih slučajeva genocida je apsolutno pogrešeno, jer sprečava spoznaju općih teorijskih saznanja o pojavi genocida i otkrivanje općih zajedničkih konceptualnih karakteristika različitih slučajeva genocida. Bez obzira na različit obim i razmjer stradanja ljudskih grupa, različitu prisutnost pojedinih genocidnih radnji u različitim primjerima genocida, komparacija istih omogućava spoznavanje osnovnih koncepcijskih karakteristika genocida i prepoznavanje genocida u ranoj fazi.

Holokaust je zaista najbrutalniji i najrazorniji primjer *modernog* genocida, ali da bi donosili sud o cijeloj historiji genocida nedostaje nam dovoljno dokaza o primjerima nestanka čitavih naroda u ranoj i kasnijoj historiji čovječanstva. Na kraju, svakako je ispravno tvrditi da je neki slučaj genocida jedinstven, ali ne zbog nemogućnosti poređenja sa drugim genocidima, već što je svaki genocid slučaj za sebe zbog određenih specifičnosti, pa je stoga svakako i holokaust nad Jevrejima zaseban slučaj, a samim tim i jedinstven po nekim svojim

karakteristikama. Industrija smrti i bezosjećajnost počinioca, odsustvo bilo kakve interakcije sa žrtvom, jedna je od specifičnih karakteristika genocida počinjenog nad Jevrejima. Brutalnost zločina, uživanje počinioca u zločinu i torturama, te sistematsko uništavanje kulturnog nasljeđa specifična je karakteristika genocida nad Bošnjacima. Brzina izvršenja genocida, obimnost počinjenih silovanja i korištenje primitivnih oruđa specifična je karakteristika genocida nad Tutsima. Izdizanje holokausta na nivo nedokučivog standarda uzrokuje da se drugi slučajevi genocida, čiji je obim stradanja manji, ne prepoznaju kao genocidi, što stvara osnovu za njihovo negiranje.

Tipologizacija genocida

Helen Fein je jedna od prvih istraživača genocida koja je izvršila klasifikaciju genocida. Ona tvrdi da su u prošlosti postojale dvije vrste genocida: genocid sa intencijom eliminiranja pripadnika druge vjere i genocid predodređen na uništenje drugih plemena zbog nemogućnosti savlađivanja ili asimiliranja istih. Rađanje tri nova tipa genocida Fein veže za pojavu nacionalne države. Po njoj, tri nova tipa genocida se javljaju kada: "(a) država poseže za masovnim uništenjem da bi legitimizirala svoj opstanak kao predvodnik sudbine dominantne grupe; (b) država ubija da bi eliminirala urođeničku grupu blokirajući njenu ekspanziju i razvoj, (c) država reaguje spontano na pobune totalno eliminirajući pobunjenike" (Fein, 1979: 7-9).

Leo Kuper se uhvatio ukoštac s problemom genocidnog procesa i motivacije. Njegovo sagledavanje prošlih genocida prema motivu zločinaca razvrstalo je počinjene genocide u tri kategorije: "(a) genocidi predodređeni za razrješavanje vjerskih, rasnih i etničkih razlika; (b) genocidi usredotočeni na teroriziranje naroda okupiranih od kolonijalne imperije i (c) genocidi počinjeni radi prisiljavanja ili ispunjenja političke ideologije" (Kuper, 1983: 14).

Smith, također, klasificira genocid po osnovu motiva za izvršenje genocida i razvija sljedeće vrste "čistog" genocida: retributivni, institucionalni, utilateristički, monopolistički i ideologijski.

(a) *Retributivni ili genocid odmazde* proizilazi iz dehumanizacije koja se provodi nad žrtvom prije nego što biva napadnuta. Džingis-kanove osvetničke akcije klasificira kao retributivni genocid.

(b) *Institucionalni genocid* je bio glavni izvor politički sankcioniranog masovnog ubijanja u starom i srednjem vijeku. Genocid se smatrao načinom ratovanja i bio je zamjena za politiku. Nije morala biti donesena eksplicitna odluka da se počini genocid. Ova vrsta genocida bila je motivirana željom da se kreira teror, da se predstavi nečija vlast i da se odstrani

mogućnost uzvraćanja. Kao primjer autor navodi kršćanske ratove.

(c) *Utilitaristički genocid* je bio zastupljen u XVI i XIX stoljeću, kroz kolonijalnu dominaciju i eksploataciju domorodačkih naroda u Americi, Australiji, Tasmaniji i Africi. Ovaj tip genocida izvršavan je pod geslom "neke osobe moraju umrijeti da bi druge mogle živjeti dobro".

(d) *Monopolistički genocid* karakterizira XX stoljeće. Unutrašnjeg je karaktera, a za razliku od ranijih genocida i provodi se unutar teritorija vlastite države. Najčešći izvor genocida u prošlom stoljeću bila je borba za monoplizaciju vlasti.

(e) Zadnji Smithov tip genocida je *ideologijski*. Većina genocida u XX stoljeću nije bile ideologijska, ali kada jeste, rezultati su bili katastrofalni, jer ideologija u modernim uslovima usmjerava ka holokaustu. Dvadeseto stoljeće karakterizira, po autoru, genocid koji se provodi samo zbog različitog identiteta (u: Chorbajian i Shirinian, 1999: 5-9; u: Walliman i Dobkowski, 2000: 24-27).

Jonassohn i Chalk su ponudili klasifikaciju genocida po osnovu počinioca genocida:

(a) *Da bi se eliminirala prijetnja rivala*. U ranoj historiji poražene vojske su se povlačile i obustavljale ratovanje dovoljno dugo da bi obnovile svoje zalihe i ljudski potencijal, a nakon toga su pokušavali nadoknaditi izgubljeno i osvetiti se, što je uzrokovalo razvijanje pristupa za "eleminiranjem poraženog neprijatelja jednom i zauvijek". Primjer prve vrste genocida je uništenje Kartage od strane Rimljana.

(b) *Radi ostvarivanja ekonomskog blagostanja*. Drugi tip genocida vezuju za kolonijalnu ekspanziju, za što su primjeri nestanak Tasmanaca i urođenika Brazila, gdje je cilj bio "osvajanje, porobljavanje i istrebljenje domorodačkih naroda".

(c) *Radi kreiranja terora*. Treći tip nalaze u primjeru terora vladavine Džingis-kana, gdje je nuđen izbor okupiranim narodima između "potčinjavanja ili istrebljenja". Tri prethodno spomenuta tipa genocida autori vide kao historijske primjere genocida zbog pojave i razvoja moderne nacionalne države.

(d) *Radi implementacije ubjeđenja, teorije ili ideologije*. Četvrti tip je sasvim drugačiji od prethodnih. Utemeljen je na "implementaciji ubjeđenja, teorije ili ideologije". Kada je usaglašenost pojačana crkvom ili državom, odstupanje od dominirajućeg sistema vrijednosti se, u ekstremnim slučajevima, kažnjava istrebljenjem. Devijacija kojom je žrtvena grupa optužena može biti stvarna ili izmišljena, preuzimajući oblik pseudo-konspiracije ili izmišljene društvene ugroženosti koja prijeti opstanku režima države ili crkve. Kombinacija dvaju varijabli - načina definiranja grupe i razloga optuživanja grupe - vode do četiri podgrupe. U prvoj podgrupi, i grupa i razlog optuživanja grupe su stvarni, za što su primjer krstaški ratovi, odnosno heretici optuženi od strane pape. Grupa i razlog optuživanja grupe se javljaju kao izum počinilaca/zločinaca. Drugu podgrupu autor vidi više kao genocidni masakr nego genocid i potkrepljuje je primjerom lova na veliku vještiču u srednjem vijeku. Glavni kriterij za distinkciju treće podgrupe autor vidi u tome što se stvarna grupa pogrešno optužuje za konspiraciju. Pseudogrupa optužena za stvarnu konspiraciju je karakteristika četvrte podgrupe, jer država ima dokaze o stvarnoj opoziciji, ali bez mogućnosti da identificira njene članove. U tom slučaju se poseže za identifikacijom grupe kroz definiranje od strane počinilaca. Autori vide rađanje ovog tipa genocida u srednjem vijeku, a mnogo češće postaje prisutniji u XX stoljeću (u: Walliman i Dubkowski, 2000: 13-14).

Charny je izvršio sljedeću tipologizaciju genocida: (a) genocidni masakr, (b) intencionalni genocid (genocid s eksplicitnom namjerom), (c) genocid radi konsolidacije vlasti i kolonijalizacije, (d) genocid kao agresivni rat, (e) ratni zločini protiv čovječnosti, i (f) genocid kao rezultat ekološke destrukcije i zloupotrebe. Intencionalni genocid dijeli na tri vrste: specifični intencionalni genocid (usmjeren protiv jedne grupe), višestruko intencionalni genocid koji se provodi protiv više od jedne grupe, i omnicid - protiv mnogobrojnih rasa, nacija, religija i drugo (Charny, 1997: 76). Može se reći da Charny svojom tipologizacijom pokušava proširiti koncept genocida, izdvajajući kao zasebnu kategoriju genocida "intencionalni genocid", čime implicira

da postoje i genocidi bez namjere, što je neprihvatljivo. Dalje pravi još veću konfuziju klasifirajući ratne zločine kao vrstu genocida ili klasificirajući ekološku destrukciju kao genocid. Potrebno je izdvojiti njegov doprinos teoriji genocida razvijanjem koncepta saučesništva u genocidu. Ovaj koncept temelji na postojanju saučesništva u krivičnom građanskom pravu, što nije slučaj sa međunarodnim pravom, te kaže: "Ne postoji odgovarajući koncept za one koji pomažu, pripremaju ili podržavaju masovna ubistva širom planete s namjerom da se istrijebi ogroman broj naroda" (Charny, 1997: 65). Inkorporiranjem "saučesništva" u akte genocida omogućilo bi, po Charnyju, procesuiranje naučnika koji istražuju i dizajniraju mega oružje, biznismena koji trguju s oružjem, kao i institucija, kompanija, različitih vladinih grupa koje čine masovna ubistva mogućim.

Harff nudi interesantnu podjelu genocida po osnovu uzročnika: postimperijalne i postratne genocide, postkolonijalne genocide, post-pučne i postrevolucionarne genocide i genocide osvajanja. Prvi primjer predstavlja na slučajevima istrebljenja Jevreja i Roma od nacista i zločina nad Armenima. Oba primjera su karakterizirana velikim restrukturiranjima vlade poslije gubitka značajnih teritorija u ratu. Postkolonijalni genocid predstavlja na primjerima južnog Sudana, Biafre, Bangladeša, Burundija i Istočnog Timora. Kampućija, Uganda i Indonezija su, za autoricu, primjeri post-pučnog i postrevolucionarnog genocida. Genocid osvajanja izložen je na primjeru genocida u Namibiji nad plemenom Herero (Harff, 2000: 50).

Iz prezentiranih primjera tipologizacije genocida vidljivo je udaljavanje pojedinih autora od koncepcija genocida. Autori koji zastupaju stav proširenja definicije genocida na grupe drugih karakterologija, te inkorporiranje drugih vrsta zločina u koncepciju genocida, pokušavaju klasificiranjem također inkorporirati u genocid teror i druge zločine, a koji pak predstavljaju zasebne vrste zločina suštinski različite od genocida.

Koristeći izložena teorijska saznanja istraživača može se doći do zajedničkih konceptualnih karakteristika tipologizacije genocida. U ranoj ljudskoj historiji, kroz odsudno vođenje bitaka s ciljem "eliminiranja poraženog neprijatelja jednom i zauvijek", pojavio se, vjerovatno, prvi tip genocida, što je uzrokovalo stradanje kompletnih naroda. Drugi tip genocida može se vezati za period srednjeg vijeka i

ogromnog uticaja crkve, gdje je važilo pravilo "čija vlast, toga i vjera", te se vršilo masovno istrebljivanje grupa drugih vjerskih uvjerenja. Period kolonijalizacije rađa treći tip genocida, genocid s ciljem ostvarivanja ekonomskih interesa. Čitavi narodi su uništeni samo zbog toga što ih je neko vidio preprekom pristupu prirodnim resursima ili razvijanju ekonomije. Klasičan primjer takvog genocida je genocid nad plemenom Herero ili nad urođeničkim plemenima Amerike. Oslobađanje potlačenih naroda od kolonijalne dominacije dovelo je do četvrtog tipa, postkolonijalnog ili post-pučnog genocida. Nerazvijena postkolonijalna društva, često pod velikim vanjskim uticajem, uzrokovala su masovnu pojavu genocida u ovom periodu. Moderno doba rađa novu vrstu genocida - ideologijski genocid.

U skladu s razvijenom klasifikacijom genocida može se izvršiti i pozicioniranje genocida nad Bošnjacima u jedan od navedenih tipova. Ako se kompariraju tipologije genocida koje su razvili Jonassohn, Chalk i Kuper, utvrdit će se određene zajedničke konceptualne karakteristike, i uočiće se da obje skale sadrže *ideologijski genocid,* što je karakteristika genocida nad Bošnjacima. Tako je genocid nad Bošnjacima tipologiziran od strane Lemarchanda (u: Jensen, 2007: 164) kao "ideološki genocid".

1 GENOCID U TEORIJI I RELEVANTNIM DOKUMENTIMA

2 NAUČNA SAZNANJA O POJAVI NEGIRANJA GENOCIDA

3 OSNOVNA POLAZIŠTA NEGATORA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

4 SISTEMSKI PRISTUP U NEGIRANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA POČINJENOG U PERIODU 1992-1995

5 NEGIRANJE GENOCIDA NA MEĐUNARODNOM NIVOU

Teorije negiranja genocida

Negiranje počinjenog zločina ili prijestupa svojstveno je svakoj organizovanoj zločinačkoj grupi, ali i pojedinačnim delikventima. Različiti su porivi negiranja počinjenog prijestupa ili zločina. Najčešći uzroci su bježanje od osjećaja krivice i izbjegavanje krivičnog gonjenja. Postoji bitna razlika u metodama i pristupu negiranja zločina od strane običnih delikvenata i organiziranih zločinačkih grupa. Razlika se ogleda u tome da su organizirane zločinačke grupe unaprijed pripremljene za negiranje.

Ukoliko u procesu suočavanja određenog kolektiviteta s počinjenim genocidom ne dođe do prihvaćanja i priznavanja počinjenog zločina, kao neminovnost će se pojaviti negiranje genocida. Priznanje počinjenog genocida je veoma rijetka pojava, i u procesu suočavanja, uglavnom, dolazi do negiranja genocida. Čehajić-Clancy je pojasnila zbog čega je negiranje počinjenog zločina učestaliji oblik suočavanja nego priznanje: "Zato što istinsko priznanje, kao i istinsko pomirenje, podrazumijeva prihvaćanje kolektivne odgovornosti, kao pojma i kao prakse, a već samo pitanje 'Da li su svi odgovorni?' izaziva otpor i nelagodu."[29]

Osnove proučavanja negiranja genocida uspostavili su istraživači pojave negiranja genocida nad Jevrejima. Deborah Lipstadt, Gregory H. Stanton, Israel Charny, Martin Shaw i Stenly Cohen predstavljaju neka od najznačajnih svjetskih imena istraživanja pojave negiranja genocida. Deborah Lipstadt je obilježila kraj dvadesetog stoljeća svojim specifičnim pristupom i odnosom prema negatorima nacističkog genocida nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu, kao i čuvenim sudskim suočavanjem s negatorom Davidom Irwingom.[30] Lipstadt je napisala: "Primila sam bezbroj pozivnica za učešće u tzv. debatama u SAD-u. Kad god je to uključivalo učešće negatora,

[29] S. Čehajić-Clancy, "Suočavanja sa prošlošću (II) - Pitanje kolektivne odgovornosti", *Puls demokratije*, dostupno na: http://arhiva.pulsdemokratije.net/index.php?id=148&l=bs (Pristupljeno: 20.01.2010.)

[30] Za detalje o ovom sudskom procesu pogledati u: R Eaglestone, POSTMODERNIZAM I PORICANJE HOLOKAUSTA, *Jesenski i Turk*, Zagreb, 2001.

kategorički sam odbijala da se pojavim." (Lipstadt, 1993: 5). Lipstadt nikada nije htjela da se upušta u direktne diskusije, debate, televizijske duele s negatorima holokausta. Smatrala je da bi se drugačijim pristupom omogućilo ono što negatori prijeko žele - da postanu važnim i legitimnim sagovornicima i da dobiju prijeko željenu medijsku pažnju. Smatrala je nepotrebnim raspravljati o nečemu što je očigledno i naučno dokazano, nije podlegla producentskim pritiscima da se suoči u televizijskom studiju s negatorima. Voljnost da se negatorima i njihovim motivima pripiše legitimnost, smatrala je možda i većom opasnošću od negiranja, jer bez ovakvog pristupa javnosti i medijima, negatori ostaju bez proračunatog alata za širenja njihovih navoda.

Svakodnevnim negatorskim angažmanom razvile su se specifične negatorske metode i tehnike. Shermer i Grobman su predstavili metode koje negatori koriste u izvođenju svojih zaključaka: "Citiraju, obično izvan konteksta, vodeći pravac pojave da bi poduprli vlastitu poziciju. Fokusiraju se na ono što nije poznato i ignoriraju poznato, pažljivo birajući podatke koji njima odgovaraju i ignorirajući podatke koji ne odgovaraju njihovim, unaprijed osmišljenim idejama" (Shermer i Grobman, 2002: 103). Proučavajući metode negatora, Lipstadt je uočila specifične pristupe negatora za svaku metodu negiranja. Prema Lipstadt, kao preduslov korištenja metode *izjednačavanja* žrtve i zločinca pojavljuju se izjave negatora da je "svako učinio nešto pogrešno i svi trebaju biti jednako kažnjeni" ili, kada je u pitanju *relativizacija* počinjenih zločina, koriste generalizacije da je "*rat apsolutno zlo, sve strane su jednako odgovorne* [kurziv, E. M.] i da ne postoji moralna distinkcija između učesnika rata" (Lipstadt, 1993: 94). Charny i Fromer su napisali: "Završni iritirajući oblik negiranja je zamjena uloga u punoj mjeri, tako da se žrtve predstavljaju kao ubice, a ubice postaju jadne žrtve" (Charny, 1999: 160). Za metodu *zamjene uloga* može se kazati da, pored *minimiziranja (relativizacije)* razmjera genocida, predstavlja najekstremniju ili završnu metodu negiranja kojoj u krajnjoj instanci teže svi negatori.

Charny i Fromer su predstavili specifični žargon koji se koristi od strane naučnika u negiranju i izbjegavanju prepoznavanja razvijajućeg genocida: "Ne znamo dovoljno da bi bili sigurni u historijske činjenice.

Prije nego što osudimo bilo koga trebamo čekati stvarni ishod istraživanja. Ovo je manipulativna zloupotreba naučnih principa koja zahtijeva da činjenice budu dokazane prije prihvaćanja, s namjerom prikrivanja činjenica koje su zaista poznate i radi zbunjivanja umova pošteno orijentiranih ljudi" (Charny, 1999: 161). Dokazivanje činjenica prije prihvaćanja koristi se kao norma u pravnim naukama. Međutim, sociološke i historijske odrednice nisu pravne, jer one počivaju na ispravnom logičkom izvođenju zaključaka. Ovu tehniku negiranja treba razmatrati isključivo kao nešto što je osmišljeno s ciljem uvlačenja istraživača genocida u diskurs s negatorima genocida. Insistiranje na *dokazivanju činjenica prije prihvaćanja* je sveprisutan oblik negiranja i genocida u Bosni i Hercegovini, pa se i za najokrutnije ratne zločince govori da se ne mogu nazivati ratnim zločincima sve dotle dok im se ne presudi, bez obzira na obilje dokaza koji to potvrđuju.

U prvom poglavlju ove knjige utvrđeno je da namjera za izvršenje genocida sadrži plan za izvršenje genocida. Plan, između ostalog, predviđa sredstva, metode i mehanizme za negiranje genocida. Markusen i Charny su kazali: "Zaista, negiranje može biti na odgovarajući način smatrano kao zadnja etapa genocida, koja može trajati dugo po okončanju procesa ubijanja žrtava" (Charny, 1999: 159). Ovo znači da su pogrešni stavovi da se negiranje može posmatrati kao zasebna pojava u odnosu na izvršenje genocida, jer se time negira da je negiranje sastavna etapa genocida. Markusen i Charny nisu jedini istraživači genocida koji negiranje smatraju zadnjom fazom genocida. Stanton je otišao i dalje, tako da je kompletan proces genocida podijelio po etapama: "Genocid je proces koji se razvija kroz osam etapa koje su predvidljive ali ne i nezaustavljive. Na svakom stadiju ili etapi genocid može biti zaustavljen preventivnim mjerama. Proces nije linearan."[31] Stanton je izvršio podjelu procesa genocida na osam etapa: klasifikacija, simbolizacija, dehumanizacija, organizacija, polarizacija, priprema, istrebljivanje i negiranje. O zadnjoj etapi genocida on je kazao: "Negiranje je osma etapa genocida koja uvijek slijedi genocid.

[31] G. H. Stanton, "The 8 Stages of Genocide", *Genocide Watch*, 1998. Dostupno na: http://www.genocidewatch.org/aboutgenocide/8stagesofgenocide.html (Pristupljeno: 29.12.2009.)

Negiranje je među najsigurnijim indikatorima narednih genocidnih maskara. Počinioci genocida iskopavaju masovne grobnice, spaljuju tijela, pokušavaju da prikriju dokazni materijal i preplaše svjedoke. Oni negiraju da su počinili bilo kakav zločin, i često krive žrtve za ono što se dogodilo [kurziv, E. M.]."[32] Drugim riječima, Stanton ukazuje na planski aspekt negiranja genocida koji se ogleda u tome da negiranje uvijek slijedi izvršenje genocida i u početnoj se fazi ogleda u provođenju sistemskih mjera i aktivnosti na prikrivanju genocida. Veoma je važno i Stantonovo ukazivanja na pojavu negiranja genocida kao indikatora narednog genocida. Široko prisutna pojava negiranja genocida trebala bi da alarmira društvo na postojanju prijetnje za ponavljanje genocida.

Intencionalni karakter negiranja genocida nije u znatnoj mjeri istražen, ali pojedini istraživači su uočili plansku komponentu negiranja genocida i posvetili joj značajan prostor. Za plansku karakteristiku negiranja genocida Stanley Cohen je kazao: "Ovo ne iziskuje samo retrospektivu iskaza, već početne znakove, planiranje i izvršenje. Planiranje unaprijed radi 'totalnog negiranja' moglo bi biti više eksplicitno /.../" (Cohen, 2001: 79-80). Bruneteau je kazao: "U okviru sve transparentnijeg modernog društva koje nasilje smatra sve manje opravdanim i sve manje prihvatljivim, složene operacije prikrivanja terora, koje kriomice provode grupe koje ne proizlaze iz tradicionalne države, dimenzija je koja čini genocid modernim" (Bruneteau, 2005: 153). Prema Smithu: "Sredstva koja savremena birokratija razvija da uništi čitave grupe su sračunate ne samo da ubiju, nego da i *neutralizuju svaki osjećaj krivice ili odgovornosti za učinjeno* [kurziv, E. M.]" (u: Chorbajian i Shirinian, 1999: 12). Stoga se može kazati da je negiranje genocida planski osmišljena aktivnost prije izvršenja genocida na terenu, a koja je karakterizirana sistemskim aktivnostima na prikrivanju tragova i činjenica o počinjenom genocidu.

Predstavljena je rijetko naglašena, ali veoma bitna krakteristika negiranja genocida da se negiranje pojavljuje još u početnoj fazi izvršenja genocida kao planska aktivnost. Planski karakter negiranja specifično je usmjeren na sprečavanje pojave bilo kojeg osjećaja

[32] Isto.

krivice ili odgovornosti za počinjene zločine. Početno negiranje genocida inspirano je istim motivima kao i izvršenje genocida, jer kada zločinački akti dobiju opravdanje tokom izvršenja, onda je negiranje zločina i genocida samo produženi dio te kampanje koji se pojavljuje kao neminovnost, a što se pravda ostvarivanjem viših ciljeva. I ovo možemo razmatrati kao izvorište pojave negiranja genocida. Što se genocid više učini prihvatljivim kroz njegovo racionaliziranje u toku faze njegovog izvršenja na terenu - kako za počinioce tako i za posmatrače - to će njegovo negiranje biti intenzivnije i sveprisutnije. Stoga pravimo diferencijaciju između *negiranja genocida u toku izvršenja* i *negiranja počinjenog genocida*. Nedvojbeno je utvrđeno da je negiranje genocida planska i usmjeravana aktivnost koja se provodi u početnoj i završnoj fazi genocida, te se može reći da su izvršenje genocida i negiranje genocida sastavni dijelovi istog plana. Međutim, pojavljuje se još pitanja koja traže odgovor, s obzirom na međuzavisnost pojava. Potrebno će biti ponuditi odgovor na pitanje: U kojim okolnostima i kako se pojavljuje negiranje genocida? Kakve okolnosti uzrokuju da dolazi do razvoja masovnosti u negiranju počinjenog genocida?

Negiranje kao planska ili namjerna aktivnost mora imati svoje uzroke. Prema Stanley Cohenu: "Negiranja nisu lična stanja uma. Ona su utjelovljena u popularnoj kulturi, banalnim jezičnim kodovima i državno ohrabrenim opravdavanjima - dvojno značenje stanja uma /.../. Kultura negiranja ohrabruje kolektivno zatvaranje očiju, ostavljajući horore neispitane/nepogledane ili normalizirane kao svakodnevni život" (Cohen, 2001: 76 i 101). Smith je ustvrdio: "Genocid mora biti opravdan tradicijom, kulturom ili ideologijom; odobrenje za masovno ubijanje mora biti naloženo od strane onih sa ovlaštenjem; snage destrukcije moraju biti mobilizirane i usmjerene; i cijeli proces mora biti racionaliziran tako da to ima smisla za počinioce i njihove pomagače" (u: Chorbajian i Shirinian, 1999: 4). Cijeli proces mora imati smisla za počinioce i pomagače da bi imao održivost i kontinuitet, a to se postiže programom i ciljem. Implementacija programa do najnižeg nivoa se vrši kroz popularnu kulturu. Negiranje dobija svoj "smisao" tamo gdje se pojavljuje agresivna nacionalna kultura. Ispoljavanje konzistentnog nacionalnog programa posredstvom agresivne nacionalne kulture - kroz svjesnost o

postojanju genocidnog plana – uzrokuje masovnost u negiranju počinjenog genocida.

Sada kada je jasno utvrđen i predstavljen proces razvoja negiranja, odnosno planska komponenta genocida - što predstavlja negiranje u početnoj fazi koja se sprovodi još u vremenu izvršenja genocida na terenu - može se preći na drugi nivo negiranja genocida ili, drugačije rečeno, na pojavu negiranja počinjenog genocida. Već je utvrđeno da je negiranje genocida planska aktivnost koja se ostvaruje programski, stremljenjem ka zacrtanom cilju. Šta je primarni ili krajnji cilj negiranja? Zygmunt Bauman govori "*moderni genocid je genocid sa svrhom*. Riješiti se protivnika nije cilj sam po sebi. To je sredstvo za postizanje cilja; potreba koja proizlazi iz *krajnjeg cilja* [kurziv, E. M.], korak koji treba učiniti ako se želi stići na kraj puta. Sam kraj je veličanstvena vizija boljeg i radikalno drugačijeg društva" (u: Calhon, 2007: 433). Ovim se razotkriva krajnja svrha negiranja počinjenog genocida, gdje posebno dolazi do izražaja njegov značaj za izvršioce, jer direktno služi odbrani genocidom ostvarenih ciljeva i držanja *statusa quo*. Negiranjem se nastoji ostvariti *krajnji* cilj genocida, njegovom zadnjom fazom se pokušavaju očuvati rezultati genocida, učiniti te tekovine genocida legitimnim. Pokušava se nametnuti sveprisutnost diskursa o tekovinama genocida, s ciljem da se društvo navikne i prihvati faktičko stanje na terenu nastalo genocidom.

Dakle, negiranje genocida je planski osmišljena aktivnost koja se provodi u početnoj i završnoj fazi genocida. Izvršenje genocida i negiranje genocida sastavne su komponente jedinstvenog plana. Negiranje genocida se pojavljuje kao substitut za počinjeni zločin, jer se i negiranjem teži ka ostvarivanju istog cilja, samo drugim snagama i sredstavima. Negiranje se razvija iz početnih prikrivanja i opravdavanja zločina. Bez negiranja početnih genocidnih radnji ne može se obezbijediti masovna podrška za izvršenje kompletnog genocidnog plana. Razlikujemo dva stadija negiranja genocida: *negiranja genocida u toku izvršenja* i *negiranja počinjenog genocida*. Kompletan proces negiranja mora imati smisla za počinioce i pomagače da bi imao održivost i kontinuitet. Implementacija programa do najnižeg nivoa se vrši kroz popularnu kulturu. Negiranje genocida dobija svoj pravi "smisao" tamo gdje se pojavljuje agresivna nacionalna kultura.

Suočavanje sa počinjenim genocidom – priznanje ili negiranje

Negiranje genocida predmet je interesovanja različitih naučnih disciplina kao što su historija, sociologija, psihologija, politologija, pravne nauke, kriminologija, filozofija i druge. Ta zainteresiranost uzrokuje interdisciplinaran pristup u istraživanju pojave negiranja genocida. S druge strane, to iziskuje uvažavanje i primjenu teorijskih saznanja interdisciplinarno, što nalaže istraživačima negiranja genocida da primijene rezultate istraživanja do kojih su došli istraživači iz oblasti drugih naučnih disciplina. U istraživanju negiranja genocida posebno se nameće potreba primjene rezultata istraživanja iz psihologije, što može dati odgovor na pitanje: *Kako dolazi do negiranja i koji su motivi koji dovode do negiranja na individualnom ili kolektivnom nivou*? [33]

Kroz proces suočavanja s počinjenim genocidom, koji slijedi nakon genocida, trebalo bi da dođe do društvene katarze unutar grupe koja je počinila genocid, što bi na kraju dovelo do pomirenja. Kao osnovni preduslov katarze društvene grupe pojavljuje se potreba priznavanja počinjenog genocida. Čehajić-Clancy definira priznanje zločina na sljedeći način: "Kada govorimo o zajednici, tj. o skupini jedinki, onda suočavanje sa prošlošću podrazumijeva ne samo da se prizna ono što se dogodilo, tj. ono što se već zna, već da se kroz to priznanje prihvati odgovornost za posljedice počinjenih zločina."[34] Čehajić-Clancy pod priznanjem podrazumijeva "način na koji se jedno društvo kao cjelina i njegovi članovi suočavaju sa zločinima počinjenim u njihovo ime, a da pritom nikad nisu bili uključeni, ni direktno niti indirektno, u planiranje ili izvođenje tih zločina."[35] Dakle, sa sociološkog stanovišta, krucijalnu ulogu u suočavanju jednog društva s počinjenim zločinom

[33] *Kolektivno* se u ovom slučaju odnosi na grupu kojoj pripadaju planeri, ideolozi i izvršioci genocida.

[34] S. Čehajić-Clancy, nav. djelo.

[35] Isto.

imaju stavovi i pogledi članova zajednice koji ne snose krivičnu odgovornost za konkretne zločine.

Različita su stajališta istraživača o suočavanju s počinjenim zločinima na nivou kolektiviteta. Karl Jaspers navodi da, pored krivične odgovornosti za zločine, postoje politička, moralna i metafizička krivica. Jaspers također ističe da su moralni propusti osnova za rađanje zločina, i shodno tome odgovarajuće političke krivice. Tako po njegovoj interpretaciji samo organi jedne države mogu biti odgovorni. Međutim, jedan narod može snositi kolektivnu moralnu krivicu, jer je iz načina života jednog stanovništva izrasla politička realnost.[36]

Čehajić-Clancy je autor više istraživačkih radova na temu procesa suočavanja kolektiviteta s počinjenim zločinima. U svojim istraživanjima predstavila je i koncept moralne kolektivne odgovornosti.[37] Čehajić-Clancy je ustvrdila: "Mislim da je kolektivna odgovornost nužan oblik suočavanja sa prošlošću i istovremeno jedan od najefikasnijih. Mora se naglasiti da kolektivna odgovornost nije predmet prošlosti, tj. preuzimanje odgovornosti za zlodjela koja neko počini, već predmet sadašnjosti koja je obilježena nasljeđem zločina, tj. podrazumijeva da cjelokupna zajednica i njeni članovi preuzmu odgovornost za zlodjela, sada i ovdje, u miru." Nadalje Čehajić-Clancy pravi diferencijaciju između pojmova *krivice* i *odgovornosti*, te kaže: "Ovdje je neophodno istaći konceptualnu razliku između kolektivne odgovornosti i krivice. Krivica postoji u odnosu na nešto što smo *lično* učinili, i ona je uvijek i isključivo lična. Jer krivica može biti samo lična, odnosno individualna. To je upravo ono po čemu se razlikuje od

---

[36] K. Jaspers, PITANJE KRIVICE, *Samizdat*, Beograd, 1999, prema: E. Bećirević, nav. djelo, str. 228.

[37] "Prema teoriji socijalnog identiteta, svaka nacija (kao grupa) zasniva se na zajedničkim vrijednostima, uvjerenjima, jeziku, pa i sjećanju. U slučaju postojanja identifikacije, tj. psihološke povezanosti s određenom nacijom, sve te zajedničke vrijednosti i vjerovanja ne pripadaju samo toj grupi već i meni samom. Ovo ne znači da ja kao pojedinac nemam vlastite vrijednosti ili uvjerenja. To samo znači da su vrijednosti moje grupe jednim dijelom i moje vrijednosti, ukoliko postoji identifikacija mene s grupom. *Otud slijedi da je prilikom vršenja kolektivnih zločina, gdje je došlo do povrede zajedničkih vrijednosti, došlo automatski i do povrede mojih vrijednosti. Utoliko odgovornost podrazumijeva obavezu da se zauzme moralni stav spram počinjenih zločina*." S. Čehajić-Clancy, nav. djelo.

odgovornosti koja može biti i lična i kolektivna."[38] Dimitrijević je pak ustvrdio: "Ukratko, jak razlog u prilog zajedničke odgovornosti svih članova grupe sastoji se u tome što nas žrtve, čak i ako nisu sklone kolektiviziranju krivice, stalno podsjećaju na vezu našeg kolektivnog identiteta i zločina."[39] Uočava se da postoje određene razlike u predstavljenim stavovima istraživača o pitanju definiranja *posljedičnog stanja* koje treba da rezultira nakon procesa *suočavanja s počinjenim zločinom* u kojem kolektivitet ili grupa prihvata i priznaje da su njeni pripadnici počinili zločine. Razlika se ogleda u tome da se ista pojava nominira s dva različita pojma: prihvaćanje *kolektivne krivice* i prihvaćanje *kolektivne odgovornosti*.

Međutim, uvažavajući iznesene stavove Čehajić-Clancy i Dimitrijević, može se zaključiti da se pojmovi odgovornost i krivica suštinski razlikuju. Krivica[40] nastaje kada neka osoba prekrši određenu zakonsku ili drugu normu. Krivica je vezana za individuu, dok se odgovornim za počinjene zločine mogu smatrati i oni koji nisu direktno učestvovali u izvršenju zločina ali su ih podsticali i ohrabrivali, ili su u najmanju ruku svojom šutnjom doprinijeli da se zločini dogode. U procesu suočavanja nacije sa zlodjelima iz prošlosti krucijalan je stav osoba koje nisu učestvovale u izvršenju zločina, te se zbog toga ne može govoriti o krivici onih koji se nisu ogriješili o zakonske ili druge norme. Kod njih se može govoriti samo o odgovornosti. Stoga je izuzetno važno da se dio društva koji nije umiješan u zločin prepozna u svom pravom obliku, te da se na njega proaktivno djeluje s ciljem ostvarenja katarze i sprečavanja bilo kakvog oblika negiranja genocida. U tom smislu se može zaključiti da se kao rezultat procesa kolektivnog suočavanja određene nacije, naroda ili grupe s počinjenim zločinima treba da pojavi stav koji bi odražavao *kolektivnu moralnu odgovornost*.

Za razumijevanje pojma kolektivne odgovornosti neophodno je razjasniti pojam kolektivnog zločina. Zločini počinjeni u ratovima, zločini masovnih razmjera, uključujući masakre, masovne deportacije

---

[38] Isto.

[39] N. Dimitrijević, "Moralna odgovornost za kolektivni zločin", *Peščanik*, 17.04.2006. Dostupno na: http://pescanik.net/2006/04/moralna-odgovornost-za-kolektivni-zlocin/ (Pristupljeno: 05.12.2010.)

[40] Misli se na krivicu kao odgovornost, a ne kao emocionalno stanje, tj. osjećaj.

i istrebljenja, ne predstavljaju pojedinačne zločine niti slučajnost. Čehajić-Clancy je ustvrdila: "Kolektivni zločin je zločin velikih razmjera, a pretpostavlja kolektivnu namjeru, svijest o prirodi te namjere, organizovan napor da se izvrši ta namjera, kao i kolektivnu svijest o posljedicama zločina."[41] Dimitrijević je također ustvrdio: "Kolektivni zločin pretpostavlja formiranje zajedničkih ciljeva, kolektivnu nameru da se učini određeni tip zlodela, zajedničku svest o prirodi nameravanog zlodela, koordinisana nastojanja da se ostvari namera, zajedničko učešće u zločinačkoj akciji i konačno, zajedničku svest o posledicama zločina."[42] Na osnovu prethodnih stavova može se kazati da je kolektivni zločin manifestiran planskim, organiziranim i sistemskim aktivnostima u pripremi i izvršenju, te prikrivanju i negiranju počinjenog zločina uz punu svjesnost pripadnika datog kolektiva.

Može se kazati da je odsustvo u prihvaćanju kolektivne odgovornosti zajednička konceptualna karakteristika počinjenih genocida, ili je u najboljem slučaju prihvaćanje kolektivne odgovornosti dugo prolongirano. Helmut Dubil je istraživao suočavanje sa odgovornošću na kolektivnom nivou na primjeru suočavanja Nijemaca s njihovom historijskom odgovornošću za holokaust, te ustvrdio: "Na jednoj strani zapanjuje koliko političari, pogotovo u prvim decenijama, nisu bili u stanju da o genocidu koji su Nemci počinili govore u prvom licu množine ('Mi smo to učinili')."[43] Njemački poslijeratni kolektivni identitet bio je trajno determiniran odsutnošću volje političara da prihvate kolektivnu odgovornost za počinjene zločine.

Nakon analize procesa suočavanja s počinjenim zločinom na nivou kolektiviteta, potrebno je naglasiti refleksiju takvog suočavanja na pojavu negiranja zločina. Bez sumnje, ovo su dva uzajamno povezana procesa. Ukoliko je došlo do izostanka priznavanja počinjenih zločina

[41] S. Čehajić-Clancy, nav. djelo.

[42] N. Dimitrijević, "Zločinački režim, njegovi podanici i masovni zločin", *Peščanik,* 12.09.2009. Dostupno na: http://pescanik.net/2009/09/zlocinacki-rezim-njegovi-podanici-i-masovni-zlocin/ (Pristupljeno: 05.12.2010.)

[43] H. Dubiel, NIKO NIJE OSLOBOĐEN ISTORIJE – NACIONALSOCIJALISTIČKA VLAST U DEBATAMA BUNDESTAGA, *Samizdat B92*, 2002, str. 234 i 241.
Dostupno na: http://www.b92.net/casopis_rec/60.6/pdf/215-246.pdf (Pristupljeno: 01.11.2009.)

na nivou naroda ili nacije, neminovno je da će uslijediti pojava negiranja zločina. Negiranje na nivou kolektiviteta nije samostalan proces, već proces koji se usmjerava. Ovakvim usmjeravanjem razvija se specifični negatorski žargon i vokabular.

Prema Bećirević: "Kolektivno negiranje genocida ima bogat izbor odbrambenih mehanizama koji se odvijaju na nivou pojedinačne svijesti pripadnika jednog naroda. Jedan od najčešćih uzroka neprihvaćanja odgovornosti za genocid jeste *izgovor da u uvjetima totalitarnih režima većina podanika samo izvršava naređenja vlasti* [kurziv, E. M.]" (Bećirević, 2009: 229). Gotovo identičan stav iznio je Cohen: "Najlakši način da se izbjegne lična odgovornost jeste pozivanje na autoritet i poslušnost. Ti negiraš djelatnost, namjeru, htijenje i izbor: 'ja sam samo slijedio naredbe' /.../ 'ja nisam imao izbora' /.../ 'ja nisam mogao odbiti' /.../" (Cohen, 2001: 89). Smith tvrdi da je odbijanje prihvaćanja odgovornosti za učinjena nedjela element koji je prisutan u mnogim slučajevima genocida: "Refren je poznat: mi ne znamo ništa; mi smo samo poštovali naređenja, to je bila Božija volja, mi smo se branili /.../" (u: Chorbajian i Shirinian, 1999: 4). Cohen ovo odbijanje naziva (2001: 89) "*Ekstremnom negatorskom pričom",* kojom se odbija prihvatiti odgovornost korištenjem žargona „mala grupa fanatičnih počinilaca je planirala i izvršila ubijanje dok je istovremeno većina javnosti bila pasivna, udaljena, anonimna masa koja nije znala ništa".

Može se kazati da odbijanje prihvaćanja odgovornosti za počinjeni zločin na individualnom nivou ima svoje zajedničke karakteristike kojima se uvijek nastoji minimizirati broj učesnika u genocidu, a negatori, oličeni bilo u ideolozima, posmatračima ili direktnim izvršiocima, pokušavaju se predstaviti osobama koje ne poznaju činjenice o genocidu.

Već je istaknuto da su negiranja na nivou kolektiva ili nacije planski osmišljene aktivnosti koje su povezane zajedničkim vokabularom. Veoma je bitno spoznati metode kojima se izvršavaju prikrivanja i eufemiziranja zločina na nivou grupe, a posebno na nivou porodice. Stanley Cohen je kazao: "Negiranja također mogu biti zajednička na osnovu veza između ljudi – bili to partneri ili cijele organizacije – kako bi podržali i jedni drugima opravdali negiranje /.../. Ali činjenice su previše brutalne da bi bile ignorirane. One

moraju biti reinterpretirane koristeći minimiziranje, eufemizam, i šale" (Cohen, 2001: 64). Dakle, negiranje na nivou porodice i institucija može imati zajednički vokabular kojim se brutalnost počinjenog zločina eufemizira minimiziranjem i reinterpretacijom.

Kada se govori o porodici, negiranje može postati tradicijom kroz proces romantiziranja zločinačkih radnji. Bećirević je predstavila mehanizam romantiziranja počinjenih zločina u srpskoj porodici: "Da bi bilo efektivno negiranje ranijih zločina, u ovom slučaju genocida nad Bošnjacima, moralo se smjestiti unutar herojske vojničke prošlosti. Radi se o specifičnoj vrsti negiranja koje zlo predstavlja kao dobro, a ovaj proces se dešava kroz nacionalnu kulturu i porodičnu tradiciju, dakle, uvijek na nivou zajednice (...)" (Bećirević, 2009: 244-247). Saltaga je utvrdio: "Četnički zločinci 'okorjelo' se drže jednom kolektivnom derealizacijom svojih žrtava i svih prednosti koje to nosi sa sobom. Oni ne samo da ništa ne priznaju i ni zbog čega se ne kaju već samo retuširaju žrtve, a u svojoj dekonstrukciji preinačuju u 'nacionalno stvaralaštvo', rodoljublje" (Saltaga, 1996: 274-275). Memić ukazuje da je romantiziranje zločinačkih djela utemeljeno pri kreiranju srpske i crnogorske države: "Hajdučija, ubojstva i otimanja materijalnih dobara, presretanja trgovačkih karavana, opjevano je i kazivano kao dio oslobodilačke borbe" (Memić, 2002: 14).

Romantiziranje zločinačkih djela je složen i kompleksan proces u kojem porodica igra veoma bitnu ulogu. Pomenuti stavovi istraživača ukazuju da romantiziranje zločina u srpsko-crnogorskim porodicama ima veoma dugu tradiciju. Prikrivanja i eufemiziranja počinjenih zločina na nivou porodice vrše se kroz tradiciju romantiziranja zločinačkih djela na način da se narodnim predanjem i prepričavanjem izbjegavaju činjenice koje svjedoče o svireposti počinjenih zločina, te se zločini reinterpretacijom pretvaraju u herojska djela. Na ovaj način se pravi veza između zločina iz prošlosti i novih naraštaja, a kao krajnji produkt ove veze javlja se *inherentna sklonost ka negiranju zločina*. Romantiziranje zločina na nivou porodice nije moguće bez egzistiranja ove tradicije u kulturi. Nacionalna kultura omogućuje proces moralnog opravdavanja zločina time što se zločin predstavlja društveno prihvatljivim i neophodnim za ostvarivanje zacrtanih viših društvenih ciljeva. Jer bez tih

“opravdavanja“ ne bi bilo moguće na nivou porodice zločinačku tradiciju predstaviti herojskom tradicijom.

Razvoj pojave negiranja genocida na primjeru holokausta nad Jevrejima

Inicijalno negiranje holokausta bilo je poduhvat male grupe političkih ekstremista, ograničene na objavljivanje siromašnih pamfleta i desnokrilnih novina. Nakon izvjesnog perioda oni su prešli na viši nivo, povećali svoju produktivnost, promijenili stil i, konsekventno tome, povećali uticaj na javnost. Njihov vodeći časopis negiranja "The Journal of Historical Rewiev",[44] kao i njihove druge publikacije, imitirali su legitimni istraživački rad, stvarajući konfuziju među onima koji ne prepoznaju namjeru časopisa. Oni nastoje svoje knjige i časopise predstaviti u akademskom formatu, sve s ciljem da se infiltriraju u arenu historijskog prosuđivanja. Jedna od primarnih meta njihove aktivnosti su koledži i kampusi, gdje pokušavaju inicirati i stimulirati debatu o upitnosti holokausta.

Slika br. 4
Zatočeni Jevreji u jednom od mnogobrojnih kazamata nacista i njihovih kolaboracionista (Izvor: www.vesti-online.com)

[44] *The Journal of Historical Review* je sedmičnik, periodičnik ili časopis koji je objavljivao Institute for Historical Review - Torrance, California, s primarnim ciljem negiranja holokausta. Prve radove objavio je 1980. godine, a u nekoliko navrata mu je bio suspendiran rad od nadležnih organa. Zadnji put je suspendiran 2002. godine.

Deborah Lipstadt je prvi autor koji je sveobuhvatno istražio negiranje jednog slučaja genocida s posebnim naglaskom na predstavljanju negatora i razotkrivanju njihovih specifičnih metoda. U početnom predstavljanju fundamentalnih razlika između negiranja i stvarne historije, ona je kazala (1993: 25) da se mora praviti jasna distinkcija između istraživanja i mita, jer negatori holokausta svjesno miješaju ove kategorije, što uzrokuje da "razum postaje talac određene gnusne ideologije". Drugim riječima, mora se praviti diferencijacija između naučnog i pseudonaučnog rada.

U pokušaju da dođu do prijeko potrebnog kredibiliteta neophodnog za participiranje u naučnim diskursima i javnim debatama, negatori genocida se nastoje prikazati i predstaviti stvarnim historičarima i naučnicima. Na sljedećem nivou negiranja njihova metoda za dosezanje "pozornice" za djelovanje jeste predstavljanje sebe revizionistima historije. Mada je razlika između negiranja i revizije historije ogromna, ona se teško uočava od strane šire društvene javnosti, stoga je veoma važno napraviti jasnu distinkciju između negiranja genocida i revizije historije.

Lipstadt izlaže pojmovno određenje revizionizma: "Revizionizam predstavlja savremeni pravac historijskog istraživanja. Revizionisti su kritični prema američkoj vanjskoj politici, za koju smatraju da je motivirana željom za hegemonijom posredstvom otvorenog imperijalizma. Iako se mnogi historičari ne slažu s njihovim ubjeđenjem, svi se slažu da su za sljedbenike 'Wisconsin škole' [revizioniste, dodao E. M.] zakoni dokaza neosporni kao što su neosporni za druge historičare. Suprotno tome, dokazi ne igraju nikakvu ulogu kod negatora" (Lipstadt, 1993: 21-2). Shermer i Grobman kažu: "/.../ stvarni revizionizam - modifikacije historije utemeljene na novim činjenicama ili novoj interpretaciji starih činjenica - je jedna legitimna aktivnost historičara, to je potrebno sredstvo u našem neprekidnom traganju za istinom i značajnom prošlošću" (Shermer i Grobman, 2002: 238). Dakle, pravi se jasna distinkcija između revizionista i negatora, a prema utemeljenosti istraživanja na dokazima ili fikciji. Na osnovu toga da li je istraživanje zasnovano na uvažavanju historijskih činjenica vrši se razlikovanje između revizije historije i negiranja genocida. Zadatak historijskog revizionizma je osvijetliti određene historijske događaje pomoću novih

dokaza i činjenica, te se stoga revizionizam ne može smatrati negiranjem genocida.

Slika br. 5
Negiranje holokausta (Izvor: www.eujs.org)

Distinkcija između negatora i revizionista je veoma bitna, jer se negatori u formi pseudonaučnika, gotovo uvijek, pokušavaju predstaviti revizionistima historije. Shermer i Grobman su razvili desetoskalnu detekciju pokušaja prelaska "tanke granice između revizionizma i negiranja postavljanjem slijedećih pitanja:

1. Kakva je pouzdanost izvora tvrdnji? Negatori se mogu činiti sasvim pouzdanim, kada citiraju činjenice i podatke, ali dublje usredotočenje često otkriva da ovi podaci bivaju iskrivljeni ili izvađeni iz konteksta.
2. Da li je navedeni izvor podataka imao slične navode koji su bili preuveličani? Ako je individua poznata po preuveličavanju podataka od prije, to očigledno potkopava njen ili njegov kredibilitet.

3. Da li drugi izvor verificira tvrdnje? Tipično, negatori će izjavljivati da su verificirani ili neverificirani samo od strane drugog negatora.
4. Kako se ove tvrdnje uklapaju sa poznatim znanjem o svijetu i kako to funkcionira? Negatori elaboriraju teorije zavjere.
5. Da li iko, uključujući specijalno i osobu koja zastupa tvrdnju, izlazi na način da opovrgava navode, ili su samo potvrđujući dokazi traženi. Ovo je poznato kao 'naklonjenost potvrđivanju', ili tendencija traženja potvrđujućih dokaza i odbijanja dokaza koji ne potvrđuju tvrdnju.
6. Negatori ne traže izvore dokaza koji upućuju na zaključak, oni traže dokaze koji su u skladu s njihovom ideologijom.
7. Da li zastupnici tvrdnji primjenjuju usvojena pravila istraživanja ili istražuju jedino one koji vode željenom zaključku?
8. Da li tvrdilac obezbjeđuje drugačije objašnjenje za navedeni fenomen radije nego da negira postojeće objašnjenje? Revizionizam može involvirati legitimne kritike postojeće paradigme ili nuditi zamjenu novom paradigmom, ali negiranje rijetko teži da učini išta drugo izuzev da napadne *status quo*.
9. Ako tvrdilac preferira novo objašnjenje, da li ono obuhvata sve fenomene kao ranije objašnjenje?
10. Da li tvrdiočeva lična uvjerenja i pristrasnost preusmjeravaju zaključak?" (Shermer i Grobman, 2002: 249-250).

Predstavljena desetodijelna skala detekcije pojave negiranja genocida omogućava prepoznavanje negiranja i njegovo diferenciranje od revizije historije. Analiza negatorskog rada otkrit će da se uvijek radi o "naklonjenosti potvrđivanju", odnosno, da je autor tragao samo za potvrđujućim dokazima, da se ne nude dokazi koji protivrječe negatorovim navodima, što znači da je autor formirao zaključke prije nego što je krenuo u istraživanje. Daljnjim ispitivanjem otkriće se da se radi o osobi poznatoj po preuveličavanju podataka, koja se poziva na tvrdnje drugih negatora i koja često elaborira teorije zavjere. Može se ustvrditi da negatori, bez obzira na to koju su metodu koristili ili na kojem nivou negiranja se to događalo, uvijek ostaju dosljedni

stremljenju ka svom *općem cilju*. Stoga će se negatori počinjenog genocida, odmah po dobijanju pristupa prijeko željenom naučnom polju debatiranja, i angažirati na ostvarivanju *općeg cilja* - "negiranju prošlosti za trenutne političke i ideologijske razloge".

Shermer i Grobman ukazuju (2002: 100) da se centralni dio kampanje negatora holokausta ogleda u tvrdnji da su "glavni razlog smrti Jevreja u kampovima bili bolesti i patnja uzrokovani primarno Savezničkim uništenjem njemačkih linija snabdijevanja i resursa na kraju rata", da "nije postojala njemačka politika istrebljenja evropskih Jevreja", te da je "konačno rješenje jevrejskog pitanja bila deportacija izvan Rajha". Očit je primarni cilj negatora da se porekne namjera za izvršenje genocida, a da se nakon toga odgovornost za počinjene zločine "može" prebaciti na nekog drugog.

Lipsdatd je istražila negatorske metode svih značajnijih negatora holokausta. Maurice Bardeche, istaknuti francuski fašista, jedan je od negatora koji se pojavljuje u poodmakloj fazi negiranja holokausta. Svoje negiranje zasniva na navodu da nacisti ne samo da nisu krivci za zvjerstva koja su počinili, već da su stvarni krivci bili Jevreji, jer su "pomogli podsticanje rata podrškom Versajskom sporazumu". Prva je osoba koja navodi da su dokumenti o ubistvima u logorima bili falsificirani, te da su gasne komore bile korištene za dezinfekciju, a ne za istrebljenje (Lipstadt, 1993: 50-51).

Harry Elmer Barnes je sljedeća zapažena negatorska figura za kojeg je Lipstadt kazala: "/.../ Tvrdio je da su, ustvari, svi Hitlerovi politički i vojni pokreti, uključujući invaziju Čehoslovačke, bili potrebni da isprave nepravdu Versajskog sporazuma".[45] Identično stajalište nalazimo u stavu Austin App koji je podržavao ulazak Njemačke u rat, tvrdeći da je to bio jedini način da Njemačka stekne ono što joj je "opravdano" pripadalo (Lipstadt, 1993: 92).

Predstavljeni primjeri negiranja holokausta ukazuju na pokušaj klasične zamjene uloga gdje se žrtva pokušava predstaviti krivcem, što predstavlja teži oblik negiranja od *izjednačavanja*, jer se radi o

[45] Harry Elmer Barnes je bio najdirektnija veza između dvije generacije američkih revizionista i negatora holokausta. Bio je član male grupe izolacionista, uključujući Charlesa Lindbergha i Henryia Forda, koji su smatrali pogrešnim uključivanje SAD-a u Prvi svjetski rat. D. Lipstadt, DENYING THE HOLOCAUST: THE GROWING ASSAULT ON TRUTH AND MEMORY", *Penguin*, London, 1993, str. 79.

pokušaju totalnog oslobađanja od odgovornosti izvršilaca genocida. Njihov glavni cilj je opravdati počinjeni genocid. Ovaj pristup negiranja genocida može se definirati kao pronalaženje *opravdavajućih razloga za počinjeni zločin*. Za ovu formu relativizma Lipstadt kaže (1993: 79) da "postaje fundamentalnom komponentom negiranja holokausta".

Slučaj Arthura Butza[46] predstavlja narednu fazu razvoja pojave negiranja holokausta. Butzov pristup je unio novinu time što je njegova knjiga u odnosu na dotadašnje siromašne pamflete "sadržavala bezbrojne bilješke i veliku bibliografiju koja je imala pečat naučnog rada, citirajući pri tome mnoge prominentne historičare koji su radili u ovoj oblasti i izražavajući zahvalnost brojnim relevantnim istraživačkim centrima i arhivima" (Lipstadt, 1993: 124). Međutim, nakon kritičkog prosuđivanja knjige Lipstadt uočava (1993: 125) da se "pakovanje promijenilo, ali da je sadržaj ostao isti", te da se suština Butzovog stava ogledala u mišljenju da "kakav god da su *antisemitizam* nacisti ispoljili *bio je dobro opravdan*". Butzov stav ukazuje na koncepcijsko profiliranje negiranja holokausta, koje se ogleda u tome da se zbog ogromnih razmjera počinjenih zločina isti ne mogu prosto negirati, već se pokušavaju negirati pokušajima pronalaska opravdavajućih razloga za činjenje istih. Nespojivost Butzove pozicije profesora na uglednom univerzitetu i njegova uključenost u proces negiranja holokausta izazvala je kontroverzu. Dodatnu privlačnost uzrokovala je njegova drugačija taktika, jer je koristio suptilniji, sofisticiran i ultimativno zaobilazni put do izvora, što je značajno izmijenilo prirodu negiranja holokausta. Butz nije izložio nezavisne izvore dokaza da bi potkrijepio svoje zaključke, što dodatno potvrđuje tezu da *negatori konzistentno ignoriraju dokaze koji su kontradiktorni njihovim tvrdnjama*.

Značajan doprinos zamahu razvoja pojave negiranja holokausta dao je pamflet Richarda Harwooda "Da li je zaista ubijeno šest miliona ljudi? Napokon istina" (*Did Six Milion Really Die? The Truth at Last*). Pojava pamfleta u vrijeme jačanja ekstremnog nacionalizma u Evropi zbog netrpeljivosti prema porastu broja useljenika uzrokuje veću

[46] Arthur Butz je sedamdesetih godina bio profesor elektrotehnike na Northwestern University u Evanstonu, država Ilions. Objavio je knjigu "Prevara 20 stoljeća" (The Hoax of the Twentieth Century).

zainteresiranost javnosti. Koliko rapidno povećanje doživljava negiranje holokausta svjedoči i podatak da je knjiga distribuirana u više od 40 zemalja, s tiražom većim od milion kopija. Specifičnost ove knjige u odnosu na ostale negatorske radove ogleda se u referiranju na eminentnu ustanovu - Londonski univerzitet. Naknadno, nakon milion prodatih primjeraka, ustanovljeno je da je Richard Harwood, ustvari, bio pseudonim za Richarda Verralla - urednika britanskog desnokrilnog neofašističkog lista "Spearhead". Njegov rad temeljio se na radovima drugih negatora, uz izostanak primjene osnovnih metodološko-istraživačkih postulata, jer *"nikada nije direktno provjeravao izvore već je jednostavno ponavljao citate"* [kurziv, E. M.], pri čemu je dolazilo do vještog miješanja istine s izmišljotinama, uz precizno fabrikovane citate (Lipstadt, 1993: 104-105).

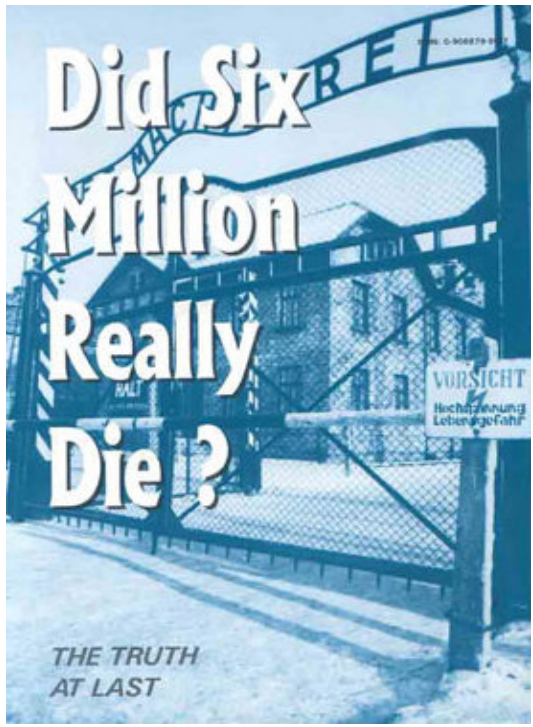

Slika br. 6
Naslovnica pamflet Richarda Harwooda (Izvor: www.theunjustmedia.com)

Lipstadt razotkriva sračunatost negatora: "Oni se oslanjaju na knjige koje direktno protivrječe njihovim argumentima, citirajući na

način da u potpunosti iskrivljuju autorove ciljeve. *Negatori računaju na činjenicu da ogromna većina čitatelja neće imati pristup dokumentaciji* ili učiniti napor da utvrdi kako oni falsificiraju ili dekonstruiraju informacije" (Lipstadt, 1993: 111). Shermer i Grobman kažu: "Negatori se mogu činiti sasvim pouzdanim kada citiraju činjenice i podatke, ali dublje usredotočenje često otkriva da ovi podaci bivaju iskrivljeni ili izvađeni iz konteksta. Tipično, negatori će izjavljivati da su tvrdnje verificirane ili neverificirane samo od strane drugog negatora" (Shermer i Grobman, 2002: 249-250). Komparirajući Lipstadtino razotkrivanje Harwooda i teorijska saznanja Shermera i Grobmana uočava se da se, ustvari, radi o identičnim teorijskim saznanjima o metodama kojima se koriste pseudonaučnici ili pseudohistoričari. Pomnije proučavanje njihove literature otkriva da su podaci iskrivljeni ili izvađeni iz konteksta, odnosno da su potpune laži izmiješane s djelimično tačnim informacijama. Tipično, svoje tvrdnje pokušavaju verificirati pozivanjem na radove drugih negatora. Oni se ne opterećuju mnogo lahkoćom obaranja njihovih tvrdnji, jer je njihova ciljna grupa šira narodna masa. Uvijek se rukovode činjenicom "da ogromna većina čitatelja neće imati pristup dokumentaciji" da bi mogli njihove tvrdnje podvrgnuti kritici. Ovo predstavlja profiliranje metodološkog pristupa negatora u izradi njihove literature.

David Irving je bio jedan od najopasnijih zagovornika negiranja holokausta, za kojeg je Lipstadt kazala da je "zahtijevao 'apsolutno dokumentovan dokaz' kada je posrijedi dokazivanje njemačke krivice, ali se oslanjao na posredne dokaze da osudi Saveznike" (Lipstadt, 1993: 158). David Irving je pokušao prikazati SAD i Veliku Britaniju istim krivcima, zajedno s Njemačkom, u masovnoj destrukciji u Drugom svjetskom ratu, dovodeći time bombardiranje Hirošime i Nagasakija atomskim oružjem i kampanju bombardovanja Drezdena u istu ravan s nacističkim zločinima (Lipstadt, 1993: 213-214). Identičan stav Lipstadt pronalazi kod Barnesa u tvrdnji da su "zločini Saveznika bili mnogo brutalniji, bolniji, smrtonosniji i mnogobrojniji nego najekstremniji navodi protiv Nijemaca" (Lipstadt, 1993: 75). Ono što nedostaje u komparaciji savezničkih i nacističkih akcija jeste fundamentalno konceptualna razlika između, s jedne strane, sukoba dvije nacije, koje koriste uvježbane vojnike ili svoje armije i, s druge

strane, sistematskog državno-organiziranog ubijanja nenaoružane grupe ljudi koja usto nije ispoljila nikakav vid prijetnje po počinioca.

Pored negatora, u službu negiranja genocida se mogu staviti i naučnici, i to prije svega historičari. U Njemačkoj sedamdesetih godina dolazi do uključivanja historičara u proces relativiziranja holokausta.[47] O specifičnosti njihovog pristupa Lipstadt je kazala: "/.../ Neki od njemačkih historičara teže da optužbu za najgore nacističke ekscese, uključujući i holokaust, ograniče na samog Hitlera. Zato nacizam postaje 'hitlerizam', a njemačka se populacija abolira. Oni također opisuju holokaust kao njemački odgovor na vanjsku prijetnju /.../ nude legitimnost koju negatori mogu iskoristiti. Ovi historičari nisu prikriveni negatori, ali su rezultati njihovog rada isti: nevidljiva granica između istine i izmišljotine, te između žrtve i zločinca" (Lipstadt, 1993: 213-215). Ove aktivnosti kontroverznih historičara svodile su se na pokušaj restrukturiranja njemačke historije, u cilju skidanja odgovornosti s Nijemaca i njenog prebacivanja na Saveznike. Ovo "restrukturiranje" je išlo u smjeru relativiziranja stradanja Jevreja kroz pokušaj izjednačavanja genocida nad Jevrejima s drugim oblicima kolektivnog nasilja u XX stoljeću.

S ciljem dolaženja do općih konceptualnih karakteristika negiranja genocida, potrebno je komparirati više različitih primjera negiranja ratnih zločina. U nastavku će biti prikazani primjer negiranja zločina koje su počinili Japanci u Drugom svjetskom ratu na primjeru zločina u Nankingu.[48] Zvanično, japanska vlada je odbila da prizna počinjene zločine protiv čovječnosti u Nankingu i drugim mjestima i da se za iste izvine.[49] Lipstadt je za negiranje zločina počinjenih od strane Japanaca napisala: "Japan ignorira aspekte rata koji se fokusiraju na njegovo činjenje loših djela. Japanski udžbenici iskrivljuju historijsku

[47] Najprominentniji njemački historičar na ovom polju - Ernst Nolte, slijedi Davida Irvinga, pokušava dokazati da je nacističko "interniranje" Jevreja bilo opravdano zato što je Chaim Weizmann objavio deklaraciju 1939. godine, kojom je pozvao sve Jevreje svijeta da se bore protiv nacizma. D. Lipstadt, nav. djelo, str. 215.

[48] 13. decembra 1937. godine Japanska armija zauzela je glavni grad Kine. U nekoliko sedmica, između 260.000 i 350.000 kineskih civila je bilo podvrgnuto torturama, silovanjima i egzekuciji od strane Japanaca (između 20.000 i 80.000 kineskih žena je silovano). M. Shermer & A. Grobman, DENYING HISTORY: WHO SAYS THE HOLOCAUST NEVER HAPPENED AND WHY DO THEY SAY IT?, *University of California Press,* 2002, str. 231.

[49] M. Shermer i A. Grobman, nav. djelo str. 232. i S. Čehajić-Clancy, nav. djelo.

stvarnost japanskog 'silovanja Nankinga', nazivajući ga 'Nanking incident'. Ne pominju se medicinski eksperimenti provedeni na vojnim zarobljenicima ili vojno iskorištavanje kineskih žena za razno pa i seksualno zadovoljstvo" (Lipstadt, 1993: 15). Zvanično negiranje japanskih zločina, između ostalog, manifestovano je javnim stavom japanskog ministra obrazovanja da je "silovanje Nankinga" bilo samo dio rata, da je broj ubijenih visoko preuveličan, te da je tokijsko procesuiranje ratnih zločina ništa drugo do rasna osveta s namjerom porobljavanja Japana. Negiranje zločina od strane japanskih političara odražavalo se na udžbeničku literaturu. Sve knjige prolaze kroz proces stroge cenzure i odobravanja Ministarstva za obrazovanje Japana, a knjige historije su pod posebnom lupom. Ovo ima za posljedicu da u udžbenicima 60-ih i 70-ih godina skoro da nije bilo pomena ratu između Kine i Japana, dok se u udžbenicima u 70-im i 80-im godinama pojavljuju tvrdnje da su u svakom ratu zvjerstva činjena s obje strane (Shermer i Grobman, 2002: 234).

Ne mogu se uočiti značajne razlike između japanskog negiranja zločina počinjenih u Drugom svjetskom ratu i negiranja holokausta nad Jevrejima. Najprisutnija metoda negiranja jeste relativizacija počinjenih zločina. Ono što je novina, u odnosu na holokaust, jeste uključivanje zvaničnih institucija u negiranje. Pojavljuje se cenzurisanje historije kao metoda negiranja, kao i zvanično negiranje od strane članova vlade. Japanski se zločini pokušavaju relativizirati poznatom negatorskom floskulom "sve su strane činile zločine", gdje se uvijek i namjerno zanemaruje intencija i dimenzija počinjenih zločina.

Negatori ne biraju metode niti sredstva kako bi zadobili medijsku pažnju i ostvarili pristup medijskom prostoru. Mils je ustvrdio: "Sredstva masovnog komuniciranja daju pravac samim našim saznanjima i upravljaju našim iskustvom. Najveći dio 'predstava formiranih u našoj svijesti' stekli smo kroz sredstva masovnog komuniciranja. Vrlo malo ljudi upoređuje izvještaje o javnim događajima, ili onim iz oblasti politike, suprotstavljajući izlaganje jednog sredstva izlaganju drugog medija" (Mills, 1964: 13).

Privlačenje medijske pozornosti jedna je od ključnih taktika negatora u pokušaju izvrtanja historijskih činjenica. Milsova tvrdnja razotkriva razloge zbog kojih negatori po svaku cijenu pokušavaju doći

do medijskog prostora. Oni su svjesni da većina ljudi neće biti u prilici da provjerava tačnost informacije poredeći je s drugim izvorima. Oni teže ka popularnosti, jer im to garantira prisustvo u medijima i mogućnost uticaja na "formiranje predstava u svijesti širih masa". Predstavljene metode negatora ukazuju da se negatori nikada ne koriste ozbiljnim istraživačkim radom. Čak i kada u tu svrhu angažiraju kvalificirane pojedince rezultati njihovih radova su mješavina istine izvađene iz konteksta i neistine. Međutim, i pored očiglednog pomanjkanja bilo kakve naučne vrijednosti njihovih radova, oni uspijevaju ostvariti pristup medijima, a u nekim slučajevim i akademskim institucijama, što nameće potrebu istraživanja ovog fenomena.

Pozivanje na slobodu govora kreiralo je jedan od najznačajnijih događaja u historiji negiranja holokausta, i to u pokušaju objavljivanja negatorskog oglasa u SAD.[50] Lipstadt je napisala: "U ranim devedesetim američki koledž kampusi postali su središta intenzivnih aktivnosti malih grupa negatora. /.../ Bradly Smith je pokušao dati oglas na punoj stranici u novinama koledža širom SAD, tvrdeći da je holokaust bio prevara. Oglas je bio objavljen od nekih najprestižnijih institucija visokog obrazovanja SAD" (Lipstadt, 1993: 183). Oglas je izazvao mnogo kontroverzi i diskusija u američkom društvu, kako u slučajevima objavljivanja tako i slučajevima odbijanja objave. Zagovornici objavljivanja oglasa govorili su da je negatorima potrebno dozvoliti da iznesu svoje "poglede". Negatori su bili zadovoljni u oba slučaja, jer im je i *neobjavljivanje omogućilo zadobijanje željene medijske pažnje*, a pozivajući se na *pravo slobode govora*.

Negatori svjesno ciljaju i na akademsku zajednicu koja se može uključiti u "odbranu" slobode govora. Prema Lipstadt: "Akademici, zagovarajući da se negatorskim gledištima, ma koliko opasna bila, mora dati pošteno prilika da budu saslušana, uzimaju pozitivne zapadne vrijednosti za ekstremistički ishod. /.../ Problem nije interpretacija: *Izazov predstavljen od negatora je da li dezinformaciji treba biti garantiran isti status i intelektualne privilegije kao i stvarnoj historiji* [kurziv, E. M.]" (Lipstadt, 1993: 26). Nadalje, ona govori da se kao konsekvenca angažmana "zagovornika" slobode

[50] Oglas je imao naslov "Priča o holokaustu: Koliko je lažna? Slučaj za otvorenu debatu?" D. Lipstadt, nav. djelo, str. 183.

govora obezbjeđuje podijum za negatore s kojeg oni mogu artikulirati svoje stavove (Lipstadt, 1993: 26). Jedan od najpoznatijih "zagovornika" slobode govora je Noam Chomsky. Lipstadt kaže: "Sloboda govora /…/ ne predviđa da ljudi kao Chomsky stoje pored njih [negatora, dodao E. M.] i preporučuju njihove poglede javnosti." (Lipstadt, 1993: 16) On zagovara neograničena prava negatora za istupanje u javnosti i na taj način preporučuje poglede negatora javnosti. Međutim, njegov angažman se ne ograničava na "zagovaranje" slobode govora, on je čak napisao i predgovor knjige za jednog od najpoznatijih negatora holokausta Roberta Faurissona.[51] Isprovocirana uključivanja naučnika kao zagovornika slobode govora u diskurs negiranja genocida predstavlja vjerovatno najveći domet negatora.

Prethodno izneseni stavovi istraživača ukazuju da su mediji najefikasnije sredstvo kojem teže negatori i kojim se služe u širenju svojih ideja. "Pravo slobode govora" je ono na što se negatori uvijek pozivaju i pomoću kojeg često uspijevaju ostvariti jako željenu prisutnost u medijima i javnosti, jer oni su pobjednici u oba slučaja. Ako im se ne odobri artikuliranje njihovih stavova u medijima, to će uzrokovati zainteresiranost "zagovornika" slobode govora, te će oni ipak neposredno ostvariti pristup medijima. Na kraju će, zbog pojave šire debate, ostvariti prvenstveni cilj, a to je da se uključi šira javnost. Zagovornici slobode govora često prave suštinsku grešku, jer svojim stavovima omogućuju negatorima da dobiju udarno mjesto u vijestima. Ujedno, ovim angažmanom daju legitimnost negatorskim pseudonaučnim stavovima u javnim debatama.

Primjer negiranje holokausta pokazuje da se u početnoj fazi na negiranju genocida angažiraju male grupe političkih ekstremista, ograničene na objavljivanje siromašnih pamfleta i desnokrilnih novina. Međutim, nakon izvjesnog perioda oni prelaze na viši nivo, povećavajući svoju produktivnost, te istovremeno mijenjajući svoj stil, što za posljedicu ima povećani uticaj na javnost. Pozivanjem na slobodu govora negatori ostvaruju pristup široj javnosti, a pozivanjem na promišljeni dijalog pokušavaju se infiltrirati u sferu naučnog

[51] Robert Faurisson je do 1990. god. bio profesor francuske književnosti na Univerzitetu Lyon i, prema Lipstadt, centralna figura poricateljskog establišmenta u Francuskoj. Pogledati više u citiranom djelu.

dijaloga. Popularnost je prijeko potrebna negatorima da bi preživjeli. Popularnost je jedino ostvariva kroz čestu prisutnost u medijima, a što se postiže pozivanjem na "pravo slobode govora", jer će to omogućiti u najmanju ruku širu debatu o tome da li negatorima u datom slučaju treba omogućiti pristup medijima. Istovremeno, to im garantira mogućnost propagiranja vlastitih ideja u javnosti. Oni uvijek polažu nadu da, kada se jedanput informacija odašilje u javnost, značajan dio publike neće nikada više biti u prilici da provjeri tačnost te informacije ili da je eventualno podvrgne kritičkom sudu drugih izvora. Pored toga, nastoje da u svom nastupu budu što uvjerljiviji, često manipulirajući brojkama žrtava iz prošlosti, čime nastoje uvjeriti publiku da oni uistinu poznaju tematiku i time kod publike "eliminirati" potrebu za provjerom tačnosti prezentiranih informacija.

Analizom izloženih primjera pojedinačnih pristupa negatora holokausta može se ustvrditi da se po svojoj učestalosti i obimnosti izdvajaju sljedeće metode i tehnike negiranja: relativiziranje, izjednačavanje i apsolutno negiranje ili zamjena uloga. U dosadašnjoj analizi negiranja holokausta nad Jevrejima predstavljeni su različiti primjeri klasičnih negatora genocida. Pored negatora, u službu negiranja genocida mogu se staviti i naučnici, prije svega historičari, ali i pripadnici kulturnog miljea: umjetnici, književnici i drugi "kulturni" radnici. Relativiziranje je, vjerovatno, najčešća metoda kojom se koriste naučnici koji se stavljaju u službu negiranja. Uočili smo na primjeru jednog dijela njemačkih historičara da se klasična *relativizacija genocida* provodi kroz pokušaje da se kolektivna odgovornost ograniči na pojedince, što je pokušano s predstavljanjem nacizma "hitlerizmom". Ovu tehniku negiranja karakterizira još i nastojanje pronalaska *opravdavajućih razloga za izvršenjem zločina*. Pristup negiranja kroz *izjednačavanje* karakterizira upotreba premise "sve strane su činile zločine", poslije čega izvode generalni zaključak da su "svi jednako krivi". Ovdje se, međutim, često radi o suštinskoj i namjernoj grešci, pokušaju poređenja dvije totalno različite pojave - genocida i ratnog zločina. Zanemaruju se osnovna konceptualna određenja genocida. *Zamjena uloga* ili apsolutno negiranje predstavlja najekstremniji i završni vid negiranja. To nije prosto negiranje zločina, već i nastojanje da se isti opravdaju, jer se radi o

pokušaju totalnog oslobađanja od odgovornosti grupe kojoj pripadaju organizatori i izvršioci genocida.

Tipologizacija pojave negiranja genocida

Israel Charny je istražio razloge koji dovode do pojave negiranja genocida, odnosno, izložio je motive negiranja genocida: "Jedan od motiva negiranja jeste da se egzekutori počinjenih genocida oslobode od odgovornosti za njihova zlodjela. Drugi motiv negiranju, kada slučaj masovnog ubijanja predstavlja genocid, jeste izbjegavanje odgovornosti za poduzimanje odgovarajućih mjera na prevenciji. Zbog navedenog, Clintonova administracija se opirala označavanju ruandskog genocida 1994. godine 'genocidom', u namjeri da izbjegnu obavezu direktnog uplitanja u pokušavanju zaustavljanja istog ili kažnjavanja počinilaca. /.../želja za unapređenjem nečije karijere može motivirati negiranje genocida" (Charny, 1999: 159). Trodijelna Charnyjeva klasifikacija predstavila je sljedeće motivacijske faktore negiranja: izbjegavanje krivičnog gonjenja, oslobađanje od odgovornosti za počinjene zločine, izbjegavanje odgovornosti za suzdržavanje od vojne intervencije i karijerizam.

Charnyjeva klasifikacija negiranja zasnovana je na individualnim motivima negatora. Kada se istražuju uzroci negiranja, mnogo je bitnije sagledati koji su to motivi koji dovode do negiranja genocida na kolektivnom nivou, odnosno na nivou nacije ili naroda. Bećirević rasvjetljava motive koji dovode do negiranja genocida na kolektivnom nivou: "Bježanje od osjećaja krivice može biti jedan od motiva poricanja genocida. Kada narod nije spreman da se suoči s kolektivnom odgovornošću javlja se kolektivno negiranje genocida, koje ima bogat izbor odbrambenih mehanizama što se razvijaju na nivou pojedinačne svijesti jednog naroda" (Bećirević, 2009: 228). Bećirević navodi (2009: 234) da je drugi motiv indiferentnost posmatrača, tvrdeći da je prilikom izvršenja genocida u periodu 1992-1995. godine većina Srba bila indiferentna prema stradanju Bošnjaka. Međutim, mogli bi u ovom dijelu izraziti neslaganje s Bećirević, jer indiferentnost treba da predstavlja posljedicu ili rezultat određenih motiva da se genocid negira, a nikako sam motiv. Istraživanje koje je sprovela Bećirević - svjedočenja pripadnika srpskog naroda pred MKSJ i provedena anketa, ukazuju da je najčešći odgovor na

postavljena pitanja o tome da li su znali za zločine počinjene nad Bošnjacima bio "ja ne znam",[52] što se apsolutno slaže sa stavom Stanleya Cohena: "Pored kolektivnog negiranja prošlosti ljudi mogu biti ohrabrivani kao da ne znaju ništa o sadašnjosti. Čitava su društva zasnovana na oblicima nasilja, represije, diskriminacije i ekskluzivnosti koje su poznate ali nikada otvoreno priznate" (Cohen, 2001: 11). Upravo ovo "ohrabrivanje" ukazuje da je indiferentnost usmjeravan, a ne spontan proces, gdje se ljudi ponašaju indiferentno prema činjenju zločina, motivirani podrškom genocidnom projektu ili strahom za vlastiti status ukoliko se suprotstave izvršenju genocida.

Stanley Cohen razlikuje dvije vrste negiranja: historijsko i savremeno negiranje. Historijsko negiranje autor dovodi u vezu s nacizmom: "Nacistički period je doprinio kreiranju dva narodna klišea u leksikonu negiranja od strane posmatrača: 'dobri Nijemci' i 'mi nismo znali'. Takva negiranja pripadaju širem kulturnom miljeu kolektivne amnezije kao što su značajno selektivna pamćenja žrtvovanja i agresije, zagovarana da opravdaju današnju etničko nacionalnu mržnju" (Cohen, 2001: 12). Za savremeno negiranje on je kazao: "U bilo kojem momentu mi možemo opravdavajući tvrditi (što je, mi ne lažemo) da mi ne možemo i ne primjećujemo šta se sve oko nas događa" (Cohen, 2001: 13). Cohen predstavlja ekstremni vid negiranja genocida: "Ekstremna priča negiranja je doslovno nemoguća: da je mala grupa fanatičnih zločinaca planirala i izvršila ubijanje dok je većina javnosti bila pasivna, udaljena, nepoznata masa koja nije znala ništa" (Cohen, 2001: 79). Fenomen svođenja odgovornosti na manju grupu ljudi je jedna od specifičnih i temljenih karakteristika negiranja genocida, koja se u negiranju holokausta manifestira "hitlerizmom", a u negiranju genocida nad Bošnjacima ograničavanjem odgovornosti na Miloševića.

Prethodno su iznesene klasifikacije negiranja genocida na kolektivnom nivou. Istraživači vrše klasifikaciju i prema vrsti negatora, specifičnim pristupima negatora i ulozi negatora u izvršenju genocida. Cohen tipologizira negiranje genocida na osnovu uloge počinioca u izvršenju genocida. On razlikuje negatore *ideološke vođe*, koji znaju šta su tačno uradili, to opravdavaju, i ne ustručavaju se da

[52] E. Bećirević, NA DRINI GENOCID, *Buybook*, Sarajevo, 2009, str. 235.

kažu da bi to ponovno uradili da imaju priliku. Za *negatore počinioce* na nižim nivoima on je napisao: "Izgovori počinilaca na nižim nivoima čine njih da zvuče kao obični delikventi: 'Ja nisam čak ni bio tamo u to vrijeme'; 'Zašto ste izabrali mene kada je svako drugi radio to', radi se o 'zamjeni identiteta'. Mnogi od njih glume glupe osobe, tvrdeći čak da nisu ni shvatili šta se dešava – uprkos činjenicama, ili igraju uloge pseudoglupih ljudi" (Cohen, 2001: 78). Proučavajući specifičnost tehnika koje se koriste od strane negatora on je napisao: "/.../ dva posebna iskaza moraju biti dodana na ovu listu [tehnika neutralizacije, dodao E. M.]: na početku, i negiranje znanja – počinioci se ispovijedaju da ne znaju šta su oni ili drugi oko njih činili – i na kraju, *moralna ravnodušnost*: izostanak čak i znaka žaljenja konvencionalne moralnosti" (Cohen, 2001: 77). Vidljiv je dijametralno različit pristup negiranja učešća u izvršenju genocida aktivnih učesnika koji koriste metode mirnodopskih prijestupnika, dok ideološke vođe i ideologizirani počinioci primarno ne usmjeravaju svoju pažnju na negiranje počinjenih zločina, već prvenstveno pokušavaju opravdavati počinjene zločine.

Bećirević vrši nadopunu Cohenove stroge tipologije negatora na ideologe i obične izvršioce, uvođenjem i treće kategorije: *ideologizirani počinioci*. Bećirević opovrgava Cohenovu tvrdnju da su isključivi motivi *"običnih" negatora* izbjegavanje krivičnog gonjenja, tvrdeći da ovaj tip negatora može biti ideologiziran kroz primjer svjedoka pred MKSJ koji spada u Cohenovu drugu kategoriju, a "pokazuje da ga nimalo ne muči savjest, te smatra da je genocid proveden nad Bošnjacima bio opravdan" (Bećirević, 2009: 242). Ono što je još bitnije, Bećirević ukazuje na opasnost koja dolazi od ovog tipa negatora: "Ovakvi 'ideologizirani počinioci', koji su znali šta se dešavalo i veoma spremno učestvovali, jednako su opasna kategorija kao ideolozi i naredbodavci. Ključ zašto su opasni jeste zapravo u tome da ih je mnogo više nego naredbodavaca, teže ih je locirati i ne može se svima suditi. Ideologizirani počinioci se u miru kriju iza još veće mase pasivnih posmatrača" (Bećirević, 2009: 242). Bećirević, također, analizira ulogu posmatrača u negiranju genocida. Ona diferencira dvije vrste posmatrača: "interno pasivne posmatrače" i "eksterno pasivne posmatrače". U prvu kategoriju svrstava neposredne posmatrače izvršenja genocida kroz primjer genocida nad Bošnjacima

1992-1995, koji su svjedočili u korist odbrane u raznim sudskim postupcima pred MKSJ i u tim prilikama negirali genocid nad Bošnjacima. Drugu kategoriju autorica dovodi u vezu sa međunarodnom javnosti, odnosno politikama velikih sila i megamedija (Bećirević, 2009: 258-260).

Israel Charny je predložio široko obuhvatni sistem klasifikacije različitih vrsta negiranja genocida. On je predložio tipologizaciju negiranja kroz dva nivoa: prvi ide u rasponu kada negatori istinski ne znaju činjenice o genocidu ("nevini negatori"), povećavajući se do punog poznavanja činjenica koje se negiraju; drugi, od stepena u kojem negatori svjesno i iskreno negiraju diskusije, optužbe i kritike na račun genocidnog nasilja, razvija se ka zlonamjernom slavlju i ohrabrivanju genocidnog nasilja. On sugerira da je broj "nevinih negatora" znatno veći nego što pretpostavljamo, što u ishodu odražava spremnost velikog broja ljudi da se prećutno slože ili da igraju doprinoseću ulogu u genocidima kada zauzimaju poziciju u svom društvu, bez shvaćanja ili razumijevanja punog značenja genocidnog procesa koji oni taktički ili aktivno podržavaju. Možda bi se u ovu grupu negatora mogle svrstati šire narodne mase koje pod uticajem indoktrinacije slijepo slijede dominantnu kulturu negiranja genocida, a da nisu upoznati sa razmjerom i obimom počinjenog zločina, odnosno, isti su često dezinformirani. U prilog tezi uticaja indoktrinacije i dezinformiranosti ide i studija Sabine Čehajić-Clancy, koju je ona provela na učenicima, pripadnicima srpskog naroda u BiH, a u kojoj je utvrdila da negatori poslije suočavanja sa činjenicama o brutalnosti počinjenog zločina mijenjaju svoje stavove.[53] Drugi oblik "nevinog genocidnog negiranja" jeste insistiranje na neograničenoj slobodi govora radi dozvoljavanja punog pristupa revizionista univerzitetskim kampusima, publikovanja, itd. Međutim, ovdje se, također, mogu pojaviti namjerni negatori propagandisti koji slobodu govora koriste kao način infiltriranja negiranja u akademske krugove (Charny, 1999: 159-161). Ovim su jasno diferencirani *zagovornici slobode govora* od negatora i osoba koje podržavaju neograničeno pravo pristupa negatora medijima, odnosno, od osoba koje pod

[53] S. Čehajić i R. Brown, "Silencing the Past: Effects of Intergroup Contact on Acknowledgment of In-Group Responsibility", *Social Psychological and Personality Science*, 1 (2) , 2010, pp. 190-196.

plaštom slobode govora šire pojavu negiranja genocida. Zagovornici neograničene slobode govora, koji slijepo zastupaju to pravo ne razmatrajući uopće da li se time negira počinjeni zločin, mogli bi se također svrstati u Charnyjev tip nevinih negatora. Zadnji oblik negiranja u Charnyjevoj tipologizaciji je *definicionalizam*. Pod ovim oblikom negiranja on vidi protivljenje priznavanju poznatog genocida, opće korištenu od akademika koji ulaze u bitke oko definicije genocida, da li dati događaj podliježe definiciji genocida ili ne, odnosno, uskog definiranja genocida tako da se određeni slučajevi masovnog ubijanja isključuju (Charny, 1999: 160-161).

Stanton također smatra *definicionalizam* formom negiranja genocida kroz iznošenje "tvrdnji da ono što se događa ne potpada pod definiciju genocida". Prema Stantonu: "Definicionalizam kao negiranje je najčešći među pravnicima i donosiocima političkih odluka, koji žele da izbjegnu interveniranje izvan obezbjeđenja humanitarne pomoći. Među novinarima, općom publikom, diplomatima i pravnicima koji ne čitaju Konvenciju o genocidu, općenito postoji pogrešno razumijevanje da bi prepoznavanje genocida u legalističkom smislu zahtijevalo akciju na zaustavljanju istog." Drugo nerazumijevanje je tzv. *svi ili nijedan* koncept genocida, gdje istraživači razmatraju da ubijanja predstavljaju genocid samo ako je njihova namjera da unište nacionalnu, rasnu, etničku ili vjersku grupu *u cijelosti*. Njihov model je holokaust. Oni ignoriraju mogućnost da namjera može biti primijenjena samo djelimično u nekim slučajevima. Od devedesetih godina nova prepreka u nazivanju genocida njegovim ispravnim imenom postaje razlikovanje genocida i "etničkog čišćenja", termina koji je originalno izumljen kao eufemizam za genocid na Balkanu. Tvrdnja je u ovom slučaju da je namjera počinilaca samo "etničko čišćenje" a ne genocid.[54] Za *definicionalizam* se može kazati da se primjenjuje od dijela istraživača genocida koji se rukovode *maksimalnim standardom* u definiranju određenog slučaja genocidom i značajnim dijelom od strane donosilaca političkih odluka na strategijskom nivou, gdje se svaki slučaj genocida koji nije u skladu s nacionalnim interesima određene države ne naziva pravim imenom.

[54] G. H. Stanton, "The 12 Ways to Deny A Genocide", *Genocide Watch*, 2004. Dostupno na: http://www.genocidewatch.org/aboutgenocide/12waystodenygenocide.html (Pristupljeno: 29.12.2009.)

Eagleston klasificira negatore holokausta nad Jevrejima na "krute" i "umjerene". Prema njemu: "Kruti negatori, na primjer, smatraju da je genocid kao cjelina jedna obična izmišljotina, nastala poslije rata. Umjereni negatori, pak, tvrde da Židovi jesu bili zatvarani u koncentracione logore, no da su umrli u manjem broju, i to zbog bolesti i ratne situacije općenito, ili pak da ukupan genocid nije bio rezultat sistematične nacističke politike, nego samo djelo ekstremno nacističkih elemenata" (Eagleston, 2001: 12).

Stanton navodi dvanaest načina negiranja genocida:

1. "Sumnja i minimiziranje statistike,
2. Napad na motivaciju govornika istine,
3. Tvrdnja da su smrti bile stvar nesmotrenosti,
4. Naglašavanje stranosti žrtava,
5. Racionaliziranje smrti kao rezultata plemenskih sukoba,
6. Optuživanje snaga „izvan kontrole" za izvršenje ubijanja,
7. Izbjegavanje suprotstavljanja genocidistima, koji mogu napustiti 'mirovni proces',
8. Opravdavanje negiranja naklonjenošću trenutnim ekonomskim interesima,
9. Tvrdnja da žrtve imaju dobar tretman,
10. 'Definicionalizam',
11. Optuživanje žrtava, i
12. Kazivanje da su mir i pomirenje važniji od optuživanja ljudi za genocid."[55]

Često dolazi do negiranja genocida zbog isključive primjene pravne prosudbe definicije genocida na određeni slučaj genocida. Cribb je ustvrdio: "Važna je distinkcija između pravnih i naučnih procesa i prosudbi Konvencije. Pravne procedure operiraju pod prilično strogim pravilima dokaza i stalna pravna praksa definira zločine tako da je moguće dokazati da ih je određeni narod počinio. Ovi principi uključuju pravo optuženih da se brane. U pravnim principima definicije Konvencije o genocidu bilo je primijenjeno naučno istraživanje i *nikada neće biti moguće dostići presudu o genocidu u*

[55] Isto.

više historijskih slučajeva, pošto je jednostavno nemoguće izvršioce dovesti pred sud… [kurziv, E. M.]" (Cribb, 2007: 144). Mahiou je ustvrdio: "Ipak, čak i kad presuda na osnovu izvedenih dokaza ne uspije zaključiti da je optuženi kriv za genocid, to ne znači da nije bilo genocida" (Presuda…, MSP, Izdvojeno mišljenje sudije Mahioua, str. 36).

Osobe koje se rukovode isključivo pravnim principima u definiranju određenog slučaja genocidom, prave fundamentalnu grešku poradi dva osnova. Prvo, to implicira da se svi slučajevi genocida iz prošlosti ne mogu definirati genocidom jer je nemoguće pronaći dokaze nakon stotinu i više godina od perioda u kojem se genocid dogodio. Drugo, to implicira totalno zanemarivanje uloge Konvencije na prevenciji genocida, jer masovna ubijanja koja se događaju na terenu, a potpadaju pod konvencijsku definiciju genocida, zahtijevaju trenutnu akciju zaustavljanja, a ne čekanje sudske presude.

Na osnovu izloženih teorijskih saznanja o negiranju genocida potrebno je predočiti vlastitu tipologizaciju pojave negiranja genocida. Negiranje genocida moglo bi se podijeliti na dva osnovna oblika: aktivni ili organizirani oblik negiranja i posmatrački oblik negiranja. Iz osnovnih oblika negiranja može se izvesti tipologizacija negatora genocida. Organizirani oblik negiranja predstavljen je sljedećim tipovima negatora: ideolozi negiranja, naučnici u službi negiranja i negatori počinioci. Posmatrački oblik negiranja se sastoji od unutrašnjih i vanjskih posmatrača. Pod pojmom unutrašnjih posmatrača podrazumijevamo posmatrače genocida iz naroda čiji su pripadnici počinili genocid, odnosno direktne posmatrače, jer su oni genocid vidjeli iznutra, a da istovremeno nisu direktno učestvovali u genocidu. Vanjski posmatrači su oličeni u međunarodnim zvaničnicima i zvaničnicima vlada država, koji su sa svojih pozicija mogli da ispolje ili su ispoljavali određeni uticaj na izvršenje genocida.

Najzanimljivija vrsta negatora za ovo istraživanje jesu ideolozi negiranja, a zbog uticaja koji mogu ispoljiti na mase. Oni su ti koji kreiraju forme i metode negiranja počinjenog genocida. Ideolozi negiranja i ideolozi genocida oličeni su u istim osobama koje podstiču proces negiranja u pokušaju pronalaženja opravdanja za počinjeni genocid i pokušaju zadržavanja *status quoa*, odnosno, pokušaja prikrivanja i legitimiziranja rezultata ostvarenih genocidom. Naučnici

u službi negiranja genocida kreiraju podlogu za rad ideologa i predstavljaju kategoriju bez koje bi rad ostalih negatora iz kategorije organiziranih oblika negiranja bio nezamisliv. Potrebno je naglasiti da naučnik u službi negiranja i ideolog genocida mogu biti oličeni u istoj osobi. Njihovo težište djelovanja je usmjereno na pokušaju *delegitimizacije historije*. Oni se deklariraju kao "borci za istinu" koji su angažirani na "preispitivanju historijskih neistina". Kroz svoje članke nastoje prikazati kako establišment historičara sa skrivenim političkim motivima predlaže iskrivljene poglede historije, čime bi potkopali čitalačku vjeru u obavezu klasične historije da prenosi istinu. Oni su značajnim dijelom angažirani na prikrivanju stvarnih uzroka genocida, pokušavajući pritom prebaciti krivicu na žrtvu. Negatore počinioce dijelimo na dvije vrste: one koji se ponašaju kao obični delikventi, glumeći pseudoglupe osobe, negirajući bilo kakvo znanje o počinjenom genocidu, te ideologizirane počinioce. Ideologizirani počinioci su znali šta se dešavalo, što i ne osporavaju, oni su jednako opasna kategorija kao ideolozi i naredbodavci. Dakle, dijametralno je različit pristup negiranju učešća u izvršenju genocida počinilaca na nižem nivou koji koriste metode mirnodopskih prijestupnika, dok ideološke vođe i ideologizirani počinioci ne negiraju počinjene zločine, već pokušavaju pronaći opravdanje za njihovo izvršenje.

1 GENOCID U TEORIJI I RELEVANTNIM DOKUMENTIMA

2 NAUČNA SAZNANJA O POJAVI NEGIRANJA GENOCIDA

3 OSNOVNA POLAZIŠTA NEGATORA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

4 SISTEMSKI PRISTUP U NEGIRANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA POČINJENOG U PERIODU 1992-1995

5 NEGIRANJE GENOCIDA NA MEĐUNARODNOM NIVOU

Historijski kontinuitet genocida nad Bošnjacima

Eminentni istraživač genocida Helen Fein u svojoj "paradigmi detektiranja genocida" kao preduslov kvalificiranja određenog slučaja genocidom navodi uslov (1994: 97) "da je postojao održiv napad ili kontinuitet napada od strane počinioca na fizičkom uništenju članova grupe". Drugim riječima, kontinuitet napada na određenu grupu jedan je od indikatora genocida. Prema Saltagi: "Zločin genocida nad Bošnjacima, od formiranja kneževine Srbije početkom XIX stoljeća pa sve do kraja XX stoljeća, konstanta je srbijanske državne vlasti, premda nije i njezina isključiva povlastica" (Saltaga, 1996: 33). S druge strane Čekić je kazao: "Zločini genocida nad Bošnjacima imaju svoj historijski kontinuitet još od druge polovine XVII stoljeća. Oni su, pored genocidnih radnji mletačkih i austrijskih katoličkih trupa, uglavnom, rezultat kontinuirane crnogorske i srpske politike od početka XVIII stoljeća pa sve do danas" (Čekić, 1994: 10). Po riječima Bećirević: "Komparativna metodologija genocida nad Bošnjacima kroz različite historijske periode pokazuje nevjerovatan stepen sličnosti koji nas upućuje na zaključak da nije moguće da je riječ o slučajnosti. I ovo je jedan od argumenata da je genocid nad Bošnjacima historijski proces" (Bećirević, 2009: 88). Stoga se može reći da genocid nad Bošnjacima ima svoj historijski kontinuitet, koji je veoma dug i u potpunosti ispunjava kriterij za detektiranje genocida Helen Fein. Genocid nad Bošnjacima se provodi u kontinuitetu od poraza Osmanlijskog carstva u Velikom bečkom ratu 1683. godine,[56] nakon

[56] "Prvi genocid nad južnoslovenskim muslimanima dogodio se tokom i poslije tzv. Velikog ili Bečkog rata 1683-1699., u kojem su Osmanlije izgubile svoje posjede u Mađarskoj, Slavoniji, Lici, Krbavi, Dalmaciji i Boki Kotorskoj. Svi muslimani koji se iz ovih krajeva nisu na vrijeme uspjeli povući u Bosnu i Hercegovinu i druge krajeve južno od Save i Dunava pobijeni su, protjerani ili prislino prevedeni na katoličanstvo, a njihovi sakralni objekti porušeni i uništeni." S. Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993, *Ljiljan,* Sarajevo, 1994, str. 13.

Bandžović je ustvrdio da su "Austrijanci 1684–1687. u silovitoj kontraofanzivi potpuno 'očistili' cijelu Ugarsku od muslimana. One muslimanske porodice koje su ostale po Ugarskoj i Slavoniji bile su pokrštene. Sličnu sudbinu su imali i muslimani u Lici, Krbavi i Dalmaciji." S. Bandžović, BOŠNJACI I BALKANSKI MUHADŽIRSKI POKRETI, 2006. Dostupno na: http://mlicanin.weebly.com/uploads/3/0/9/1/309 1963/safet_bandzovic.pdf (Pristupljeno: 02.02.2011.)

čega je izvršeno istrebljenje cjelokupnog muslimanskog stanovništva sa zauzetih teritorija u Mađarskoj, Liki, Krbavi, Slavoniji i drugim područjima. Zatim su uslijedili upadi austro-ugarskih i mletačkih trupa, potpomognutih domaćim kolaboracionističkim snagama,[57] na prostore tadašnjeg Bosanskog vilajeta, kao i susjednih oblasti Osmanlijskog carstva, što je rezultiralo zločinom genocida nad južnoslavenskim muslimanima, ili prvim genocidom nad južnoslavenskim muslimanima. Prvi i drugi srpski ustanak od 1804-1813. godine i od 1815-1817. godine, sticanje statusa vazalne autonomne kneževine Srbije 1830. godine i teritorijalna proširenja Srbije i Crne Gore u drugoj polovini XIX stoljeća, značili su nastavak genocida nad muslimanima i Bošnjacima (Čekić, 1994: 13-24, Bećirević, 2009: 80).

I Prvi svjetski rat je donio nastavak genocida nad muslimanima, naročito nad Bošnjacima u istočnim dijelovima Bosne i Hercegovine, dok je Drugi svjetski rat donio do tada najmasovnije stradanje Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, sa ukupnim ljudskim gubicima preko 100.000 ljudi. U monstruoznim zločinima četničkih jedinica Draže Mihailovića na Drini - u istočnoj Bosni i Sandžaku - samo u periodu od avgusta 1941. do kraja 1943. godine pobijeno je između 19.200 i 27.700 Bošnjaka, uglavnom žena, djece i staraca (Čekić, 1994: 13-24, Bećirević, 2009: 80). Yves Tomic je utvrdio da su glavnina žrtava četničkih zločina nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu bili žene, djeca i starci, propraćeno masovnim pljačkama i silovanjima, uz užasnu svirepost zločina pri čemu su "Muslimanima nanošene teške povrede nožem (odsecani su uši ili nosevi ili su vađene oči), a mnogi su doživeli smrt klanjem", a ono što Tomic posebno naglašava jeste surovost koja je za četnike predstavljala dio borbene tehnike (u: Biserko, 2010: 137). Ovim Drina postaje trajnim simbolom četničkih genocidnih ataka nad Bošnjacima i velikosrpskih aspiracija na

---

Za detaljniji uvid o izvršenju genocida nad Bošnjacima poslije Velikog bečkog rata, pogledati u djelu: M. Memić, KORIJENI ZLA, *Oko*, Sarajevo, 2002.

[57] Memić je kazao da su u zločinima, koje su izvršeni nad muslimanima u XVII i XVIII stoljeću, Srbi i Crnogorci učestvovali kao kolaboracionisti a ne kao "ustanici" kako se to historigrafijom pokušava prikazati, jer to je prestavljalo klasično služenje tuđim interesima a nikako nije moglo biti element nacionalno-oslobodilačke borbe, jer se to dogodilo tek u XIX stoljeću, a što je opet bilo zasnovano na zločinima, progonima i otimanjima. M. Memić, nav. djelo, str. 258.

uklanjanju Drine kao granice između "srpskih" zemalja. Genocid i zločini počinjeni nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu nisu bili predmet istraživanja u bivšoj Jugoslaviji, izuzev nekoliko izdvojenih slučajeva, što se može smatrati jednim od glavnih razloga slabe prevencije genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine.

Predstavljena geneza zločina nad Bošnjacima ukazuje na dugi historijski kontinuitet genocida nad Bošnjacima. Bošnjaci se mogu svrstati među rijetke narode nad kojima se genocid provodi višestoljetno. Genocid nad Bošnjacima kroz historiju karakterizira konzistentan obrazac izvršenja zločina: masovna ubijanja, masovna silovanja, sistemski progon i pljačka, sistemsko uništavanje kulturnog nasljeđa, selektivno ubijanje intelektualnog dijela naroda, gnusnost i sistematičnost zločina i drugo. Počinjeni genocidi rezultirali su totalnim istrebljenjem muslimana i Bošnjaka s velikog broja područja koja su stoljećima nastanjivali, pa usljed toga postoje mnoge bošnjačke familije koje su čak tri do četiri puta prisilno protjerivane sa svojih ognjišta u posljednjih nekoliko stoljeća.

Uzroci genocida nad Bošnjacima

U drugom poglavlju knjige utvrđeno je da organizatori i ideolozi genocida prilikom planiranja izvršenja genocida planiraju i njegovo negiranje, osmišljavajući specifične tehnike i metode negiranja genocida. U tom smislu se negiranje uzroka genocida postavlja pred negatore kao zadatak od prvorazredne važnosti. Jer, ako uzroci genocida ne ostanu prikriveni, ciljevi genocida će biti objelodanjeni još u početnoj fazi izvršenja genocida, te neće biti moguće zadržati podršku domaće javnosti niti osigurati masovnost učešća u genocidu. Nadalje, reakcije međunarodnih aktera će onemogućiti potpuno izvršenje genocida, a time će zacrtani ciljevi ostati nerealizirani. Stoga ideolozi genocida programski rade na prikrivanju stvarnih uzroka genocida razvijajući pritom razne pseudoteorije: o ugroženosti opstanka vlastitog naroda, svjetskoj uroti ili zavjeri i slično. Kvalifikacija karaktera oružanog sukoba je izuzetno važna u otkrivanju stvarnih uzroka genocida. Negiranje genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine tijesno je povezano s pokušajima prekvalificiranja karaktera oružanog sukoba. Agresija se pokušava predstaviti građanskim ratom s jasnim motivima, jer se u slučaju građanskog rata uzroci ne mogu tražiti izvan granica Bosne i Hercegovine. U takvom slučaju se genocid može predstaviti etničkim konfliktom "s historijskim kontinuitetom", a sve s ciljem obeshrabrivanja međunarodnih aktivnosti na zaustavljanju genocida. U ovu svrhu mogu biti angažirani i pseudonaučnici i raznorazni ekstremisti iz inostranstva.

U proučavanju uzroka genocida istraživački napori su usmjereni u dva pravca: proučavanje motiva koji potiču individuu na učešće u genocidnim aktima i proučavanje faktora koji uzrokuju rađanje i pojavu genocida u određenoj društvenoj zajednici. U pokušaju da otkriju faktore koji dovode do toga da se jedna individua odluči na učešće u genocidu, istraživači su se koristili različitim pristupima. Faktori koji se navode su: biološki, psihološki, društveno-psihološki, sociološki i drugi. U proučavanju faktora koji uzrokuju pristupanje zločinačkim aktima Kincloch je kazao (2005: 18): "Dio istraživača je

tvrdio da je genocid oblikovan unutrašnjom instinktivnom ljudskom agresijom koja može rezultirati masovnim ubijanjem, drugi istraživači identificiraju 'malignu agresiju' kao glavni faktor". Međutim, ovakvo predstavljanje uzroka genocida nije bilo sveobuhvatno, jer je bilo ograničeno na unutrašnju motivaciju pojedinca ili izvršioca, čime se nije mogla razjasniti kompleksnost pojave genocida, jer kako to pojašnjava Anzulović (1999: 4), *"ne vodi patologija pojedinaca do organiziranja i počinjavanja genocida, već patologija ideja vodi njih"* [kurziv, E. M.].

Dizdarević je predstavio psihosocijane mehanizme koji su doveli do uključivanja u genocid nad Bošnjacima u periodu 1992-1995. godine od strane značajnog broja pripadnika srpskog naroda u relativno kratkom vremenskom periodu: "U atmosferi kakva je bila u vrijeme pripreme agresije i genocida, a naročito u toku njihovog ostvarivanja, značajan uticaj autoriteta je rezultirao i iz sugestije i iz racionalno prihvaćenih razloga prezentiranih od autoriteta. Pokrenute srpske mase su ispoljile izrazitu poslušnost prema autoritetima i zbog činjenice što su izrazito uticajni pojedinci obavljali profesionalne dužnosti za koje se unaprijed moglo pretpostaviti da ih obavljaju visoko moralni i znanjem obdareni ljudi" (Dizdarević, 2003: 59). I Markusen je ukazao na ogroman uticaj stavova prezentiranih od autoriteta: "Kada autoriteti nacionalne vlade pozivaju, mnoge individue su voljne da podrede svaku moralnu rezerviranost koju bi mogli imati u vezi date politike ili prakse radi nastavka njihove službe naciji" (Markusen, 2000: 110). Kelman je, pak, ustvrdio: "Zato kada su akti nasilja eksplicitno naređeni, implicitno ohrabreni, potajno odobreni, ili barem dozvoljeni od legitimnih autoriteta, ljudska spremnost da ih počini ili opravda je uveliko naglašena" (Kelman, 1973: 39). Dakle, stavovi prezentirani od autoriteta mogu postati moćno oružje za pridobijanje masovne naklonjenosti i podrške grupe u realizaciji genocidnog projekta, bez obzira što to implicira odstupanje od standardnih moralnih normi i načela ponašanja, i što to često uključuje i učešće i podršku samom zločinu. Povećan angažman autoriteta utiče na formiranje dominantnog mišljenja da su akti nasilja "opravdani" ukoliko se radi na realizaciji ciljeva od "životnog" nacionalnog interesa. Ovaj proces prihvaćanja nametnutih stavova autoriteta je automatski, a ostvaruje se metodama sugestije i

racionalizacije, jer mase prihvaćaju njihovo mišljenje samo zbog toga što su prezentirani od autoriteta. Pri tome se određene osobe smatraju autoritetima isključivo zahvaljujući položaju, ne ulazeći istovremeno u njihov životni i naučni opus.

Dvojica autora obilježila su drugu polovinu XX stoljeća kada je u pitanju istraživanje faktora koji potiču individuu na izvršenje genocidnih akata. Christopher Browning i Daniel Goldhagen su proveli istraživanja nad nacistima koji su učestvovali u izvršenju holokausta nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu. Browning je na istraživačkom uzorku od 210 od 500 pripadnika nacističke rezervne policijske stanice utvrdio da su pripadnici te stanice bez indoktriniranja pristupali ubijanju Jevreja, odnosno, utvrdio je da smrtonosne akcije rezervne policije nisu bile motivirane nacističkom ideologijom.[58] Browning je zastupnik teze da su egzekutorske akcije policajaca bile prevashodno stvar unutrašnje motivacije. S druge strane, knjiga Daniela Jonaha Goldhagena "Hitlerovi voljni izvršioci" je također izazvala ogromno interesovanje akademske javnosti, te su uslijedili mnogi kritički osvrti na ovo djelo.[59] On je tvrdio da je struktura svijesti običnog Nijemca korištena i stimulirana u okviru ideje potpunog istrebljenja Jevreja, te smatrao da je antisemitizam odigrao ključnu ulogu i doveo do genocida. Prema njemu, Nijemci su općenito, a ubojice posebno, bili svjesni izvršioci, a motivirala ih je duboko usađena i proširena mržnja protiv Jevreja.[60] Dakle, izložena su dva suprotna pogleda o uzrocima koji dovode do toga da se individua odluči učestvovati u izvršenju genocida. Browning uzroke vidi u unutrašnjoj destruktivnosti pojedinca, dok Goldhagen uzroke pronalazi u ideologiji antisemitizma, zasnovanoj na agresivnoj nacionalnoj kulturi kojom se motivirala i stimulirala svijest običnog Nijemca o Jevrejima kao stranom i neprijateljskom elementu.

---

[58] C. R. Browning, ORDINARY MEN: RESERVE POLICE BATTALION 101 AND THE FINAL SOLUTION IN POLAND, *Harper Collins*, New York, 1992.

[59] Prema Eleyu, ova knjiga je nedvojbeno postala općeprisutna u naučnim raspravama i radovima. Iako je većina američkih istraživača smatrala ovaj rad primjerom "lošeg istraživanja", nema dileme da je knjiga imala ogroman uticaj na istraživanja koja su uslijedila nakon njenog izdavanja, samo je bilo upitno da li su je istraživači pozitivno ili negativno vrednovali. G. Eley, THE 'GOLDHAGEN EFFECT, *University of Michigan Press*, Ann Arbor, 2000, str. 36.

[60] D. J. Goldhagen, HITLER'S WILLING EXECUTIONERS: ORDINARY GERMANS AND THE HOLOCAUST, *Alfred A. Knopf*, New York, 1996, str. 33-34.

Peter French je u svom istraživanju uzroka genocidnog ponašanja "prosječnog balkanskog ratnog zločinca" koji je počinio zločine nad pripadnicima bošnjačkog i albanskog naroda u oružanom sukobu na kraju XX stoljeća utvrdio: "Oni su to učinili zato što su jednostavno željeli da to učine, potpuno i jednostavno. To je njihovo kulturno nasljeđe /.../. Oni su, sasvim iskreno, prvenstveno zli ljudi čiji je loš karakter bio oblikovan neodabranom naviknutošću na etnički netrpeljivu kulturu."[61] Može se uočiti velika sličnost sa stavovima Goldhagena, jer oba autora tvrde da izvršioci svjesno pristupaju genocidnim aktima, ali i da je njihovo genocidno "ponašanje" oblikovano nasilnom ili netrpeljivom nacionalnom kulturom.

Postoje i drugi istraživači koji uzroke genocida, kao i pojavu masovne podrške genocidnom projektu, pronalaze u nacionalnoj kulturi, pa je tako Bećirević iznijela stav (2009: 256-257) da se "svi slažu u jednom: agresivna ideologija i kultura pokretačka su snaga svakog genocida".

Međutim, iako agresivnost i netrpeljivost mogu imati historijski kontinuitet u kulturnom nasljeđu, to ne znači da su oni pokretačka snaga genocida. Tako je Kelman ustvrdio (1973: 37) da "historijski odnos služi samo kao rezervoar koji može biti korišten za opravdavanje akata nasilja, a nikako kao krajnji uzrok ili pokretač genocida". Letica je kazao: "Mada je srpska popularna kultura utemeljena na narodnim epovima /.../ takozvanim kosovskim mitom, ona sama po sebi ne bi nikada mogla postati **pokretačem genocidne svijesti**" (Letica, 1998: 58). Bez sumnje da nasilna nacionalna kultura igra veoma važnu ulogu u pripremi genocidnog projekta, ali ne kao pokretač genocida, već kao sredstvo za podsticanje genocida, kao njegova baza. Krajnji uzrok genocida potrebno je tražiti negdje drugo.

Nakon uočavanja važnosti agresivne nacionalne kulture za provođenje genocida nameće se potreba otkrivanja faktora koji omogućavaju rađanje i njegovanje nasilne kulture unutar jednog naroda. Odgovor pronalazimo u Staubovoj tvrdnji: "Veliki broj autora ističe da nacionalna kultura koja u osnovi svog mita ima nasilje

[61] P. A. French, UNCHOSEN EVIL AND MORAL RESPONSIBILITY, u: A. Jokić, *War Crimes and Collective Wrongdoing, Blackwell Publishing*, Oxford, 2001, str. 43.

pokazuje veću tendenciju ka činjenu genocida od kultura koje nisu nasilne."[62] Mitologija utemljena na nasilju i netrpeljivosti je ključno sredstvo za razvijanje nasilne nacionalne kulture. MacDonald razlikuje dva tipa mitologije: "Prvi se bavi obogotvorenjem nacija, kao svete i izabrane, ideal zasnovan na jevrejskom primjeru. Drugi tip se bavi više sekularnim ili 'klasičnim' mitom nacije kao herojske i trijumfalne. Ovi tipovi mitova mogu egzistirati u međusobnoj isključivosti ili mogu podržavati jedan drugog" (2002: 22). Mitologijom se stvara lažna predstava o vlastitoj i protivničkoj grupi, pri čemu se vlastita nacija uzdiže na pijadestal herojske i trijumfalne. Mitologija je osnovno sredstvo ideologa i rukovodilaca genocida kojim razvijaju i raspiruju agresivnu nacionalnu kulturu, a koja se zatim u "povoljnom" momentu iskorištava i eksploatira od strane kreatora političkih odluka, pa tako i od kreatora genocida. U društvu koje je izgrađeno na lažnim mitovima i gdje je cjelokupna moderna propagandna i edukativna mašinerija fokusirana u tom pravcu, teško je očekivati da se bez vanjskog uticaja razvijaju napredne progresivne snage koje bi se mogle uhvatiti ukoštac s ovim problemom.

Srpski su ideolozi svjesno i ciljano radili na formiranju visokog nivoa mitološke svijesti o Kosovskoj bitki unutar srpskog korpusa, koja je postajala krucijalnim činiocem srpske nacionalne kulture. Potom je ta kultura eksploatisana za realizaciju srpskog velikodržavnog projekta provođenjem genocida i drugih zločina.

Prema Anzuloviću: "Nebeska Srbija je dominantan srpski nacionalni mit /.../. Mit se dovodi u vezu sa srpskim porazom u Kosovskoj bitki i njihovoj predaji kraljevstvu nebeskom, što je izbor moralne čistote nad vojnom pobjedom" (Anzulović, 1999: 4-5). Sells je, također, predstavio utemeljenje srpske mitologije: "Odgovor leži u centralnom događaju srpske nacionalne mitologije, žrtvovanju kneza Lazara 1389. /.../. Sa stanovišta srpske tradicije, smrt Lazara označava kraj srpske neovisnosti i početak petostoljetne vladavine Otomanske imperije. /.../ Tokom IX stoljeća, srpski nacionalni pisci transformirali su Lazara u eksplicitnu Kristovu pojavu /.../. Lazarova smrt

[62] E. Staub, PREVENTING GENOCIDE: ACTIVATING BYSTANDERS, HELPING VICTIMS HEAL, HELPING GROUPS OVERCOME HOSTILITY, u: L. Chorbajian and G. Shirinian (eds.), *Studies in Comparative Genocide,* MacMillan Press, London, 1999, str. 258.

predstavlja smrt srpske nacije, koja neće biti oživljena dok se Lazar ne podigne iz mrtvih i potomci Lazarovih ubojica ne očiste iz srpske nacije. U nacionalnom mitu, Vuk Branković – koji se smatra izdajicom Srba – predstavlja Slavene koji su konvertirali na islam za vrijeme Otomana i Srbe koji bi živjeli s njima ili ih tolerirali" (Sells, 1996: 32). Iz pomenutih mitoloških predstava se izvodi zaključak da je muslimane kao pripadnike islama i "ubice Hrista" nužno "očistiti" iz "srpske nacije", kako bi srpska nacija bila ponovo oživljena, što će poslije služiti kao moćno sredstvo genocida. O tome kako je vršena primjena ove mitologije najbolje će posvjedočiti stav Aleksova: "Istrebljivanje 'lažljivih i nevernih poturica' u narodnoj svesti dobija značaj ritualnog, epskog očišćenja, katarze nacije i masakar dobija versku apoteozu, koliko god ubistvo bilo suprotno osnovnom učenju crkve /.../."[63] Stoga se može reći da je srpska nacionalna ideologija snažno oblikovana kosovskom mitologijom[64] koja predstavlja srpsku naciju svetom i izabranom, te istovremeno herojskom i trijumfalnom, a što se temelji na centralnom kosovskom mitu da je knez Lazar "izabrao" carstvo nebesko umjesto vojne pobjede. Njegovanje srpske nacionalne ideologije vršilo se romantiziranjem zločinačkih akata, čime se ujedno kreirala pogonska snaga za izvršenje genocida. Ovim je uspostavljena tradicija opravdavanja nasilja i romantiziranja počinjenog genocida i zločina nad Bošnjacima.

Važno je naglasiti motive kreiranja kosovskog mita. Anzulović je kazao (1999: 33) da se "mit o nebeskoj Srbiji manifestuje radikalnom unijom nacije i crkve", dok je prema Bećirević (2009: 57) "kosovski mit vještački kreiran od strane srpske crkve i srpske političke elite, koji je uspješno korišten u svrhu homogenizacije srpskog naroda". Ovo ukazuje na postojanje jedinstva crkve i političkih struktura u kreiranju i eksploataciji kosovskog mita, sve s ciljem homogenizacije nacionalnog korpusa u pripremi i izvršenju genocida.

---

[63] B. Aleksov, "Poturica gori od turčina: Srpski istoričari o verskim preobraćenjima", u: *Historijski mitovi na Balkanu - zbornik radova*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo, 2003. Dostupno na: http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/367/verski. mitovi.pdf (Pristupljeno: 01.01.2011.)

[64] Bećirević je kazala: "I kod srpskih i kod svjetskih autora postoji konsenzus da je Kosovska bitka tretirana kao najvažniji događaj u historiji srpskog naroda." E. Bećirević, nav. djelo, str. 57.

Srpska nacionalna ideologija trajno je oblikovana kosovskom mitologijom, koja je utkana u srpsku nacionalnu kulturu i tradiciju. Ista ta mitologija pojavljuje se kao sredstvo homogeniziranja vlastitog nacionalnog korpusa i dehumanizacije žrtvene grupe. Koliki uticaj kosovska mitologija ima na srpsko društvo najbolje svjedoči činjenica o sveprisutnosti ove mitologije u školskim udžbenicima u Srbiji.[65] Bez postojanja te ideologije i tradicije genocid nad Bošnjacima ne bi mogao biti provođen u kontinuitetu, jer se ne bi mogao osigurati dovoljan broj voljnih izvršilaca, kao ni prijeko potrebna podrška genocidnom projektu. Nacionalna ideologija osigurava masovnu podršku i učešće u genocidnom projektu, međutim, krajnji razlozi ili uzroci provođenja genocida su drugačije prirode. Zbog toga je suštinski važno napraviti jasnu distinkciju između snaga koje pogone genocid i *stvarnog uzroka genocida* jer glavni pokretač ili inicijator masovnih ubijanja uvijek proizlazi iz političkog procesa. Primarni uzrok genocida nad Bošnjacima je političke prirode, oblikovan višestoljetnim aspiracijama prema teritoriji Bosne i Hercegovine od strane njenih najbližih susjeda.

---

[65] Prema Fisheru, 80-tih godina srpski udžbenici za djecu glorificirali su heroizam i portretirali žrtvovanje Srba. Na uzorku od 90 udžbenika utvrđeno je 58 ratobornih u kojima je rat glavna tema, 18 sa djelimično prisutnom ratobornošću, dok je moroljubivih bilo samo 14 udžbenika. Među 58 ratoborno orijentiranih udžbenika 52 naglašavaju bezgraničan i začuđujući heroizam na mnogostrukim primjerima pokornog polaganja života za domovinu. J. A. Fisher, "Nonviolent Action in Prevention of Genocide: Bosnia in Focus", *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*. Dostupno na: http://ojpcr.org/ojpcr-archive/issue-1-1/ojpcr-1-1-nonviolent-action-in-prevention-of-genocide-bosnia-in-focus (Pristupljeno: 15.11.2009.)

Prema Aleksovu, u devetnaestovjekovnoj Srbiji bukvari su služili za diferenciranja Srba od drugih južnoslavenskih naroda, u čemu je posebnu ulogu imalo kreiranje mita o vjerskim preobraćenjima. Muslimani u Bosni i Hrvati jednostavnom nacionalističkom retorikom opisivani su kao Srbi prevjereni na islam ili katoličanstvo. Za islamizaciju je objašnjenje traženo u narodnom predanju i Njegošu, iz čega je izvođen zaključak da su to, "ustvari, Srbi muhamedovske vere koji su se konvertovali na islam kad je srpsko carstvo propalo na Kosovu, sa ciljem da bi zadržali imanje i gospodstvo svoje". Ono što je posebno bitno je to što Aleksov razotkriva da su neki od ovih stereotipa i dalje prisutni u srpskim udžbenicima, pa tako udžbenici historije sadrže Andrićev opis "danka u krvi" kao ilustraciju lekcije o osmanlijskoj vlasti i islamizaciji. B. Aleksov, nav. djelo.

Korijeni genocida nad Bošnjacima

Unutar četverodijelne podjele genocida, eminentni istraživači genocida Jonassohn i Chalk svrstali su i ideologijski genocid, za koji kažu da se u potpunosti razlikuje od ostalih tipova genocida. U prvoj podgrupi ideologijskog genocida razlog optuživanja grupe je stvarni, a kao primjer navode krstaške ratove koji su organizovani i provođeni zbog "hereze" od strane Vatikana. Autori vide rađanje ovog tipa genocida u srednjem vijeku, dok svoju ekspanziju doživljava u XX stoljeću (u: Walliman i Dubkowski, 2000: 13-14). Genocid nad Bošnjacima vuče korijene iz srednjeg vijeka kada su provođena pokrštavanja i istrebljivanja bogumila Bosne i susjedstva, što je bilo motivirano od crkve, a organizirano i izvršeno od države.[66] Genocid nad Bošnjacima doživljava svoju kulminaciju upravo u XX stoljeću, pri čemu je značajnu ulogu ponovo odigrala crkva uz korištenje pseudoteorija o "smrtnoj ugroženosti" srpskog naroda od Muslimana. Aplikacijom Jonassohn-Chalkovih teorijskih kriterija ideologijskog genocida na genocidu nad Bošnjacima utvrđeno je da genocid nad Bošnjacima u potpunosti ispunjava date kriterije, odnosno da predstavlja ideologijski tip genocida koji svoje korijene vuče još iz srednjeg vijeka.

Mitološka interpretacija Kosovske bitke imati će ogroman uticaj na izvršenje genocida nad Bošnjacima. Sells je napisao: "Centralni dio agitacije radikalnih Srba protiv jugoslovenskih muslimana je mitologija koja predstavlja slavenske muslimane kao ubice Krista" (Sells, 1996: 31). Šarić je, pak, kazao: "Kosovska bitka je kroz ideološku upotrebu postala vanvremenska kategorija, jedan historijski događaj koji je, kroz ep, mit i druge oblike naracije, oblikovan tako da može imati vanvremensku ili, bolje rečeno, svevremensku upotrebu" (Šarić, 2010: 38). Mitološke interpretacije Kosovske bitke su dugotrajno dehumanizirali i odredili Bošnjake kao ciljnu grupu za istrebljenje.

[66] Potrebno je napomenuti da su i pojedini srednjovjekovni bosanski vladari sudjelovali ili pružali podršku u istrebljenju bosanskih bogumila.

„Gorski vijenac“ Petra Petrovića Njegoša, objavljen 1847. godine, u kojem je on opjevao genocid nad muslimanima u staroj Crnoj Gori, imao je ogroman uticaj na daljnje oblikovanje srpske mitologije i nacionalne ideologije.[67] Sells je ustvrdio: “U Gorskom vijencu muslimani se nazivaju Turcima. Referiranje na slavenske muslimane kao 'poturice' ili kao 'Turke', kristalizira pogled da su konvertovanjem na islam iz kršćanstva, muslimani promijenili njihov rasni identitet i pridružili su se turskoj rasi koja je ubila kneza Lazara” (Sells, 1996: 41). Šarić, također, navodi: “S obzirom na atribute muslimana koji su im pripisani u 'Gorskom vijencu', ubijanje i zločin nad njima vrše se bez grižnje savjesti. Zbog 'univerzalnosti' Njegoševe poruke, njegov prikaz muslimana postao je nadahnuće za druge srpske intelektualce” (Šarić, 2010: 72). Tako je Njegoš sa pozicije nosioca najviše vjerske i svjetovne vlasti opjevao “istragu poturica” i u najuzvišenije djelo pretvorio počinjeni genocid nad muslimanima, čime je pružio ideologiziranu epsku podlogu za sve kasnije genocide nad muslimanima. Činjenica je da većina istraživača površno posmatra uzroke “istrage poturica”, a takvim je pristupom nemoguće spoznati stvarne korijene genocida nad Bošnjacima. Stvarni korijeni prvih genocida nad Bošnjacima su mnogo dublji nego što to većina istraživača prezentira.

“Istragu poturica” treba posmatrati u kontekstu historijskog perioda u kom se pojavljuje, analizirajući služenje tadašnje Crne Gore interesima svjetskih sila - Rusije i Mletačke republike, što je opet identično pristupu srpskih velmoža u istom periodu. Memić baca potpuno novo svjetlo na “istragu poturica” i piše: “Da nisu postojali nikakvi društveno-ekonomski razlozi na kojima bi se istraga mogla zasnivati, ili opravdati, već da je ona crnogorskom narodu nametnuta 'spolja' od strane carske Rusije” (Memić, 2002: 278). Memić na kraju zaključuje (2002: 278) “da je ovo istrebljenje bilo dio imperijalne

[67] Genocid nad muslimanima počinjen je 1711. godine uoči Badnje večeri. Te noći je izvršena takozvana “istraga poturica”, kada je približno 1.000 muslimana, koliko ih je prema mjerodavnim dokazima tada živjelo na području “Stare Crne Gore”, pobijeno, pokršteno ili protjerano. M. Memić, nav. djelo, str. 115.

Sells ukazuje da je “Gorski vijenac” imao ogroman psihološki uticaj na izvršioce genocida nad Bošnjacima u periodu 1992-1995. godine. Mnogi izvršioci genocida recitirali su stihove “Gorskog vijenca” pri izvršenju zločina. M. Sells, nav. djelo, str. 79.

politike velikih evropskih sila koje su, nakon 'Svete alijanse', otpočele borbu za preotimanjem teritorija na Balkanu i istovremeno reafirmaciju pravila ponašanja iz vremena krstaških ratova".

Ograničavanje korijena genocida nad Bošnjacima samo na teritorij Crne Gore i Srbije je pogrešno. Genocid nad Bošnjacima vuče svoje korijene izvan tadašnjih granica Bosanskog vilajeta. Genocid je bio podstreknut i inspiriran i od strane ondašnjih velikih sila. "Istraga poturica" je bila potpomognuta i podstreknuta od carske Rusije, dok je genocid nad muslimanima u kneževini Srbiji bio inspiriran genocidima koji su provođeni nad muslimanima u regionu nakon poraza Osmanlijskog carstva u Velikom bečkom ratu 1683. godine. Nakon uzmicanja Osmanlijskog carstva iz svih krajeva zapadno i sjeverno od današnjih granica Bosne i Hercegovine, uslijedilo je istrebljivanje ili pokrštavanje muslimana u tim područjima. Poslije izvojevane pobjede nad osmanlijskom vojskom pod Bečom, austrijska je vojska nastavila sa svojim pohodima prema teritorijama Osmanlijske imperije. U tom svom nadiranju, potpomognuta sa kolaboracionistima iz Srbije i Hrvatske, izvršila je stravične zločine nad muslimanima i njihovim sakralnim objektima, što je poslije poslužilo kao matrica za genocide koji su izvršili kneževine Srbija i Crna Gora.

Srpska pravoslavna crkva imala je direktan uticaj na formiranje ideje „Velike Srbije".[68] Bećirević je napisala: "Mit koji je kreirala srpska crkva nastavio se razvijati u usmenoj tradiciji srpskih seljaka. Kosovo se tako nastanilo u kolektivnu nacionalnu svijest srpskog naroda /.../" (Bećirević, 2009: 57). Šarić je, pak, ustvrdio da je SPC (2010: 101) "borbu protiv 'Turaka' (muslimana) tretirala i propagirala kao jednu tradiciju i, čak, vjersku obavezu," gdje su muslimani "predstavljeni kao zlo, štetni ili prijetnja /.../". SPC je odigrala ključnu ulogu u razvijanju mitološke svijesti u srpskom narodu i kvalificiranju

[68] Najcjelishodnije pojašnjenje ideje i projekta "Velika Srbija" dao je Pavić: "Velika Srbija je prije svega politička ideja, koja se osmišljava tek teritorijalizacijom, tj. povećanjem državnog i etničkog prostora, kako emigracijom tako i političkom dominacijom nad drugima. Stoga očito nastaju problemi sa susjedima, pri čemu je geopolitički naglašena; problemi se ne nastoje riješiti na povijesnoj razini, tj. suživotom i ravnopravnošću, nego teritorijalizacijom: zauzimanjem tuđih prostora, cepanjem i potiskivanjem tuđih etnikuma, promenom geopolitičke karte Balkana." R. Pavić, VELIKA SRBIJA OD 1844. DO 1990./91. GODINE, u: B. Čović (ur.), *Izvori velikosrpske agresije, August Cesarec*, Zagreb, 1991, str. 153.

muslimana neprijateljima i zlom, međutim, to ne predstavlja krajnji domet i ključni doprinos SPC u projektovanju "Velike Srbije".

Saltaga je kazao: "Srpski projicirani geopolitički prostor intencionalno je sadržan u titularniku prvih srpskih patrijarha koji glasi: 'Srpski patrijarh svijeh srbskih zemalja; Mačedonije, Srbije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Slovenije...'" (Saltaga, 1997: 9). Prema Anzuloviću (1999: 21) "od momenta uspostavljanja autokefalne SPC dolazi do jačanja srpskog imperijalizma". Prethodni stavovi su ukazali na drugi ključni doprinos SPC velikosrpskom projektu. Ovaj doprinos se ogleda u političkoj naravi titularnika prvih srpskih patrijarha iz vremena osmanlijske vladavine, jer je isti poslužio kao osnova za definiranje srpskog geopolitičkog interesnog prostora. Ali, ovaj doprinos ne treba ograničavati na puko nabrajanje zemalja u kojima je živjelo manjinsko ili većinsko srpsko stanovništvo. Jabukić je kazao: "Kultno svetosavlje nije ništa drugo do srpsko velikodržavlje pod odeždom, skiptrom, mitrom i oreolom prvog srpskog mitropolita Rastka Save Nemanjića."[69] Sudetić je ustvrdio: "Uz podršku pravoslavne Rusije, SPC je do kraja 18. veka postala glavni oslonac rađajuće srpske nacije. Crkva je, takođe, više postala nacionalistička nego verska organizacija." (Sudetić, 2003: 57). Prema Anzuloviću (1999: 23) "sveti Sava je bio aktivno involviran u državne poslove". Upliv SPC u državne poslove nije uopće površan, već se, naprotiv, radi o jakom uticaju na kreiranje državne politike Srbije, sa tradicijom koja traje još od doba Nemanjića. Uticaj SPC nije ograničen samo na kreiranje ideološke osnove velikosrpskog projekta mitološkim interpretacijama, već se pojavljuje jaka sjedinjenost crkve i države u određenim historijskim periodima i duboka uključenost crkve u državne poslove. Na kraju, prvo determiniranje ekspanzionističkih težnji Srbije upravo se pronalazi u zvaničnom dokumentu SPC – titularu prvih srpskih patrijarha.

Vuk Stefanović Karadžić, srpski jezikoslovac i reformator srpskog jezika, utemeljio je koncepciju jezičkog nacionalizma, s tezom u kojoj je tvrdio da Srbija egzistira gdje god se govori srpski jezik (Sells, 1996: 39; Saltaga, 1996: 180). A pod srpskim jezikom on podrazumijeva sve južnoslovenske jezike štokavskog narječja. Karadžićeva koncepcija

[69] G. Jabukić, "Vizantijsko-svetosavski varvarin Amfilohije", *Crnogorski književni list*, broj 64, 2001.

imala je direktan uticaj na politiku Srbije: "Karadžićevo stanovište jezičkog aktivizma postalo je oficijelnom državnom politikom Srbije" (Saltaga, 1996: 181). Sličnu tvrdnju iznosi i Erdman-Pandžić: "Definicija srpske nacije koju je dao Vuk Karadžić kao jezičke nacije koja obuhvata sve štokavce postala je stvaraocem srpskog nacionalizma /.../. Tamo su na osnovu jezičkog argumenta podignute srpske teritorijalne aspiracije proglašavane kao 'srpske zemlje'" (u: Čekić, 1997: 164). Koncepcijom jezičkog nacionalizma Vuka Karadžića etnicitet "srpstva" proširen je na sve narode koji su govorili južnoslovenske jezike štokavskog narječja, nezavisno od njihove vjerske pripadnosti. Karadžić se postarao da teritorijalno proširenje značenja srpstva ne ostane samo u domenu teorije, već je djelovao da to postane zvaničnom politikom tadašnje Srbije, čime su teritorijalne aspiracije izražene u titularniku prvih srpskih patrijarha dobile dodatan poticaj. I ovdje se uočava simbioza Karadžićevog "jezičkog nacionalizma" s granicama "srpstva" koje su definirane u titularu prvih srpskih patrijarha, te se stoga može pretpostaviti da je Karadžić upravo bio inspiriran stavovima crkve. Ono što je u titularu prvih srpskih patrijarha prvobitno bilo nazvano srpskim zemljama, nakon nekoliko stoljeća je od strane zvanične srpske politike, a uz pomoć Karadžićevog "jezičkog nacionalizma", utvrđeno kao srpski geopolitički prostor.

U plejadi ideologa velikosrpskog projekta Ivo Andrić je bio među osobama koje su imale fundamentalan uticaj na oblikovanje srpske nacionalne ideologije. Ibrahimagić je kazao: "On je slijedom 'misli i djela' Petra Petrovića Njegoša, bosanske muslimane (Bošnjake), autohtone Slavene, srednjovjekovne Bošnjane, u svojim književnim djelima podveo pod Turke, da bi im oduzeo nacionalno ime i domovinu, a potom karikirao i satanizirao i, objektivno, možda subjektivno i nehtijući, izvršio svojim djelom duhovnu pripremu njihovog zatiranja u rođenoj domovini, Zemlji Bosni" (Ibrahimagić, 2001: 99). Osnova njegovog rada sastoji se u razvijanju pseudoteorije krsto-slavenizma – da su Slaveni po svojoj prirodi kršćani, što se uklopilo u mitološke konstrukcije o Bošnjacima i imalo veliki uticaj na dehumaniziranje Bošnjaka.

Zasigurno, nijedan dokument nije trajnije odredio srpske nacionalne ciljeve i definirao projekt "Velika Srbija" kao srpski

nacionalni program "Načertanije",[70] čiji je rodonačelnik Ilija Garašanin (1812-1874), tadašnji ministar unutrašnjih poslova Srbije, Šarić (2010: 122) ovaj program smatra "političkim jezgrom velikosrpske ideologije". Prema Valentiću: "Od sredine XIX. st. građanski i nevladini krugovi Srbije prihvaćaju sve posesivniju politiku nacionalne ekspanzije, proglašavajući prvotno Srbima sve stanovnike u susjednim pa čak i udaljenim zemljama" (u: Čović, 1991: 41-43). Moderni srpski nacionalizam se javlja upravo u vrijeme izrade "Načertanija". Ovaj program je dugotrajno odredio poziciju Bosne i Bošnjaka. Sve će od tog momenta postati drugačije, jer će Srbija planski početi strijemiti ka teritoriji Bosne i Hercegovine i programski djelovati na stvaranju jaza među različitim nacionalnim i vjerskim grupama u BiH.

Yves Tomic je ukazao na veoma važnu ulogu Srpskog kulturnog kluba (u daljnjem dijelu knjige, SKK) u jačanju srpske nacionalne ideologije neposredno pred II svjetski rat: "Ideja 'gde god je Srba – tu je Srbija' dominirala je u publikacijama i diskusijama SKK. Njegovi članovi insistirali su na srpskom karakteru Vojvodine, Bosne, Hercegovine, Slavonije, Baranje, zapadnog Srema i Makedonije" (u: Biserko, 2009: 60). Nadalje, on ukazuje na sponu između Ravnogorskog pokreta i SKK: "Program četničkog pokreta se, zapravo, ideološki nadovezuje na program Srpskog kulturnog kluba. Počevši od kasnih 1930-ih godina, intelektualci iz ove organizacije zagovarali su stvaranje jednog, nacionalno što homogenijeg srpskog državnog entiteta u sklopu jugoslovenske države" (Biserko, 2009: 128). Predstavljanje uloge SKK je važno sa stanovišta utvrđivanja kontinuiteta velikosrpskog projekta. U tom smislu uočava se angažman SKK u ideologiziranju genocida koji su izvršeni nad narodima i narodnostima Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata, te se uočava spona između četničkog pokreta i SKK.

Letica je ustvrdio (1998: 48) da se "srpski genocidni pokret formirao /.../ tijekom relativno dugog razdoblja od 1981.-1991. godine", što je poslije rezultiralo izvršenjem genocida nad Bošnjacima. Ključni akteri ovog pokreta bili su političko rukovodstvo Srbije, JNA, SANU, SPC, Klub književnika i drugi. Međutim, s programskog

[70] I. Garašanin, "Načertanije". Dostupno na: http://www.rastko.rs/istorija/garasanin_nacertanije.html (Pristupljeno: 01.02.2011.), kao i u: B. Čović, nav. djelo, str. 65-80.

aspekta posebno se izdvaja doprinos SANU čiji je angažman krunisan izradom Memoranduma SANU 1986. godine. Memorandum SANU je, ustvari, programski dokument koji je trasirao put genocidu nad Bošnjacima u periodu 1992-1995. godine.[71] Srpski istraživači često ograničavaju domet Memoranduma SANU na "nepravdu" koja je učinjena Srbima izmjenama Ustava SFRJ iz 1974. godine, istovremeno zanemarujući njegov krajnji cilj – uspostavljanje "Velike Srbije". Memorandum je predstavljao nacionalni program srpskih intelektualca za proširenje teritorijalnih granica Srbije i imao je za cilj homogenizirati srpski narod. Kreiranjem predstave o smrtnoj ugroženosti srpskog naroda i time oživljavanjem mita o Srbima kao vječitim žrtvama, stvoreni su preduslovi da bi se program uopće mogao izvršiti.[72] Programski dokument SANU je daljnjom razradom pretvoren u plan za izvršenje genocida kroz dokument RAM, izrađen od strane vrha JNA.[73] Suštinski se Memorandum SANU ne razlikuje

---

[71] Biserko je napisala: "Memorandum je u svom konceptu antimoderan jer je srpsku naciju predstavio onako kako je ona izgledala pre i za vreme Kosovske bitke, što je apstraktna vizija bazirana na epskoj poeziji. Srbi su prikazivani kao junaci, hrabri ratnici, pošteni, moralni, kao narod koji ceni slobodu i pravdu, a prezire kukavičluk i izdajništvo. Ovakav kolektivistički pristup Memoranduma naciji je u suštini sprečio otvaranje srpskog nacionalnog pitanja kao demokratsko pitanje." S. Biserko, "Geneza velikosrpskog nacionalizma", *Slobodna Bosna*, broj 249, 28.08.2001. Dostupno na: http://www.camo.ch/geneza_vsrpstva.htm (Pristupljeno: 20.01.2011.)

[72] MacDonald ja analizirajući sadržaj Memoranduma ustvrdio da se "značajan dio dokumenta bavi 'genocidom' nad Srbima na Kosovu". B. D. MacDonald, nav. djelo, str. 65.

U Komentaru sadržaja SANU Memoranduma Yves Tomic je kazao: "Verovali su da su albanski nacionalisti na Kosovu 1981. godine objavili 'totalni rat' Srbima, žrtvama 'fizičkog, političkog, pravnog i kulturnog genocida'. Zaključili su da Srbima u Hrvatskoj još od vremena nezavisne ustaške države (1941-1945) nije pretila tolika opasnost." Y. Tomic u: S. Biserko, nav. djelo, str. 144.

Prema Campbellu, nacionalni program srpskih intelektualaca za proširenje teritorijalnih granica Srbije je "bio najeksplicitnije izražen 1986. godine Memorandumom Srpske akademije nauke i umjetnosti, koji je tvrdio da su Srbi bili najviše potlačen narod u Jugoslaviji i da zato moraju svi živjeti zajedno u jednoj Velikoj Srbiji ili nestati. Memorandum je definisao Muslimane kao strane, primitivne, ratoborne barbare, koji traže da unište sve Srbe i formiraju islamsku državu u srcu Evrope/.../". K. J. Campbell, GENOCIDE AND THE GLOBAL VILLAGE, *Palagrave*, New York, 2001, str. 56-7.

[73] Informacija o postojanju ratnog plana JNA "RAM" procurila je sa sjednice Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije 18. 9. 1991. godine i plan je predviđao "uramljivanje" svih teritorija na kojima su živjeli Srbi u bivšoj Jugoslaviji u jednu državu. S. Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 325.

mnogo od ostalih srpskih nacionalnih programa (Načertanije, Homogena Srbija, i dr.). Cilj je ostao isti - *oživotvorenje srpskog velikodržavnog projekta uspostavljanjem "Velike Srbije",* preotimanjem tuđih teritorija, cijepanjem i potiskivanjem tuđih etnikuma i promjenom geopolitičke karte Balkana. Navedeno se u praksi provodi višestoljetnim masovnim ubijanjem, pljačkom, pokrštavanjem i progonom – genocidom – južnoslavenskih muslimana i bošnjačkog naroda s njihovih teritorija.

Srednjovjekovno istrebljivanje i pokrštavanje bogumila predstavljaju polazište razvoja genocida nad Bošnjacima. Nakon uzmicanja Osmanlijskog carstva, poslije poraza u Velikom bečkom ratu krajem XVII stoljeća, iz svih krajeva zapadno i sjeverno od današnjih granica Bosne i Hercegovine, uslijedilo je uništavanje ili pokrštavanje muslimana u tim područjima, kao i na dijelu teritorija same Bosne i Hercegovine. Pritom su uništeni svi sakralni objekti koji su podsjećali na kulturu i tradiciju muslimana. Ovaj događaj ujedno označava početak kontinuiranog genocida nad Bošnjacima i prekretnicu kada je u pitanju uloga velikih međunarodnih sila. Do ovog perioda velike sile su bile organizatori i nosioci genocida, dok se nakon ovog događaja one pojavljuju kao podstrekači genocida, a genocid se, uglavnom, provodi od strane susjednih provincija i država. Početkom XIX stoljeća genocid će trajno postati determiniran idejom "Velike Srbije", rođene pod okriljem srpske nacionalne države i Srpske pravoslavne crkve. SPC je tokom čitavog perioda osmanlijske vladavine čuvala i razvijala ideju "Velike Srbije", koja je bila predstavljena i u titularniku prvih srpskih patrijarha. Genocid koji je počinjen nad muslimanima stare Crne Gore početkom XVIII stoljeća epologizira se djelom "istraga poturica", što će poslije, zajedno s kosovskom mitologijom, služiti kao sredstvo za motiviranja genocida nad Bošnjacima. Sve one zemlje koje su ulazile u titularnik prvih srpskih patrijarha "jezičkim nacionalizmom" Vuka Karadžića počinju se, također, nominalno smatrati srpskim. Donošenjem programa "Načertanije" Ilije Garašanina velikodržavna ideja dobija svoju

---

Prema izjavi Vladimira Srebrova, Plan je predviđao potpuno istrebljenje Bošnjaka (masovnim ubijanjem, pokrštavanjem i prisilnim progonom) i podjelu BiH između Hrvatske i Srbije. *Vreme*, Beograd, 30. oktobra 1995. godine, preuzeto iz: F. Ademović, JNA BEZNAĐE ZLA, Sarajevo, 1997, str. 89.

plansku i sistemsku narav, a sve interesne teritorije, izražene u titularniku SPC i radovima Vuka Karadžića, zvanično se od strane političkih lidera tadašnje Srbije definiraju srpskim geopolitičkim prostorom. Operacionalizacija ovog plana svaki put je značila provođenje genocida nad Bošnjacima. Genocid nad Bošnjacima počinjen u periodu od 1992-1995. godine uključio je, čini se kao nikada do tada, gotovo sve segmente srpskog društva: politički, vojni, SANU, SPC, Klub književnika i druge subjekte, kako u pripremi tako i u izvršenju genocida.

Dehumanizacija ciljne grupe – kreiranje genocida i razvoj pojave negiranja

Teorijsko određenje dehumanizacije

Istraživači genocida saglasni su da je dehumanizacija faza genocida koja prethodi njegovom izvršenju. Saglasni su i u tome da je nemoguće ostvariti masovno učešće u genocidu bez dehumaniziranja žrtvene grupe. Wilshire ukazuje na zastrašujući uticaj dehumanizacije: "Desetine hiljada 'običnih' Nijemaca bilo je emocionalno regrutirano kroz Hitlerove masovne skupove u jednom danu; praktično preko noći Srbi u Bosni okrenuli su se protiv muslimanskih komšija s kojima su živjeli miroljubivo generacijama" (Wilshire, 2005: xv). S druge strane, Charny kaže da je (1999: 155) "*dehumanizacija u srcu destruktivnog procesa* [kurziv, E. M.]". Dakle, dehumanizacija omogućava pridobijanje masovnosti učešća kako u podršci tako i izvršenju genocida, te predstavlja krucijalni dio destruktivnog procesa. Provedena dehumanizacija uzrokuje viktimizaciju ciljne grupe u veoma kratkom vremenu.

Staub je ukazao na pojave koje prethode izvršenju genocida: "Genocid ne rezultira direktno. Postoji, obično, progresija radnji. U početku, manje štetni akti uzrokuju kreiranje pojedinačnih počinilaca, posmatrača i promjene kod cijele grupe što okrutne akte čini više mogućim. Žrtve se daljnje potcjenjuju. Lični koncept izvršilaca mijenja se i dozvoljava im da nanesu veće zlo – za 'opravdane' razloge" (Staub, 2002: 5). Ovaj proces Charny naziva (1999: 155) „osiguranje potrebne racionalizacije za uništenje", jer mehanizmom psihološke projekcije osigurava da se pripadnici vlastitog korpusa, preplašeni od vlastite smrti, okomljuju na ciljnu grupu nanoseći joj zlo. Pristupanju genocidnim aktima masovnog ubijanja prethodi niz drugih radnji koje se redovno pojavljuju prije masovnog ubijanja i uzrokuju isto, a što je sve uslovljeno potcjenjivanjem žrtava ili njihovom dehumanizacijom.

Zbog krucijalnosti dehumanizacije za provođenje genocidnog projekta potrebno je izložiti više definicija dehumanizacije datih od

strane eminentnih istraživača. Tottem i Bartrop su u rječniku genocida predstavili teorijsko određenje pojma dehumanizacije: "U najosnovnijoj formi, dehumanizacija, kao psihosocijalni proces, usmjeren je na redefiniranje javne percepcije osobe na takav način da društvo, općenito, neće smatrati da ta osoba zaslužuje isti stepen pristojnosti, simpatije, empatije ili senzitivnosti date drugim ljudskim bićima. Drugim riječima, javni identitet te osobe se transformira u nešto što se smatra nižim u lokalnim šemama društvenih tipova" (Tottem i Bartrop, 2008: 103). Charny, pak, ovako definira dehumanizaciju: "*Dehumanizacija* je psihološko-simboličko uklanjanje drugih sa određenog geografskog područja ili uklanjanje grupne klasifikacije *ljudski*, i time uskraćivanja drugima bilo kakvog prava na zaštitu ili privilegiju ljudskog bića" (Charny, 1999: 155). Prema Horowitzu (2002: 65) dehumanizacija "ulijeva ne samo osjećaj različitosti između onih koji pripadaju dominantoj grupi i onih koji ne pripadaju, ali, također, nehumanosti onih koji ne pripadaju toj grupi i na taj način ulijevanje prava na novo društveno uređenje 'pročišćavanjem' [navodnici, E. M.] od drugih". Dehumanizacija je u osnovi percipiranje drugog, bilo na nivou društva ili grupe, na način da se taj drugi ne smatra ljudskim bićem ili se u najmanju ruku smatra osobom niže vrijednosti. Osnovni efekt dehumanizacije jeste promjena društvenog statusa dehumanizirane grupe, gdje se ona u određenom momentu prestaje smatrati ljudskom grupom, te zbog toga postaje "opravdanim" izvršiti "pročišćenje" vlastite grupe istrebljenjem pripadnika dehumanizirane grupe. Uviđa se da dehumanizacija, ustvari, ima dvostruko djelovanje koje treba rezultirati usvajanjem ubjeđenja pripadnika vlastite grupe da pripadnici žrtvene grupe predstavljaju osobe nižih ljudskih vrijednosti, ili čak ubjeđenje da uopće ne predstavljaju ljudska bića, kao i razvijanje osjećaja straha kod pripadnika vlastite grupe izmišljajući predstavu o navodnoj smrtnoj prijetnji od žrtvene grupe.

Dehumanizaciju karakterizira pokušaj jasnog odvajanja žrtvene grupe od ostalih grupa, pri čemu se provodi niz mjera kako bi se pripadnici žrtvene grupe počeli smatrati "drugima" i "drugačijima". Charny je kazao (1999: 155) "da dehumanizirajući proces razdvaja ljudska bića jedna od drugih", što se manifestira učestalim naglašavanjem različitosti kroz upotrebu termina "drugi" i "drugačiji".

Značajnu ulogu u odvajanju žrtvene grupe ima korištenje pogrdnog naziva za žrtvenu grupu. Dehumanizacija uvijek podrazumijeva korištenje pogrdnog imena. Totten i Bartrop kažu: "Tvrdnje i pogrdna izražavanja jedne grupe protiv druge grupe često se koriste da sugeriraju da je 'drugi' manje čovjek. Ovo može biti često i propraćeno na više načina: korištenjem ponižavajućeg jezika koji sugerira da 'drugi' označava nešto opasno i nezdravo (virus, zaraznog mikroba, parazita, kancer), životinju (majmuna, pacova, psa) i/ili insekta (pijavicu, žohara)" (Totten i Bartrop, 2008: 103-4). Schabas je iznio primjer korištenja pogrdnih naziva za Jevreje neposredno pred izvršenje holokausta od strane ideologa genocida: "U septembru 1938. godine, u klevetničkom govoru u *Der Stürmer,* urednik Julius Streicher opisuje Jevreje kao 'klice i štetočine, neljudska bića, parazite, neprijatelje, vršioce zla, nosioce bolesti koji moraju biti uništeni u interesu čovječanstva'" (Schabas, 2000: 39). *Streicher nije direktno učestvovao u ratnim zločinima, ali je zbog svog konzistentnog ideologijskog poziva na istrebljenje Jevreja, korištenjem pogrdnih naziva za Jevreje, osuđen na smrt.* Identičan pristup Juliusu Streicheru može se pronaći u stavovima ideologa genocida nad Bošnjacima - Biljane Plavšić. Ona je razvila pseudoteoriju "genetski kvarnog materijala" za Slavene koji su konvertirali na islam. Čak se može se reći da niko od ideologa genocida nije otišao tako daleko u dehumaniziranju Bošnjaka kao haška osuđenica, ratni zločinac, Biljana Plavšić.[74] Dehumanizacija u početnoj fazi podrazumijeva odvajanje žrtvene grupe od ostalih društvenih grupa, što se postiže planskim propagiranjem različitosti "drugih", a nakon toga slijedi i izoliranje iste. Vidljivo je da dehumanizacija kao proces podrazumijeva i korištenje ponižavajućeg i pogrdnog naziva za grupu koja je predmet dehumanizacije, uvijek oličeno u korištenju naziva bolesti i imena životinja, što opet ima za cilj povećanje efikasnosti dehumanizacije i širenje mržnje prema viktimiziranoj grupi. Suština je da se dehumanizacijom ljudska bića spuštaju na nivo životinja ili parazita, oduzimajući im pritom svaku karakteristiku razumnog ljudskog bića. Pogrdan ili ponižavajući naziv žrtvene grupe osmišljava

[74] Zgodić tvrdi da "niko nije tako eksplicitno, s takvom narcisitičkom autoerotikom, propagirao najprimitivniji rasistički nacionalizam – nacifašizam prema Bošnjacima kao prof. dr. Biljana Plavšić", E. Zgodić, nav. djelo, str. 158.

se i s ciljem pospješivanja dehumanizacije, te se stoga može nazvati i dehumanizirajućim imenom žrtvene grupe. Ovaj naziv može služiti i kao zvanični poziv za izvršenje genocida.

Dehumanizacija se obično proučava kao pojava koja prethodi izvršenju genocida ili kao faza genocida u kojoj se provode pripreme za izvršenje genocida. Međutim, Čehajić-Clancy ukazuje i na drugačiji karakter dehumanizacije i tvrdi da "empirijski dokazi navode na zaključak da se dehumanizacija žrtve može vršiti čak i *nakon* počinjenih zlodjela u cilju odbrane pojedinca od posljedica ponašanja njegove ili njene grupe".[75] Čehajić-Clancy, González i Brown proveli su istraživanje percepcije kolektivne odgovornosti i dehumanizacije kao pokazatelja empatije: "Teorije i izvori saznanja o dehumanizaciji žrtve, kroz pripisivanje sekundarnih emocija, ukazuju da se negiranje ljudskosti drugih javlja kao potencijalna psihologična reakcija na podsjećanje na odgovornost vlastite grupe za zlodjela iz prošlosti."[76]

Dehumanizacija nije ograničena na pripremu za izvršenje, na što je istraživači često ograničavaju. Dehumanizacija se pojavljuje kao psihološki mehanizam izbjegavanja pojedinca da se suoči s odgovornošću vlastite grupe za počinjena zlodjela. Značaj dehumanizacije se, u osnovi, ogleda višestruko za učesnike zajedničkog zločinačkog poduhvata. Prvo, kao preduslov da bi se genocid uopće izvršio, a naknadno *kao osnova za razvijanje pojave negiranja genocida*. Dehumanizacija je krucijalno sredstvo ideologa i organizatora genocida, jer onog momenta kad se većinski prihvati ubjeđenje da žrtvena grupa ne predstavlja pravo ljudsko biće, ili ne zaslužuje tretman ljudskog bića, mogu se očekivati katastrofalne posljedice. Štaviše, dehumanizacija kod počinioca zasigurno razvija percepciju da žrtva nema pravo na život, te da zločin ne podliježe odgovornosti, već da zaslužuje nagradu kao da je postignuto uzvišeno djelo. Ovo je najlakše zaključiti na osnovu stalnog prisustva želje za romantiziranjem zločina, te njegovanjem i uzdizanjem "herojskog" lika

[75] S. Čehajić-Clancy, "Dehumanizacija žrtve: Strategije moralnog distanciranja", *Puls demokratije,* 30.6.2009. Dostupno na: http://www.pulsdemokratije.net/index.php?id=1621&l=bs (Pristupljeno: 28.09.2009.)

[76] S. Čehajić, R.González i R. Brown, "What do I care? Perceived ingroup responsibility and dehumanization as predictors of empathy felt for the victim group, Group Processes & Intergroup Relations", Manuscript: GPIR-09-009.R1, 2009., str. 2. Dostupno na: http://mc.manuscriptcentral.com/gpir (Pristupljeno: 25.03.2011.)

zločinaca. Nije moguće izvršiti genocid, a da se prethodno ne provede dehumanizacija ciljne grupe, i otuda uviđamo zbog čega je dehumanizacija toliko važna za genocidni projekt i zašto predstavlja centralni dio destruktivnog procesa.

Historijsko utemeljenje i kontinuitet dehumanizacije Bošnjaka

Markusen je napisao: "Ako se ideologija definira kao sistem psihološkog i političkog racionaliziranja radi prihvaćanja određene politike ili uvlačenja u posebno praktično angažiranje, tada je evidentno da je XX stoljeće karakterizirano obimnim ideologijskim poticanjem učešća u projektima masovnih ubijanja" (Markusen, 2000: 109). Anzulović, pak, tvrdi (1999: 4) da je "primarna pogonska snaga koja vodi organiziranju i počinjavanju genocida nije patologija pojedinaca, već patologija ideja". Dakle, ideologija je sredstvo koje je u XX stoljeću pokretalo mase ljudi neophodne da bi se genocidi mogli izvršiti. Ideologija[77] koja pokreće mase da uzmu učešća u izvršenju genocida ujedno je i sredstvo koje omogućava provodljivost dehumanizacije, i ona nije provodljiva bez masovnog prihvaćanja od strane značajnog broja pripadnika određenog nacionalnog korpusa. Potrebno je naglasiti da postoji razlika između faktora koji omogućava kontinuitet dehumanizacije određene ciljne grupe od uzroka same dehumanizacije.

Prema Kelmanu (1973: 50), postoje ekstremni slučajevi dehumanizacije u kojima "tradicija, navike, predodžbe i vokabular za dehumanizaciju određene grupe" imaju svoje historijsko utemeljenje, te se mogu pokrenuti u određenom momentu. Dakle, dehumanizacija grupe s historijskim kontinuitetom nije česta pojava. Historijsko utemeljenje dehumanizacije Bošnjaka determinirano je radovima kreatora velikosrpske ideologije. Andrićeva teorija "krsto-slavenizma", zasnovana na Njegoševoj "istrazi poturica", odigrala je bitnu ulogu u

[77] E. Zgodić definira ideologiju kao "korpus imaginarnih uvjerenja, ideja i percepcija, korpus koji uključuje u sebe mitologije, epske sublimacije, preferirajuće predstave, halucinantna uobraženja, opsesivne fiksacije, što sve, inače, konstituira ideologiju kao lažnu svijest, i može biti izvorište mobilizacije cijelog društva ili njegovih partikulariteta". Nav. djelo, str. 196.

dehumaniziranju Bošnjaka. Sells kaže: "Krsto-slavenizam – premisa da su Slaveni svojom esencijalnošću kršćani i da je konvertiranje u drugu vjeru izdaja naroda i rase – bila je krucijalna za razvijanje genocidne ideologije 1989. godine. To je postavilo slavenske muslimane izvan granica nacije, rase i naroda" (Sells, 1996: 51). Sličan stav se pronalazi i kod Saltage, gdje on kaže: "Srpska nacionalna ideologija je preuzela iz narodnog usmenog i pismenog predanja (epiku) signale o Bošnjacima – muslimanima kao izdajicama svog roda, kao proturasi i Bosni kao etničkom prostoru i posjedu Srba" (Saltaga, 1997: 15). Definiranje Bošnjaka izdajicama, kroz pseudoteoriju "krsto-slavenizma", predstavlja Andrićev ključni doprinos srpskoj nacionalnoj ideologiji. Ova pseudoteorija će poslije poslužiti kao jedna od osnovnih mitoloških konstrukcija za dehumaniziranje Bošnjaka.

Kao i kod korijena i uzroka genocida nad Bošnjacima, gdje se SPC pojavila kao jedna od ključnih institucija u kreiranju i razvijanju srpske nacionalne mitologije i ideologije, SPC je ispoljila veliki uticaj i na provođenje dehumanizacije Bošnjaka. Tako je Saltaga ustvrdio: "/.../ misao o cjelini jednog etnikuma (Bošnjacima) kao izdajnicima, poturicama, cjelovito i kontinuirano je čuvala i razvijala Srpska pravoslavna crkva" (Saltaga, 1996: 160). Istovremeno, prema Sellsu (1996: 79), "u kasnim 1980-im, Srpska pravoslavna crkva sarađivala je sa akademicima i književnicima na prikazivanju muslimana Kristovim ubicama i izdajicama rase". Uloga SPC nije bila ograničena na utemeljenje dehumanizacije Bošnjaka, već je SPC uzela i aktivno učešće u dehumaniziranju Bošnjaka u novijem dobu. Analizirajući historiju genocida nad Bošnjacima na primjeru genocida s početka XVIII stoljeća ("istraga poturica"), uočava se da je SPC odigrala jednu od ključnih uloga kada je u pitanju ideološko motiviranje i podsticanje genocida. Prema Sellsu: "U povratku iz pokolja, srpski ratnici primali su pričest, bez odlaska na ispovijed, koja je obavezna poslije akta krvne osvete /.../. Na ovaj način SPC je izuzela istrebljivanje 'poturica' izvan krvne osvete. U istrebljivanju poturica, ubice koje su pokrstile poturice u krvi su učinili vrijednu pričest, primajući puno oproštenje za njihove grijehe" (Sells, 1996: 43). Blagosiljanjem zločina SPC je direktno uticala na dehumaniziranje Bošnjaka. Kao što je izloženo u uzrocima genocida, počinioci se uvijek prilagođavaju stavovima

autoriteta, pa su tako i u ovom slučaju pravoslavni vjernici uvažavali stavove crkve - institucije koja se smatrala vrhovnim autoritetom, što je na kraju rezultiralo isključivanjem Bošnjaka iz domena razumnih ljudskih bića. Ovakvim svojim pristupom SPC je uz potpomaganje genocida istovremeno stvarala podlogu za njegovo negiranje, jer se *ubistvo "izdajnika vjere" ne smatra prijestupom niti zahtijeva oprost*, štaviše, smatralo se "svetim djelom". Kada se ova ideologija prihvati od širih narodnih masa pojavljuju se voljni izvršioci čija je unutrašnja svijest vođena mišljenjem da su sva sredstva dozvoljena radi ostvarivanja nacionalnih ciljeva.

Kreatori modernog srpskog nacionalizma imali su velikog uticaja na oblikovanje dehumanizirajućeg odnosa spram Bošnjaka od onog momenta kada Bosna i Hercegovina postaje njihovom trajnom opsesijom kao "središnja srpska zemlja".[78] Jovan Cvijić je kazao: "Mene je često iznenađivao stepen neznalaštva, krajnjeg neznalaštva, duhovna tromost, nekritičnost i naivnost dinarskih muhamedanaca. Vrlo se često odmaraju, i njihov je odmor nepomičan. U stanju su satima da nepomično sjede, *da ništa ne rade i ne misle"* [kurziv, E. M.]. Nadalje, on je za bošnjačku porodicu kazao: "Rekli smo već, da za naše prilike ta porodica predstavlja pravi anahronizam. Zatvorena, nepristupačna, žigosana svim onim lošim osobinama koje daje istok. /.../ Muslimani ne vole intelektualni rad."[79] Primjer Cvijića ukazuje da ne postoji granica u dehumaniziranju Bošnjaka od strane srpskih intelektualaca. Da je to konceptualna teorijska karakteristika genocida pokazuje dehumanizacija afričkog plemena Herero: "Stanovništvo afričkog jugozapada, smatrano je lijenim i na svaki način inferiornim, bilo je 'prepreka napretku'. Oni koji su odbijali bezuslovno se pokoriti moći bijelaca 'nisu imali pravo na život'" (Jensen, 2007: 24). Kratka

[78] Ideologija modernog srpskog nacionalizma proširila se na Bosnu u 19. stoljeću za vremena austrougarske vladavine kada se među srpskim intelektualcima u Bosni i Hercegovini: Petru Kočiću, Vladimiru Gaćinoviću, Risti Raduloviću i Jefti Dedijeru, počela oblikovati "ideologija i politika negacija povijesnog individualiteta i Bosne i Bošnjaka". E. Zgodić, "Vladimir Ćorović: Pansrbizam, Bosna i Bošnjaci - prilog kritičkoj historiji socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini". Tekst dostupan na: http://www.diwanmag.com.ba/arhiva/diwan5_6/sadrzaj/sadrzaj8.htm (Pristupljeno: 02.02.2011.)

[79] J. Cvijić, "Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje", Tom II, Beograd, 1931, str. 74-85, prema: F. Saltaga, BOSNA I BOŠNJACI U SRPSKOJ NACIONALNOJ IDEOLOGIJI, Antologija tekstova, SALFU Sarajevo, 1997, str. 236.

komparacija je ukazala na zajedničke konceptualne karakteristike genocida nad plemenom Herera i genocida nad Bošnjacima. Dehumanizacija Herero i Bošnjaka provedena je na isti način, s ciljem da se grupa predstavi beskorisnom i štetnom po društvo, što bi trebalo da implicira da je istrebljenje grupe korisno djelo. Dakako, pretendira se na to da se grupa u potpunosti liši identiteta zajednice i identiteta ljudskog bića.

Lišavanje određene grupe identiteta ljudske grupe i identiteta zajednice kroz proces dehumanizacije ima višestruke reperkusije. Kelman je ustvrdio: "Masakri postaju mogućim u onolikoj mjeri koliko mi lišimo određena ljudska bića identiteta njihove zajednice. /.../ Zato, kada je grupa ljudi definirana potpuno izvan kategorije kojoj oni pripadaju, i pri tom kad je ta kategorija isključena iz porodice ljudskih bića, moralna ograničenja protiv njihovog ubijanja više se nego spremno prevladavaju" (Kelman, 1973: 49). Upravo je to lišavanje identiteta, prema Zgodiću (2005: 223), imalo razornu moć na dehumanizaciju Bošnjaka, a što se reproduciralo masovnim ubijanjem. Zgodić je ustvrdio (2005: 36) da, izuzev Makedonaca, u Evropi ne postoji narod kao Bošnjaci "čija se nacionalna egzistencija negira u tolikoj mjeri, u takvom kontinuitetu, s takvim ideologijskim fanatizmom i sa tako djelatnom bezobzirnošću". Očit primjer aplikacije ove ideologije nalazimo u navodu Dobrice Ćosića: "/.../ Titovom voljom i odlukom, pripadnici muslimanske vere su 1967. godine proglašeni nacijom. To promovisanje religiozne pripadnosti u nacionalnu pripadnost izvršeno je samo u Titovom 'socijalizmu': taj marksističko-lenjinistički poduhvat u 'rešavanju nacionalnog pitanja' jedinstven je na planeti." (Ćosić, 2009: 182) Pomenuti Ćosićev stav ujedno prezentira klasičan primjer negiranja bošnjačkog identiteta primjenom historijskog falsifikata da je bošnjačka nacija formirana tek u vrijeme Titove Jugoslavije. Ovaj historijski falsifikat proizlazi i zasniva se na mitološkim konstrukcijama o Bošnjacima kao "izdajicama" vjere i proturasi. "Lišavanje" ili negiranje identiteta ljudskih zajednica postalo je moćno sredstvo njihovog istrebljivanja kroz historiju i jedna od osnovnih karakteristika dehumanizacije ciljne grupe. Historija genocida nad Bošnjacima ukazuje da su lišavanje ili negiranje bošnjačkog identiteta i negiranje prava na samoodređenje bili izuzetno bitan faktor u mobiliziranju masa u izvršenju i negiranju

genocida, i da je to veoma široko rasprostranjena pojava unutar hrvatskog i srpskog nacionalističkog establišmenta.

Slika br. 7
Bošnjački civili u srpskom koncentracionom kampu Trnopolje kod Prijedora, 1992. godine (Foto: Ed Vulliamy)

Negiranje bošnjačkog identiteta ima svoj dug historijski kontinuitet. Prema stavovima značajnog broja istraživača, cilj negiranja bošnjačkog identiteta jeste prisilno svrstati Bošnjake u srpski ili hrvatski nacionalni korpus i njihov identitet ograničiti na religijsku komponentu (Cigar, 2000: 33; Čekić, 1994: 183; Letica, 1998: 63; Saltaga, 1996: 3; Zgodić, 2005: 90). Ovo negiranje, po Letici, predstavlja "koncepciju demonizacije Bošnjaka-Muslimana" (Letica, 1998: 63). Također, ovo negiranje identiteta treba posmatrati u svjetlu svrstavanja Bošnjaka među rijetke primjere naroda čija dehumanizacija ima svoje višestoljetno historijsko utemeljenje, te se stoga može okvalificirati kao, kako to naziva Kelman (1973: 50), "ekstremni slučaj dehumanizacije". Bitno je napomenuti da se ovakvi slučajevi dehumanizacije veoma lahko pokreću u datom momentu, a što u slučaju Bošnjaka omogućava prisustvo mitoloških konstrukcija o Bošnjacima u srpskoj nacionalnoj kulturi. Uticaj dehumanizacije na bošnjačko biće je višestruk i ona (dehumanizacija) nije ograničena na

pripremu i izvršenje genocida, naprotiv, ona ima veliki uticaj i tokom mira, jer joj je bošnjački narod izložen kontinuirano i u vrijeme odsustva genocidnih radnji.

Kroz izloženu analizu historijskog kontinuiteta dehumanizacije Bošnjaka utvrđeno je da je proces dehumanizacije žrtve za počinioce završavao usvajanjem ubjeđenja da žrtva ne predstavlja pravo ljudsko biće. Iz tog se fomiralo mišljenje da ubijanje žrtve - prethodno lišene identiteta nacije i ljudskog bića - ne predstavlja loše djelo. Tim slijedom akti pogubljenja nisu smatrani zločinom, a negiranje zločina na ovom nivou svodilo se na artikuliranje izričitih stavova negatora. Ovo ujedno ukazuje da se negiranje zločinačkog akta, pod uticajem dehumanizacije, razvija u momentu njegovog počinjavanja. Većina istraživača pojave negiranja genocida saglasna je da je negiranje završna faza genocida, što znači da dehumanizirajuće akcije lišavanja žrtve identiteta i statusa ljudskog bića ne završavaju ubijanjem žrtve, već imaju i naknadno dejstvo na negiranje istog. Na kraju provedene apsolutne dehumanizacije Bošnjaci su bili lišeni kako identiteta nacije tako i identiteta ljudskog bića. Ovaj proces je umnogome učinjen efikasnijim zahvaljujući kontinuiranom procesu romantiziranja zločinačkih djela i njegovanju raznih mitoloških konstrukcija o Bošnjacima. Historijski kontinuitet genocida nad Bošnjacima, u svom ispoljenom obimu i intenzitetu, direktno je uslovljen stepenom u kontinuitetu provođene dehumanizacije. Kontinuitet dehumanizacije Bošnjaka omogućila je velikosrpska ideologija koja je kreirala razne mitološke konstrukcije i pseudoteorije o Bošnjacima. Na kraju, može se reći da korijene negiranja počinjenog genocida pronalazimo u dehumanizaciji žrtve.

Dehumanizacija Bošnjaka u pripremi i izvršenju genocida u periodu od 1992-1995. godine

Nakon razmatranja utemeljenja dehumanizacije Bošnjaka, potrebno je predstaviti intelektualno uobličavanje i osmišljavanje dehumanizacije Bošnjaka u pripremi genocida koji je počinjen u periodu 1992-1995. godine, te predstaviti angažman i uticaj ključnih aktera. Popločavanje puta genocidu nije kratkotrajan proces, naprotiv, to je složen i

dugotrajan proces u kojem učešće uzimaju akteri različitih društvenih uloga.

O pokretanju velikosrpskog projekta devedesetih godina prošlog stoljeća Tomanić je kazao: "Mada mnogi misle drugačije, trebalo je uložiti veliki napor da se Srbi uvere u ispravnost svega onoga što su neki pripadnici njihovog naroda činili tokom ratnih 90-tih godina /.../" (Tomanić, 2001: 5-6). Muslimović, pak, kaže: "Velikosrpska propaganda u odnosu na srpski narod, kao jednu od ciljnih grupa, bila je uspješna jer je podstakla da ponašanje mnogih Srba bude u skladu s ciljevima uništenja bošnjačkog naroda i države BiH" (Muslimović, 2011: 195). Dakle, pridobijanje većinske podrške srpskog naroda za nastupajući genocidni projekt nije bila nimalo jednostavna aktivnost. Duži vremenski period provođene su sistemske mjere na pridobijanju naroda za projektovani genocid.

Prema Tomaniću, za pokretanje masa na realizaciji projekta "Velika Srbija", na kraju XX stoljeća ključan je bio angažman intelektualne elite koja je koristila mitove, bajke, epske pjesme ili, uprošteno rečeno, laži i poluistine, te on piše: "Bez ovih epsko-mitskih 'psihofizičkih priprema' kroz koje je srpski narod prošao tokom 80-tih godina, a za čije sprovođenje su bili zaduženi 'elitni nacionalisti', devedesete verovatno ne bi bile kakve su bile /.../".[80] Biserko je, diskutirajući pripreme za realizaciju projekta "Velika Srbija" na kraju XX stoljeća, kazala: "*Pripreme za rat trajale su dugo* [kurziv, E. M.]. Na tome se prilježno radilo na nekoliko nivoa: kroz škole, univerzitete, medije, institucije, neformalne kafanske sjedeljke i druženja. Od osmišljavanja projekta do njegove operacionalizacije razne ličnosti su dobijale uloge u skladu s mogućnostima i dometima" (Biserko, 2009: 5).

[80] M. Tomanić tvrdi da učinjenje ideje Velike Srbije i nasilja prihvatljivim običnom građaninu Srbije ostvareno, nedvojbeno, angažmanom intelektualne elite u Klubu književnika u Francuskoj br. 7, gdje su se okupljali predstavnici tri institucije koje on metaforički naziva "trolatični cvet": UKS, SANU i SPC. SPC je bila predstavljena "justinovcima" Amfilohijem Radovićem, Irinejom Bulovićem i Anastasijem Jevtićem, koji su se raspisali početkom 80-tih i po osnovu toga bili primljeni u Klub književnika Srbije. Nadalje, on je kazao: "Bio je to, dakle, taj srpski tročlani cvet (UKS – SANU – SPC) čiji će opojni miris mnogima Srbima oduzeti pamet i omogućiti Slobodanu Miloševiću da ih tako raspamećene uzme za ruku i povede /.../". M. Tomanić, SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ, *Medijska knjižara krug*, Beograd, 2001, str. 9-12.

Bijelić je kazao: "Milošević nije bio sam. On i oni su ipak bili samo operativci, ali vizija i program mašine ubijanja se začela u Akademiji nauka, u govoru ljudi kao što su Ćosic, Amfilohije i Vučelić."[81] Pridobijanje naklonjenosti značajnog broja pripadnika srpskog nacionalnog korpusa za genocidni projekt ostvarivalo se nizom složenih planskih i organiziranih mjera kojima je direktno upravljao državni birokratski aparat. Radilo se o veoma složenom procesu koji je uključivao veliki broj aktera i institucija. Ovo ujedno ukazuje na značaj uloge birokratskog aparata u provođenju genocidnog projekta. Pridobivanje većinske podrške srpskog naroda ostvarivalo se propagiranjem "ekskluzivističke ideologije".

I pored toga što je provedena dehumanizacija žrtvene grupe, pred projektantima genocida još uvijek preostaje jedan veoma važan zadatak, a to je ubjeđivanje vlastite grupe o postojanju "smrtne opasnosti" od žrtvene grupe. Kelman je kazao (1973: 34) da se opće prihvaćanje opravdanja za počinjeno nasilje manifestira u izgovoru "da se nasilje pojavilo kao odgovor na napad ili prijetnju napadom". Cigar ovo u slučaju genocida nad Bošnjacima definira "dualističkim stanovištem", što se manifestiralo predstavom "o superiornosti srpske nacije /.../. Sklonost ka genocidu opravdavala se upozoravanjem na navodnu smrtnu opasnost" (Cigar, 1998: 96). Veoma sličan stav iznio je Bruneteau: "Osjećaj da im prijeti opasnost od genocida temeljni je element srpske prakse tijekom rata između 1992. i 1995. On se potiče dolarističkim tumačenjem povijesti u kojem se srpski narod vidi kao 'Krist naroda' (...)" (Bruneteau, 2005: 151). MacDonald je također utvrdio (2002: 39) da je "'glumljenje' žrtve formiralo centralni dio srpske i hrvatske propagande, opravdavajući nasilje potrebno za uspostavljanje proširenih domovina". Centralna uporišna tačka ideologa genocida u pribavljanju opravdanja za činjenje zločina i izvršenje genocida bilo je stvaranje vještačke predstave o smrtnoj ugroženosti srpskog naroda. Poslije provedene dehumanizacije Bošnjaka i homogenizacije srpskog nacionalnog korpusa, završni

[81] "Dušan Bjelić o zločinu bez kazne i proizvodnji paranoje", *internet portal Pregled*, 21. januar 2006. Dostupno na: http://www.pregled.com/info_pregled.php?tmpl=info_pregled_nastavak_tmpl&id_nastavak=11526&naziv_rubrike=intervjui&naslov=Dr%20Du%9Aan%20Bjeli% (Pristupljeno: 17.11.2011.)

korak u pripremi genocida bila je indoktrinacija srpskog naroda,[82] što je na kraju rezultiralo prihvaćanjem servirane predstave o smrtnoj ugroženosti srpskog naroda. Time je izvršena mobilizacija snaga destrukcije i provedene su pripreme za implementaciju genocidnog projekta.

Međutim, ukoliko u procesu dehumanizacije kroz provođenje homogenizacije kolektiviteta nije zadobivena većinska podrška za nastupajući genocidni projekt, projektanti genocida će pristupiti prisilnim mjerama homogenizacije kolektiviteta. Cilj je obezbijediti dovoljan broj "voljnih izvršilaca" i nužno neophodnu podršku projektu. Prema Dimitrijeviću, "Miloševićev režim je koristio brojne policijske jedinice, paravojne snage, kriminalce, državne agencije, čak i Vojsku u svojim nastojanjima da sačuva lojalnost stanovništva u čije ime je navodno delao".[83] Marinković ukazuje da su projektanti genocida nastojali ispraviti "greške" iz prošlosti: "Srpski nacionalisti su otvoreno govorili da se ovaj put ne smije ponoviti praksa iz Drugog svjetskog rata kada su komšije raznih nacionalnosti štitili jedni druge i time umanjivali učinak četnika i ustaša u istrebljenju drugih naroda. Zato su 1992. godine brojni ugledni Srbi zaklani na svom kućnom pragu, a oni sretniji samo su dobili batine, ostali bez posla i bili maltretirani na razne načine" (u: Čekić, 1997: 216). Sells navodi upečatljive primjere zlodjela nad pripadnicima vlastitog korpusa u cilju obezbjeđenja jednoumlja i eliminiranja opozicije.[84] Prema

---

[82] Muslimović ovo definira "višestoljetnom indoktrinacijom srpskog naroda". Pogledati u: F. Muslimović, SPECIJALNI RAT*, Udruženje za zaštitu borbe za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2011, str. 195.

[83] N. Dimitrijević, Moralna odgovornost za kolektivni zločin, 17.04.2006. Dostupno na: http://www.pescanik.net/content/view/543/133/ (Pristupljeno: 05.12.2010.)

[84] Sells navodi više primjera ubijanja pripadnika vlastitog korpusa: "U okupiranom dijelu Sarajeva, srpski militant ubio je srpskog oficira koji se protivio zvjerstvima nad civilima, njegovo tijelo je bilo ostavljeno na ulici duže od jedne sedmice kao lekcija drugima. Tokom selekcije provođene od strane srpskih militanata u Sarajevu, stariji Srb Ljubo se protivio odvajanju od njegovih muslimanskih prijatelja i komšija, pretučen je na smrt na istom mjestu. U Zvorniku 17-godišnja djevojčica je preklana jer je protestvovala protiv strijeljenja muslimanskih civila. U Prijedoru su zatvoreni u koncentracione logore Srbi koji su pomagali svojim komšijama nesrbima." Nav. djelo, str. 69 i 73.

O srpskim zločinima nad pripadnicima vlastitog naroda pogledati i u: N. Cigar, GENOCID U BOSNI - POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA, *Bosanski kulturni centar u Sarajevu* i *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo,* Sarajevo, 1998, str. 101-102.

Zülchu: "Mnogi bosanski Srbi odbili su služenje vojnog roka i zbog toga su morali na prisilni rad. Mnogi su umrli u srpskim koncentracionim logorima jer su potpomagali Bošnjake" (Zülch, 1996: 21). Tamo gdje je izostao dobrovoljni pristanak pripadnika srpskog naroda pristupilo se provođenju prisilnih mjera homogenizacije srpskog kolektiviteta. Sistematičnost provedenih prisilnih mjera zadobivanja pristanka i podrške genocidnom projektu ukazuje da se radilo o unaprijed detaljno isplaniranim aktivnostima. Odmah po pokretanju genocida rukovodstvo velikosrpskog projekta naredilo je provođenje okrutnih metoda egzekucije nad neistomišljenicima iz vlastitog korpusa, što je ujedno služilo kao poruka širim masama kako će skončati svi ostali koji se odluče suprotstaviti ili uskratiti podršku "projektu". Cilj je bio stvoriti ne samo voljne već i perfektne izvršioce, koji će biti u stanju ne samo počiniti najgnusnija djela, već i osigurati potrebnu podršku projektu unutar kolektiviteta. Stoga se radi ostvarivanja tog cilja nije prezalo ni od kampanjskog ubijanja pripadnika vlastitog nacionalnog korpusa.

U konačnosti, provedena dehumanizacija i homogenizacija trebala je rezultirati dovoljnim brojem voljnih izvršioca i kritičnom masom onih koji su spremni pružiti podršku implementaciji projekta. U tom smislu mobilizacija masa[85] za podršku i neposredno učešće u izvršenju genocida pojavljuje se kao zadatak od prvorazredne važnosti. Dehumanizacija ima dvostruko dejstvo: lišava ljudskog identiteta žrtvenu grupu i homogenizira vlastitu grupu. Homogeniziranjem kolektiviteta ostvaruje se jednoumlje, zadobiva se masovna prešutna podrška budućih posmatrača genocida, nakon čega se može pristupiti mobilizaciji snaga destrukcije, jer kako to Stanton kaže "dehumanizacija nadvladava normalnu ljudsku odvratnost protiv

[85] Među više preduvjeta koji se trebaju ostvariti da bi došlo do genocida Smith navodi i mobilizaciju snaga destrukcije. Smith, W. Roger: STATE POWER AND GENOCIDE INTENT. U: Chorbajian, L. i Shirinian, G., *Studies in Comparative Genocide*, St. Martin's Press Inc., New York, 1999, str. 4.

Zvonimir Šeparović navodi tri neophodna preduvjeta za pojavu genocida: ideja koja traži ostvarenje, vođa i izvršitelji spremni brutalnim sredstvima izvršiti ideju i slijediti vođu. Nadalje navodi da su sva tri preduvjeta ispunjena u slučajevima agresije i genocida u BiH, što je bilo oličeno u ideji Velike Srbije, vođi Slobodanu Miloševiću i izvršiteljima: četnicima, vojnim i paravojnim formacijama, **široki krug osoba pripravan počiniti zločine u ime ideje i vođe**. Z. Šeparović, GENOCID I RATNI ZLOČINI S POSEBNIM OBZIROM NA ŽRTVE, u: S. Čekić (ur.): *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Sarajevo, 1997, str. 191-192.

ubistva".[86] Prvi slučajevi ubijanja žrtava imaju sličan cilj ubijanju žrtava u terorističkom aktu, meta nisu žrtve već posmatrači, a prevashodni cilj je stvaranje uniformiranog društva, koje će onemogućiti pojavu neistomišljenika iz vlastitog nacionalnog korpusa.

U provođenju priprema za genocid različiti subjekti su dobijali specifične zadatke. Unutar više neophodnih preduslova koje je trebalo osigurati ili ispuniti da bi genocid bio provodljiv, svojom krucijalnošću izdvajalo se pružanje intelektualnog opravdanja za izvršenje genocida. Intelektualno opravdanje za izvršenje genocida je neophodno da bi se dehumanizacija mogla provesti, odnosno, da bi se osigurala podrška i učešće u izvršenju genocida. Na tom zadatku predano su radili mnogi srpski intelektualci, vjerske, kulturne i naučne ustanove, međutim, po svojoj aktivnosti i uticaju izdvajali su se srpski orijentalisti. Duraković tvrdi "da su srpski orijentalisti ti koji su izgradili ideološku platformu genocida nad Bošnjacima".[87] Cigar je također kazao: "Mnogo prije stvarnog raspada Jugoslavije, orijentalisti su započeli oblikovanje stereotipnog imidža o Muslimanima kao stranom, tuđem, inferiornom i prijetećem faktoru i pomogli su kreiranju uslova virtualne paranoje među Srbima, zagovaranjem grube politike prema Muslimanima" (Cigar, 2000: 23). S druge strane, Brunteau je ustvrdio: "Slika stvorena tijekom osamdesetih i devedesetih godina većinom je djelo orijentalista kojima su se srpske vlasti služile za tumačenje i opravdavanje svoje politike. Ona se gradila na trima argumentima: musliman je 'stranac' čiji način života nije u skladu sa europskom civilizacijom, i koji je osim toga sklon totalitarizmu; on je ostatak prošlosti po svom fundamentalizmu i svom odnosu prema ženi; napokon, on je izdajnik zato što je zapravo Srbin koji je izdao svoju vjeru. Implicitan zaključak ovog orijentalnog diskursa je da 'Turčin' predstavlja neposrednu i smrtnu opasnost" (Bruneteau, 2005: 134). U smislu prethodno iznesenog, može se reći da je intelektualni angažman na dehumaniziranju Bošnjaka doživio svoju masovnost mnogo prije otpočinjanja implementacije genocidnog projekta na

[86] G. H. Stanton, nav. djelo.

[87] E. Duraković, "Srpski orijentalisti gradili su ideološku platformu za napad na Bosnu i Hercegovinu", *Novi Horizonti*, br. 53. Dostupno na: http://www.iltizam.org/tekstovi/read/2335/ (Pristupljeno: 01.01.2011.)

terenu, što je bilo sinhronizirano s drugim aktivnostima na oživotvorenju velikosrpskog projekta. Međutim, predvodničku ulogu u dehumaniziranju Bošnjaka imali su srpski orijentalisti. Osnova orijentalističkih krivotvorenja ogledala se u portretiranju Bošnjaka kao ostatka prošlosti: "znatno drugačiji od Srba, neprilagodljivi evropskoj kulturi, izdajnici vjere pradjedovske" i drugo, iz čega se u konačnici formiralo mišljenje da Bošnjaci "predstavljaju" smrtnu opasnost po srpski narod.

Pored utvrđivanja mjesta i uloge srpskih orijentalista u oživotvorenju velikosrpskog projekta na kraju prošlog stoljeća, potrebno je predstaviti i korijene kontradiktornog učenja o orijentalizmu. Prema Sellsu (1996: 119), ovi korijeni sežu do perioda evropskog kolonijalizma, kada su zapadni intelektualci razvili učenje o potrebi civilizovanja "barbarskih" zemalja pri čemu su muslimani predstavljeni i portretirani kao misteriozni i seksualno opsjednuti. Takvi orijentalistički stereotipi u potpunosti su preuzeti od strane srpskih orijentalista i hrvatskih nacionalista. Bećirević je za orijentalizam kazala: "Mitologija koja je muslimane tretirala kao 'druge', identificirala ih sa Turcima i dala im status 'izdajnika srpskog naroda', uklopila se u osnove zapadnog orijentalizma koji je postavio okvir da se islam i sve što je u vezi sa islamom tretira s neprijateljstvom zbog kojeg je vrijedno tolerisati, ali i ohrabriti genocid" (Bećirević, 2009: 61). Aleksov je, pak, ustvrdio: "U ovom savremenom ili oživljenom antimuslimanstvu prevlađuju pozajmljeni, najčešće rasistički 'orijentalistički' modeli i predstave stvorene na Zapadu."[88] Korijene učenja orijentalizma o muslimanima kao misterioznom i agresivnom elementu pronalazimo u evropskoj kolonijalnoj epohi, kada su Evropljani porobljavanje orijentalnih zemalja pravdali interesima "civiliziranja" barbarskih zemalja. Srpski orijentalisti su u potpunosti preuzeli zapadne orijentalističke stereotipe o islamu, koji su razvijeni još u kolonijalnoj epohi. Vjerska pripadnost bošnjačkog naroda pokušava se identificirati s rasnom pripadnošću muslimana Azije, razvijajući stereotipe kako su Bošnjaci potpuno identični Arapima ili drugim muslimanskim narodima u Aziji i Africi, a ovi drugi su, po orijentalistima, "prevrtljivi, seksualno opsjednuti, lijeni" i slično.

[88] B. Aleksov, nav. djelo.

Srpski orijentalisti nisu ograničili svoje djelovanje na teritorij bivše Jugoslavije. Cigar je kazao: "Prema ovim orijentalistima, muslimanska prijetnja, kako je spomenuto, ide daleko preko granica Srbije, te su oni smatrali, također, svojom misijom da upozore uljuljkani Zapad /.../ kako bi uvjerili strano javno mnijenje u opravdanost srpske politike /.../" (Cigar, 2000: 49). Svakako su nezaobilazni stavovi Dobrice Ćosića: "Ako slušate njihove intelektualce i militantne političare, brzo ćete se uveriti da duh đihada prožima muslimansku politiku na jugoslovenskom tlu" (Ćosić, 2009: 183). Tanasković gotovo da dijeli iste stavove sa Ćosićem kada kaže: "Iako je, pogotovo među savremenim muslimanskim intelektualcima, bilo govora o 'islamskom humanizmu', valja reći da pojam humanizma ne pripada tradicionalnom islamskom nasleđu, ni terminološki a ni sadržinski /.../" (Tanasković, 2006: 262). Vidljivo je da su ideolozi genocida nad Bošnjacima planski djelovali prema međunarodnoj javnosti radi demonizacije i dehumanizacije Bošnjaka, a sve s ciljem pridobivanja međunarodne naklonjenosti za nastupajući genocidni projekt.

Miroljub Jevtić, također, dehumanizira Bošnjake: "Posebno važna pojedinost je vezana za činjenicu da muslimani Bosne nikada nisu hteli nezavisnu i od Turske odvojenu Bosnu, i da se ta ideja javlja kada više nemaju mogućnosti da ostanu u sastavu osmanske imperije" (Jevtić, 1993: 89). On svjesno zanemaruje historijske činjenice kao što je Pokret za autonomiju Husein-kapetana Gradaščevića, a s ciljem stvaranja mitološke konstrukcije i pseudoteorije o Bošnjacima kao "podaničkom narodu".

Srpski orijentalisti su doprinijeli intenziviranju neprijateljstva prema Bošnjacima svojim stavovima o islamu i muslimanima i izmišljenoj *islamskoj prijetnji,* a ono što je najbitnije za velikosrpski projekat, učinili su genocid prihvatljivim rješenjem. Njihov ključan doprinos ogledao se u tome što su kao autoriteti u području orijentalizma pružili intelektualno opravdanje kako bi se srpska nacionalistička ideologija mogla primijeniti na Bošnjacima. Jer, većina mijenja svoje mišljenje sugestijom i racionalnim prihvaćanjem razloga prezentiranih od vlastitih autoriteta. Stoga se može reći da je ključni doprinos srpskih orijentalista bio u pružanju intelektualnog opravdanja za antibošnjačke akte. Posuđivanjem svog sumnjivog intelektualnog kredibiliteta velikosrpskom projektu, a što se

reflektiralo u njihovom ogromnom uticaju na narodne mase, srpski su orijentalisti nastupali s pozicije naučnih autoriteta, osiguravajući na taj način percepciju racionalnosti vlastitih stavova u javnosti. Oni su omogućili da se genocidni akti učine prihvatljivim i opravdanim od strane srpskog društva i time stvorili prijeko potrebnu podršku genocidu. Podrška je osigurana u zemlji i u inostranstvu. U inostranstvu su se koristili prisutnošću srednjovjekovne orijentalističke predrasude o muslimanima kao stranom i agresivnom elementu, nespojivim s evropskom kulturom i tradicijom koja počiva na kršćanstvu.

Srpska pravoslavna crkva je i u pripremi genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine odigrala veoma aktivnu ulogu.[89] Ona je ostvarila veoma veliki uticaj na provođenju završnih priprema za izvršenje genocida, odnosno na provođenju dehumanizacije, s posebnim težištem na homogeniziranju i indoktriniranju srpskog naroda. Smail Čekić je utvrdio sljedeće: "Krajem 1988. i početkom 1989. mošti kneza Lazara nošene su po svim krajevima Jugoslavije gdje su živjeli Srbi, što je u krajnjem predstavljalo 'povratak' pravoslavlju. Održana su bezbrojna opijela kraj jama, iz kojih su speleološke ekipe vadile kosti 'srpskih' žrtava. /.../. Bio je to sračunat potez vrhova te crkve i srpskih vlasti u cilju radikalizacije srpskog javnog mnijenja radi izvođenja agresije na Bosnu i Hercegovinu" (Čekić, 1994: 32; Čekić, 2004: 186). Na istu temu Sells je kazao: "Lazarove kosti paradirale su širom Bosne, vezujući ustaške žrtve sa kostima kršćanskog kneza. Bol i ljutnja egzistirajuće memorije izmiješana s bolom i ljutnjom mističnog vremena: Jasenovca i 1389. bivaju preneseni u jednom trenutku u sadašnjost" (Sells, 1996: 63). Nadalje, Remet je ustvrdila: "Pravoslavno sveštenstvo, prije nego radeći na pomirenju, 'održavalo

[89] Perović je izjavila: "U ovom ratu SPC je igrala značajnu ulogu. Izašla je iz okvira svoje misije. Ona je tu na gubitku. To je institucija koja treba da traje, a kratkoročno je radila identifikujući se sa državom, učestvujući direktno u politici. To ne začuđuje, jer je Crkva institucija istorijski vrlo vezana za srpsku državu." L. Perović, "Nema sumnje: u Bosni je izvršen genocid", *BH Dani*, br. 277, 3.10.2002. Dostupno na: http://www.bhdani.com/arhiva/277/t27710.shtml (Pristupljeno: 02.02.2011.)

Tomanić je kazao da su "episkopi SPC ulagali velike napore da ubede srpski narod u ispravnost i opravdanost borbe koja se vodila u Bosni". M. Tomanić, nav. djelo, str. 110.

je liturgije blizu dugo-zaboravljenih pravoslavih ruševina gdje vjerske aktivnosti nisu vršene decenijama, u nekim slučajevima, vjekovima' /.../" (Remet, 2005: 60). Sračunatim evociranjem memorije na srpska stradanja, SPC je dala jedan od ključnih doprinosa u homogeniziranju narodnih masa, kako za izvršenje tako i za podršku genocidu. Ovim činom mobilizirali su se izvršioci genocida, ali i ubjeđivali neutralni, da Srbima "prijeti" smrtna opasnost, te da je istrebljenje drugih s "vjekovnih srpskih" ognjišta opravdan akt osvete. Nakon bezbrojnih opijela i nošenja mošti kneza Lazara, kosovska mitologija je postala opsesija većine i emocije su podignute do nivoa koji je omogućavao primjenu genocidnog projekta.

Slika br. 8
Blagosiljanje jedinice Crvene beretke u Srbiji prije njihovog učešeća u genocidu u Srebrenici (Izvor: www.photostock.com)

Koliku su važnost imale ekshumacije masovnih grobnica neposredno pred izvršenja genocida razotkriva u svojoj knjizi Biljana Plavšić, osuđeni ratni zločinac i jedan od ideologa genocida nad Bošnjacima: "Od proljeća do jula meseca 1991. na zahtev SPC obavlja se na celoj teritoriji BiH, posebno u Hercegovini *važan posao* [kurziv, E. M.] sa velikim zakašnjenjem. Odbetonirane su jame i sva mesta

koja su bila dostupna (...)" (Plavšić, 2005: 76). Da je ekshumaciju nazvala humanim poslom možda bi se mogao izvesti drugačiji zaključak, međutim nazivanje ekshumacije "važnim poslom" ukazuje da je to trebalo da ima direktne reperkusije na nastupajuće događaje. Ekshumacije posmrtnih ostataka žrtava genocida nad Srbima u Drugom svjetskom ratu bile bi sasvim prirodne da nisu vršene neposredno pred izvršenje genocida nad Bošnjacima, i to samo na odabranim područjima. Kao što je općepoznato, postoji veliki broj masovnih grobnica Srba stradalih u Drugom svjetskom ratu u Beogradu, ali ekshumacija u tom području nije bilo. Samo kvalificiranje ekshumacija od Plavšićeve, ukazuju na stvarnu pozadinu, jer "važan posao" je dio procesa dehumanizacije Bošnjaka i homogenizacije srpskog naroda za izvršenje genocida. Prema Koljeviću, kao posljedica ekshumacija "Srbi su se, tim pokajničkim činom, iznova posrbljivali i hristijanizirali" (Koljević, 1997: 39). Upravo navedeni Koljevićev stav najadekvatnije razotkriva svrhu nosanja mošti, a to je ideološko "buđenje" naroda. Aktivnosti ekshumacije masovnih grobnica srpskih žrtava iz Drugog svjetskog rata imale su za cilj izazivanje straha kod srpskog naroda, razvijanje autokarakterologije o Srbima kao vječitim žrtvama. Ovo je u konačnici imalo za cilj provođenje potpune homogenizacije srpskog naroda, mobilizacije širih narodnih masa i time zadobivanje masovne podrške za "udruženi zločinački poduhvat"[90] koji je potom uslijedio. Ovo je ujedno i argument koji ukazuje na simbiozu religijske, intelektualne i političke komponente srpskog društva u pripremi genocida.

[90] Nakon saslušanja dokaza tužilaštva sudije su se u međupresudi u slučaju Milošević izjasnile da bi "Sudsko vijeće moglo biti zadovoljno izvan razumne sumnje da je optuženi bio član *udruženog zločinačkog poduhvata* [kurziv, E. M.] /.../ što uključuje liderstvo bosanskih Srba s kojima on dijeli cilj i namjeru uništenja dijela bosanskih Muslimana kao grupe". Tužilac protiv Miloševića, "Decision on Motion for Judgement of Acquittal" para. 246 i 288. UN MKSJ, slučaj br. IT-02-54-T. Dostupno na: http://www.icty.org/case/slobodan_milosevic/4 (Pristupljeno: 28.03.2011.)

Biserko tvrdi da je "Zločinački poduhvat realizovan u vremenu od 1991. do 1999. godine, a među ostalim učesnicima su bivši članovi Predsedništva SFRJ Borisav Jović i Branko Kostić, komandant ozloglašene falange 'Crvene beretke' Franko Simatović Frenki, generali nekadašnje Jugoslovenske narodne armije Blagoje Adžić, Veljko Kadijević i Aleksandar Vasiljević, Željko Ražnatović Arkan, bivši šef Službe državne bezbednosti Srbije Jovica Stanišić, tadašnji crnogorski predsednik Momir Bulatović". S. Biserko, PROCES VOJISLAVU ŠEŠELJU - RASKRINKAVANJE PROJEKTA VELIKA SRBIJA*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji,* Beograd, 2009, str. 13.

Dehumanizacija žrtvene grupe krucijalna je za tehnologiju izvršenja genocida, jer da bi se stvorio efikasan birokratski aparat potrebno je lišiti izvršioce svakih emocija, te onemogućiti suosjećanje posmatrača genocida sa žrtvama. Tim bi se slijedom moglo hipotetički kazati da je za ideologe genocida dehumanizacija uspješnija što su emocije više isključene kod vlastite grupe. Bećirević je, na primjeru porodica Đilas i Erić, predstavila rezultate provedene apsolutne dehumanizacije Bošnjaka. Član ozloglašene porodice Erić nije iskazivao nikakvo žaljenje niti suosjećanje prema bošnjačkim žrtvama u genocidu jula 1995. godine, štaviše, smatrao je časnim ubijanje zarobljenika, bez obzira da li se radilo o starcima, djeci ili vojno sposobnim zatočenicima. U potpunosti je isključen svaki vid kajanja ili grižnje savjesti (Bećirević, 2009: 243-246). Milovan Đilas je u knjizi "Njegoš: pjesnik, vladar, vladika" napisao: "Mržnja protiv poturica, jaka i prije, u Njegoševo vrijeme je morala dobiti krajnje netrpeljive oblike – tada se obnavlja država i konačno oslobađanje od Turaka postavlja kao neposredni cilj, a 'domaće zlo' – poturice i oni što se drže Turcima, smetnja su jednom i drugom" (Đilas, 1988: 391). Nadalje, Đilas je napisao: "Istraga je nužnost, a ne samo obračun s protivnikom /.../. To je odbrana jednog naroda da ga njegova vlastita prevjerena djeca ne zatru u ime jedne druge vjere /.../." (Đilas, 1988: 192). Primjer Milovana Đilasa je izvanredan indikator jačine velikosrpske nacionalne ideologije, jer je on prošao put od istraživača genocida nad Bošnjacima, počinjenog u Drugom svjetskom ratu, do ortodoksnog negatora genocida. On veliča srpsku nacionalnu ideologiju opravdavajući "istragu poturica". Postoje i mnogi drugi primjeri "uspješnosti" provedene dehumanizacije bošnjačkog naroda koji su predstavljeni u sudskim postupcima pred Haškim tribunalom. Razmatrajući olakšavajuće faktore u presudi protiv Duška Tadića, Sud je utvrdio: "Odbrana prikazuje Duška Tadića kao inteligentnog, odgovornog i zrelog čovjeka kojeg su roditelji odgajali u duhu nacionalne i vjerske tolerancije, sposobnog da razumije i suosjeća s bližnjim. Međutim, sve to može da bude jedino otežavajuća a ne olakšavajuća okolnost: takvom je, naime, *čovjeku potrebno daleko više zle volje nego nekim nižim tipovima ličnosti da bi počinio takve zločine* [kurziv, E. M.]."[91] Sljedeći primjer je zločinac Dragan Nikolić,

[91] MKSJ, Presuda u slučaju Tadić, Predmet br.: IT-94-1-T, 14. juli 1997, str. 30.

jedan od rukovodilaca logora smrti "Sušica" kod Rogatice. U uvodnom dijelu presude MKSJ navodi se da je Nikolić prije oružanog sukoba bio veoma omiljena osoba kod svojih radnih kolega i prijatelja u Vlasenici bez obzira na njihovu etničku pripadnost, te da se družio sa osobama različitih nacionalnosti.[92] Međutim, tokom njegovog angažmana u logoru smrti "Sušica" on nije pokazivao samilost ni za svoje najbliže komšije, pa čak ni za komšiju Bošnjaka koji mu je sahranjivao oca.[93] Sudsko vijeće detaljno opisuje ispoljeni sadizam i uživanje Nikolića u provođenju tortura nad zatočenicima*:* "Akti optuženog su bili enormno brutalni i trajali su relativno dug vremenski period. To nisu bili izolirani akti. Oni su odražavali sistematični sadizam. Pored toga optuženi je uživao u svojim kriminalnim aktima."[94] O obimnosti i intenzitetu tortura nad zatočenim Bošnjacima svjedoči stav Sudskog vijeća da zbog njihove ozbiljnosti i zlonamjernosti, koju Vijeće gradira na najvišem mogućem nivou, *predstavljaju de facto pokušaje ubistva* [kurziv, E. M.].[95] Izneseni primjeri ukazuju da je apsolutno provedena dehumanizacija Bošnjaka imala za posljedicu u potpunosti isključeno suosjećanje s patnjom žrtve. Primjeri istaknutih ratnih zločinaca ukazuju na veoma uspješne efekte provedene dehumanizacije Bošnjaka 90-ih godina prošlog stoljeća, što ujedno naglašava da uspješno provedena dehumanizacija žrtvene grupe može imati katastrofalne efekte. Visok nivo dehumanizacije omogućio je uključivanje u genocidni projekt osoba sa izrazito pozitivnim prijeratnim profilima ličnosti, odnosno osoba koje su održavale dobrosusjedske i prijateljske odnose s Bošnjacima. To uključivanje je često podrazumijevalo zauzimanje ključnih pozicija u izvršenju genocidnog projekta, a posebno se reproduciralo izvršenjem strahovito teških i brutalnih tortura nad pripadnicima bošnjačke nacionalne grupe. I ovo jedino može biti objašnjeno visokim stepenom provedene dehumanizacije Bošnjaka - ekstremni tip dehumanizacije, koja je u pojedinim slučajevima rezultirala potpunom promjenom

[92] Presuda Draganu Nikoliću, MKSJ: IT-94-2 S, str. 2.

[93] Izjava zaštićenog svjedoka, broj SU-202, Presuda Draganu Nikoliću, MKSJ: IT-94-2 S, str. 53.

[94] Nav. izvor.

[95] Nav. izvor.

svijesti osoba uključenih u zločine, da počinilac žrtvu uopće nije percipirao kao humano biće.

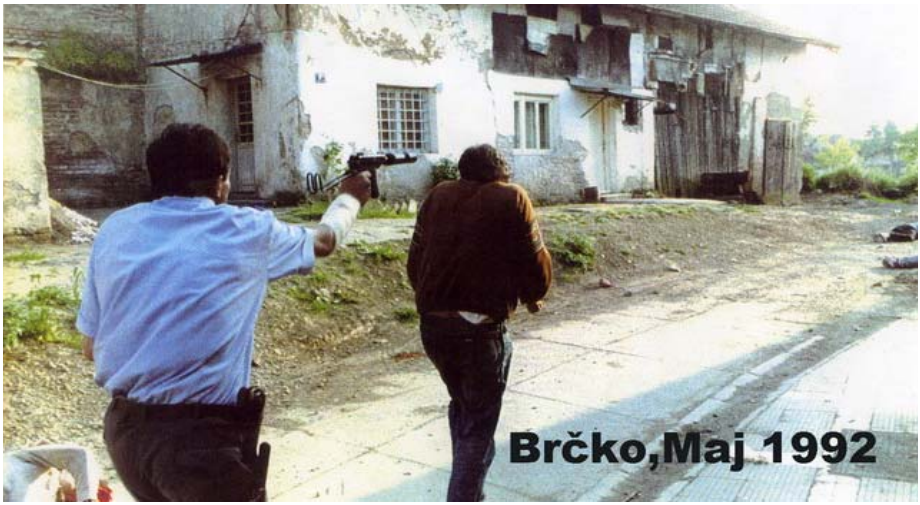

Slika br. 9
Bošnjaci i Hrvati Brčkog su doživjeli masovne egzekucije početkom 1992. godine kao rezultat apsolutno provedene dehumanizacije

U cilju uklanjanja svakog obilježja ljudske grupe provođena je apsolutna dehumanizacija Bošnjaka. Tako su, prema Zgodiću (2005: 225), Bošnjaci bili "prisiljeni da, pod formom radne obaveze, obavljaju najteže fizičke poslove kao što su istovaranje vagona, čišćenje ulica, kopanje grobova, molersko-farbarski radovi, higijenski poslovi u bolnicama, gradskim toplanama i sl. Na ovakve radove, i to ne slučajno, posebno su odvođeni Bošnjaci visokog obrazovanja i od javnog ugleda, inženjeri, učitelji, direktori i sl." Uloga prisilnog rada bila je provođenje što višeg stepena dehumanizacije Bošnjaka, odnosno lišavanja Bošnjaka ljudskog identiteta. Može se reći da je ovaj vid prisilnog rada predstavljao detaljno planiranu psihološku destrukciju mentalnog i fizičkog integriteta žrtve, kroz organizirano nametanje duhovno i moralno ponižavajućih akata, dodjeljivanjem zarobljenih Bošnjaka srpskim seljacima, ili prisiljavanje da javno izvode radove po gradovima pod maskom radne obaveze.

Slika br. 10
Koncentracini logor Manjača, koji je postao tamnica za mnogobrojne Bošnjake (Izvor: www.bosniangenocide.wordpress.com)

Kao prikaz prisutnosti visokog intenziteta dehumanizacije Bošnjaka potrebno je navesti javni istup vladike Atanasija Jevtića, velikodostojnika SPC novijeg datuma, u kojem je kazao: "Ima ljudi s neprijatnim znojem, šta da radite, jadni muslimani pošto jedu loj. Znate šta se desilo u selu Brdarici, čovek bio dobar, svraćao ljude kući, putnike, jedno jutro svratio dvojicu, žena čista, posluženje, ali uzrujala se, jao oprostite, čistila sam, oprostite što mi smrdi, i tako nekoliko puta, jao oprostite što mi smrdi, otišli oni i čovek će, ludo jedna, oni smrde, a ne soba, bili muslimani, ona jadna nije znala. Jedan je musliman rekao u Bosni, lako je vama, vi se jednom okupate."[96] Ova izjava predstavlja klasični primjer apsolutističkog primjera dehumaniziranja Bošnjaka. Izjava velikodostojnika SPC, koja je data u mirnodopskom vremenu, potvrđuje da je dehumanizacija Bošnjaka

[96] Magazin *Vreme*, "Justin je fino mirisao - beseda, pod šatrom vladike Atanasija", broj: 693, 15.4.2004., redakcijski izbor iz tonskog zapisa obraćanja vladike Atanasija Jevtića na duhovnoj akademiji u Manastiru Ćelije. Dostupno na: http://www.vreme.com/cms/view.php?id=375301 (Pristupljeno: 20.11.2010.)

kontinuiran proces, ujedno ukazuje da dehumanizacija može trajati dugo poslije počinjenog genocida.

I autori zapadne provenijencije uočili su visok stepen provedene dehumanizacije Bošnjaka, te su uočili veoma visok nivo ispoljenog sadizma u uživanju prilikom činjenja zvjerstava nad žrtvama genocida u Bosni i Hercegovini. Ronayne je napisao: "Nacisti su bili zainteresovani za što veću 'produktivnost' u eliminisanju Jevreja, dok su srpski zločinci imali dominantno ispoljenu želju za uživanjem u mučenju žrtava i njihovom ponižavanju. Ova razlika bi mogla biti objašnjena nivoom dehumanizacije Bošnjaka i lišavanjem Bošnjaka njihovog identiteta. Što je ovo lišavanje bilo (ispoljenije) izražajnije, to se direktno odražavalo na povećanje zločina nad Bošnjacima" (Ronayne, 2001: 109). I Campbell je ukazao na posljedice dehumanizacije Bošnjaka: "Šta se dogodilo u Omarskoj bilo je prljavije, neurednije nego u Aušvicu. Smrtnost nije nikada dosezala nacistički nivo, ali je brutalnost bila usporediva ili u nekim slučajevima, superiornija, ako ta riječ može biti korištena. Nacisti su bili zainteresovani za ubijanje što je više moguće Jevreja. Srbi su, međutim, željeli /…/ da imaju sadističku zabavu provodeći torture nad njihovim zatvorenicima na najokrutniji način /…/" (Campbell, 2001: 58-9). Prethodno izneseni stavovi autora zapadne provenijencije ukazuju da je visoko provedeni nivo dehumanizacije Bošnjaka direktno uticao na pojavu sistemskih mučenja, brutalnih ubijanja, raznih ponižavanja, odnosno, sistemskog nanošenja boli i psihičke destrukcije zatočenih Bošnjaka u raznim srpskim kazamatima.

Provedena dehumanizacija značila je prihvaćanje i sveprisutnost termina "poturice" u dnevnom vokabularu, jer se tom riječju koncetriralo "svo zlo" koje je naneseno Srbima. Etimologiziranjem termina "poturice", utvrdit će se da pri pomenu tog termina sljedbenicima velikosrpske ideologije momentalno iskrsne sjećanje na žrtvovanje kneza Lazara i sve "nedaće" koje su se dogodile srpskom narodu za vrijeme potlačivanja od strane Turaka, istovremeno, inkriminirajući pripadnike bošnjačkog naroda kao "izdajnike vjere" za svo zlo koje je snašlo srpski narod do današnjih dana. Međutim, ne smiju se zaboraviti ni drugi dehumanizirajući nazivi za Bošnjake, odnosno demonizirajući, kako ih Letica naziva i predstavlja (1998: 63), "'Turci', 'fundamentalisti', 'teroristi'" ili Cigar (1998: 89) "'fanatici',

'teroristi', 'ekstremisti', 'fundamentalisti'". Bitno je još naglasiti da upotreba pogrdnog ili dehumanizirajućeg naziva za Bošnjake ima dug historijski kontinuitet.

Dehumanizacija Bošnjaka ima svoje duboko historijsko utemeljenje, kao i historijski kontinuitet. Njeni korijeni se pronalaze u stereotipnom učenju zapadnih orijentalista, koje je u potpunosti preuzeto od strane srpskih orijentalista, kao i u historijski kontinuiranoj demonizaciji Bošnjaka od strane velikosrpske nacionalne ideologije. Dehumanizacija Bošnjaka u pripremi i tokom izvršenja genocida u periodu 1992-1995. godine bila je planski i sistemski organizirana aktivnost u kojoj su učestvovale institucije koje su i projektirale genocid: SPC, SANU, SKK i druge. U tom procesu dehumanizacije i demonizacije Bošnjaka srpski orijentalisti su svojim javnim istupima i tekstovima odigrali ključnu ulogu, jer su *pružili intelektualno opravdanje za izvršenje genocida*. Dehumanizacijom su Bošnjaci lišeni identiteta ljudske grupe, a Srbi su istovremeno homogenizirani kao grupa. Homogeniziranje srpskog naroda primarno se vršilo indoktrinacijom i ubjeđivanjem, a ukoliko je izostala efikasnost, pristupalo se prisilnim mjerama homogenizacije - sve s ciljem pridobivanja kritične mase srpskog naroda za podršku genocidu. Navedeni se proces provodio *ubjeđivanjem* neutralnih pripadnika srpskog naroda: da Srbima "prijeti" smrtna opasnost, da je istrebljenje drugih s "vjekovnih srpskih" ognjišta opravdan akt osvete, da su Srbi "vječite" žrtve i slično. Simbioza religijske, intelektualne, kulturne i političke komponente srpskog društva u pripremi genocida upravo je najočitija u predstavljenoj dehumanizaciji bošnjačkog naroda. Ovaj dio knjige ujedno pruža odgovor na pitanje otkuda da se preko noći mase priklanjaju genocidnom projektu. Pod uticajem dehumanizacije i indoktrinacije normalni ljudi su preko noći postali okrutni zločinci. Visok stepen provedene dehumanizacije Bošnjaka rezultirao je izvršenjem strahovito teških i brutalnih tortura i zločina nad pripadnicima bošnjačke nacionalne grupe.

1 GENOCID U TEORIJI I RELEVANTNIM DOKUMENTIMA

2 NAUČNA SAZNANJA O POJAVI NEGIRANJA GENOCIDA

3 OSNOVNA POLAZIŠTA NEGATORA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

4 SISTEMSKI PRISTUP U NEGIRANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA POČINJENOG U PERIODU 1992-1995

5 NEGIRANJE GENOCIDA NA MEĐUNARODNOM NIVOU

Kontinuitet i tradicija negiranja genocida nad Bošnjacima

Sistemsko negiranje genocida je indikator projektovanja zaborava[97] počinjenog genocida, što za konsekvencu ima to da se potiskuje znanje koje bi moglo spriječiti ponavljanje genocida. Negiranje genocida nad Bošnjacima upravo je sistemske naravi, manifestirajući se kroz uključenost državnih institucija, nevladinog sektora, vjerskih institucija i drugih subjekata društva u proces negiranja. Negiranje genocida nad Bošnjacima nije pojava novijeg doba, ona ima svoj historijski kontinuitet kao i politika i praksa provođenja genocida nad Bošnjacima. Tako je genocid kojem su bili izloženi Bošnjaci u Drugom svjetskom ratu predmet sistemskog negiranja.

U cilju predstavljanja kontinuiteta negiranja genocida ovom prilikom ćemo analizirati nekoliko navoda iz knjige Mihaila Stanišića "Slom, genocid, odmazda". Stanišić u svojoj knjizi navodi: "Znači, odnegovana je ideologija mržnje i među Muslimanima, a ona je rodila i podstakla genocid" (Stanišić, 1999: 252). Nadalje, on je napisao: "Okupator je prosto manipulisao genocidom. Podsticao ga je na to da bi zavadio jugoslovenske bratske narode /.../ zahtevao je prekid genocida, makar s vremena na vreme, i lokalizovao /.../. Uostalom, svrha je postignuta: iskopan je duboki međunacionalni jaz putem već izvršenog genocida i *uzvratne ideologije odmazde za zločine, koja je postala slepo opredeljenje velikosrpskog pokreta* [kurziv, E. M.]" (Stanišić, 1999: 258). Autor uzrokom genocida nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, predstavlja navodno bošnjačko učešće i podupiranje genocida nad Srbima u prvoj fazi rata, koji je organiziran i izvršen od strane Nezavisne države Hrvatske (u daljnjem tekstu: NDH). Prepoznaje se pokušaj pripisivanja spontanosti genocidu,

[97] Prema Ivanu Lovrenoviću, "*poricanje genocida završni je stadij genocida*; *poricanje genocida teži da preoblikuje historiju u smislu demoniziranja žrtava i rehabilitacije počinitelja*; ***negiranje ubija dostojanstvo preživjelih i teži da razori pamćenje zločina***". I. Lovrenović, "Priviđanja jednog filologa", *BH Dani*, broj: 431, 16.9.2005. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=431&tekst_rb=17 (Pristupljeno: 22.12.2011.)

nastojeći odrediti genocid nad Bošnjacima zločinom odmazde. Radi se o klasičnom prikrivanju namjere za izvršenje genocida, razvijajući pseudoteoriju da je namjera za izvršenje genocida formirana u fazi izvršenja. Genocid se ovdje predstavlja kao posljedica, a ne kao sredstvo za ostvarivanje srpskog nacionalnog cilja - stvaranja etnički čiste "Velike Srbije". Očigledan je još jedan otklon od koncepcije genocida, što se ogleda u Stanišićevoj tvrdnji da genocid može biti usmjeravan od treće strane. Takva tvrdnja predstavlja suštinsku grešku, jer genocid može biti usmjeravan jedino od strane onoga ko ga je planirao, dok od treće strane može biti jedino potpomognut. Stanišić ide i dalje u svojim otklonima od koncepcije genocida: "Zato Italijani dozvoljavaju četnicima da pripremaju ograničeni genocid nad Muslimanima, upravo kada ovi postaju glavna rezerva NOP-a" (Stanišić, 1999: 258). Kada govori o genocidu nad nesrbima, on izmišlja novi termin - "ograničeni genocid", što predstavlja klasičnu relativizaciju stradanja drugih. Stanišić nije usamljen u razvoju *pseudoteorije o retributivnom zločinu nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu,* njemu se pridružio Dobrica Ćosić izjavom: "Mora da se zna da su crnogorski četnici u okolini Foče *iz osvete* [kurziv, E. M.] pobili i poklali tri-četri hiljade Muslimana i popalili im sela /.../ u kome su partizani surovim revolucionarnim pokretom stvarali 'socijalističku Bosnu i Hercegovinu', a četnici im uzvraćali /.../" (Ćosić, 2012: 134). Međutim, postoje istraživači koji su prepoznali površnost stava o "spontanosti" genocida nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, pa je tako Yves Tomic ustvrdio: "Ipak, bilo bi pogrešno misliti da su isključivo događaji II svetskog rata dali povod za etničko čišćenje koje je sprovodio Ravnogorski pokret. Program četničkog pokreta se, zapravo, ideološki nadovezuje na program Srpskog kulturnog kluba (SKK) /.../. Mnogobrojni intelektualci iz SKK za vreme rata priključili su se Ravnogorskom pokretu. Među njima su bili Dragiša Vasić i Stevan Moljević" (u: Biserko, 2009: 128). Nadalje, Tomic je kazao da (2009: 137) "etničko čišćenje bosanskih Muslimana koje je sprovodila četnička vojska adekvatno ilustruje kako su politički i vojni ciljevi Ravnogorskog pokreta sprovođeni u delo". To nije ništa drugo do potvrda namjere za izvršenje genocida (subjektivnog ili mentalnog i objektivnog ili materijalnog elementa genocida), odnosno potvrda da zločini počinjeni nad Bošnjacima u II svjetskom ratu predstavljaju

implementaciju projekta "Velika Srbija" ili realizaciju nacionalnog plana srpske intelektualne i političke elite.

Zanimljivo je predočiti Stanišićeve stavove o četničkom pokretu Draže Mihailovića: "Ekstremizam aktera ove ideologije proizilazio je iz saznanja o stravičnom genocidu izvršenom nad Srbima od strane Hrvata, muslimana, Mađara i Albanaca" (Stanišić, 1999: 258). Ovdje se zanemaruju suštinske činjenice da je ideologijska platforma četničkog pokreta usvojena mnogo prije nego što je genocid nad Srbima u II svjetskom ratu pokrenut. Prema Stanišiću (1999: 346), "četnički pokret je svoje bitisanje podredio jednom cilju – odmazdi". Ovo nije ništa drugo nego predstavljanje sredstva ciljem, odnosno, zanemarivanje ciljeva četničkog pokreta,[98] kao što je fizičko uklanjanje Drine kao granice između srpskih naroda.

U analizi prvog nacionalno-političkog programa četničkog pokreta (Izveštaj Miloša Sekulića), Stanišić je napisao: "Program predviđa kažnjavanje svih 'koji su svesno radili na istrebljenju srpskog naroda' /.../ Što znači to 'svih' pojašnjeno je u tački 'b' u srpskim, omeđenim, zemljama treba da 'ostane samo srpski živalj'" (Stanišić, 1999: 347). Štaviše, u detaljnoj analizi on prepoznaje plan za izvršenje genocida kada kaže (1999: 347) "da je reč o nagoveštaju, planiranju, da se muslimani zatru u toku rata, više nego jasno je rečeno", ali propušta da izvede zaključak da se radi o ideologijski osmišljenom i brižljivo planiranom *genocidu*. Genocidu koji je, ustvari, predstavljao nastavak kontinuiteta višestoljetnog genocida nad Bošnjacima. Umjesto toga on odmazdu predstavlja ciljem.

[98] "Prvi programski dokument Četničkog pokreta sastavljen je u leto 1941. god. od strane četničkog odbora Beograda pod nazivom 'Izveštaj Miloša Sekulića'. Ovaj dokument o stanju u zemlji Miloš Sekulić je dostavio jugoslovenskoj izbegličkoj vladi koja se nalazila u Londonu. Po pitanju stvaranja jake i homogene srpske državne jedinice imao je iste stavove kao i Stevan Moljević. Jedina razlika bila je u tome što je on izričito pozivao na etničko čišćenje, najpre u gradovima, a onda po selima: U sastavljanju ovog spisa verovatno su učestvovali Vojislav Vujanac, Dragoslav Stranjaković i Mladen Žujović. Sličnost u njihovim stavovima može se objasniti činjenicom da su svi bili članovi Srpskog kulturnog kluba. U julu i avgustu 1941, u Beogradu je osnovan odbor za pružanje podrške Ravnogorskom pokretu. Među članovim tog odbora bio je jedan broj oficira Vojske Kraljevine Jugoslavije, među kojima su bili Boško i Žarko Todorović." S. Biserko, nav. djelo, str. 130.

Razvoj pojave negiranja genocida počinjenog nad Bošnjacima u periodu 1992-1995.

Prethodno izneseni argumenti ukazuju da negiranje genocida nad Bošnjacima ima svoj kontinuitet, odnosno imalo je svoje utemeljenje i prije počinjavanja genocida 1992-1995. Letica je za pojavu negiranja genocida nad Bošnjacima počinjenom u periodu 1992-1995. godine kazao: "Proces poricanja praktično je počeo pojavom samih genocidnih zločina, trajao je kroz cijelo vrijeme počinjavanja" (Letica, 1998: 65). Šarić je, pak, ustvrdio (2010: 32) da je negiranje genocida "počelo s početkom zločina i nije karakteristika samo posljednjeg genocida nad Bošnjacima muslimanima". Pomenuti stavovi ukazuju da se negiranje genocida nad Bošnjacima pojavilo istovremeno sa izvršenjem prvih genocidnih radnji na terenu. U analiziranju i predstavljanju pojave negiranja genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine metodološki će se diferencirati ova dva stadija negiranja: negiranje genocida tokom njegovog izvršenja na terenu i negiranje počinjenog genocida.

Nakon počinjavanja genocida od strane pripadnika određenog kolektiviteta, dolazi do suočavanja tog kolektiviteta s počinjenim zločinom. Moguća su samo dva ishoda: priznavanje ili negiranje genocida - jedno drugo isključuje. Ukoliko je došlo do izostanka priznavanja počinjenih zločina na nivou naroda ili nacije, neminovno će uslijediti negiranje počinjenog zločina. Priznanjem se čini napor na prihvatanju istine o počinjenim zločinima i preuzimanju kolektivne odgovornosti za počinjene zločine, što u konačnici omogućava završetak procesa kolektivnog i individualnog samoobmanjivanja. Ćosić, kao ideolog negiranja genocida, smišljeno problematizira kolektivnu odgovornost za počinjeni genocid: "/.../ nesavesno neodgovorno izjednačavamo svoje ratne zločine sa tobožnjim 'holokaustom' nad muslimanima, brojimo i umnožavamo svoje zločine, a prećutkujemo bošnjačke i hrvatske - čime i naše potomke činimo pripadnicima genocidnog naroda ravnog sa nacističkom

Nemačkom."[99] Na drugom mjestu on je napisao: "Mi Srbi se danas osećamo kao Jevreji u Hitlerovom dobu. Mislim da je naša vlast imala dobre namere, ali da često za Srbiju prihvata ulogu posleratne Nemačke /.../. Mi smo narod krivac" (Ćosić, 2009: 181). Poređenjem odgovornosti Srbije s nacističkom Njemačkom je osmišljena aktivnost ideologa genocida/negiranja genocida kojom žele izazvati negativne emocije širih masa. Takve emocije uzrokuju ogroman revolt kod srpskog naroda i time onemogućavaju suočavanje srpskog društva s počinjenim genocidom, a kao posljedica svega javlja se ekspanzija negiranja genocida nad Bošnjacima.

Izvještaj Međunarodne krizne grupe za BiH iz 2000. godine obradio je suočavanje srpskog naroda u Bosni i Hercegovini s počinjenim zločinima: "Dominantno prihvaćena ideologija u RS od strane mnogih političara i velike većine građana, tvrdi da se planirano prisilno etničko čišćenje ne-srpske populacije u masovnim razmjerama nije dogodilo, i tamo gdje jeste nije bilo neopravdano."[100] S druge strane, Garton Ash je analizirao suočavanje srbijanskog društva sa ulogom Srbije u oružanom sukobu na kraju prošlog stoljeća tokom sudskog postupka protiv Slobodana Miloševića pred MKSJ: "Više od dvije trećine kazalo je da je Tribunal pristrasan na štetu Srbije, a više od polovine nije moglo ili nije htjelo imenovati ni jedno mjesto na kojem su Srbi počinili ratne zločine. Ovo je nacija u negiranju, zaključana u naraciji vlastite žrtve." [101] Latinka Perović se, također, dotakla suočavanja srbijanskog društva s počinjenim zločinima: "Pitanje zločina u Srbiji je još uvijek obavijeno ćutanjem. Imate više elemenata o kojima morate da vodite računa. Taj svijet je bio neobaviješten, podložan propagandi /.../. Nažalost, nema političke volje da se to dijagnosticira. Negiraju se činjenice."[102] Nadalje, Perović

[99] D. Ćosić, "Dobrica Ćosić, književnik", *Pečat - internet portal*, Beograd, 4.2.2010. Dostupno na: http://www.pecat.co.rs/2010/02/dobrica-cosic-knjizevnik/ (Pristupljeno: 16.05.2011.)

[100] International Crisis Group, "War Criminals in Bosnia's Republika Srpska: Who are The People in Your Neighbourhood?", ICG Balkans Report N° 103, Sarajevo, 2.11.2000, str. 2. Dostupno na: http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/Bosnia%2039.pdf (Pristupljeno: 22.12.2011.).

[101] T. G. Ash, "A Nation in Denial", *The Guardian*, 7.3.2002. Dostupno na: http://www.guardian.co.uk/media/2002/mar/07/comment.yugoslavia (Pristupljeno: 15.07.2011.)

[102] L. Perović, nav. djelo.

je dijagnosticirala uzrok izostanka priznavanja počinjenih zločina: "Velikodržavna ideja drži još uvijek [zločine, dodao E. M.] kao dio svoje epske i herojske prošlosti i odlaže njihovo sankcionisanje bez koga zapravo nema ni moralnog ozdravljenja društva."[103] Stoga se može reći da je došlo do izostanka priznavanja počinjenih zločina na nivou srpske nacije, a da se kao rezultat toga, kao opće prisutna pojava, pojavilo negiranje genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine.

Kada negiranje postane općeprihvaćeno od strane unutrašnjih posmatrača genocida, može se reći da je negiranje genocida doživjelo svoju punu ekspanziju i da je prihvaćeno od strane širih narodnih masa. Sabina Čehajić-Clancy i Rupert Brown su, u okviru istraživanja posljedica genocidnih radnji počinjenih u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995. godine, istražili pitanje socijalno-psiholoških faktora koji olakšavaju i ometaju spremnost i voljnost da se priznaju počinjeni zločini. Rezultati njihovog istraživanja na uzorku od 18 pripadnika srpskog naroda u BiH ukazali su na klasičan primjer posmatračkog negiranja koji se manifestirao u stavu: "Mi nismo imali mogućnost da biramo da li smo željeli taj rat."[104] Ovo ilustrira dominantan posmatrački oblik negiranja genocida nad Bošnjacima.

Za razliku od inicijalnog negiranja holokausta, provođenog od male grupe političkih ekstremista i ograničenog na objavljivanje siromašnih pamfleta i desnokrilnih novina, negiranje genocida nad Bošnjacima od samog je početka bilo izuzetno organizirano i sistematično. Bećirević je ustvrdila (2008: 234) da "ponašanje većine Srba tokom genocida nad Bošnjacima pokazuje da indiferentnost [prema patnji žrtve, dodao E. M.] nije bila ekskluzivitet Nijemaca, te da se slični mehanizmi negiranja stvarnosti pojavljuju i u drugim slučajevima genocida." Bećirević je istražila indiferentnost posmatrača genocida koji su svjedočili pred MKSJ: "Mehanizam indiferentnosti

---

[103] L. Perović i O. Milosavljević, "Bosna i Hercegovina: dio srpskog nacionalnog projekta". Dostupno na: http://helsinki.org.rs/serbian/projekti_nedpro_t02.html (Pristupljeno: 09.01.2012.)

[104] S. Čehajić i R. Brown, "Not in my name: A Social Psychological Study of Antecedents and Consequences of Acknowledgment of Ingroup Atrocities", *Genocide Studies and Prevention*, *University of Toronto Press*, 3 (2), 2008, pp. 195-211. Dostupno na: http://utpjournals.metapress.com/content/437un1v5j6668724/ (Pristupljeno: 20.01.2011.)

funkcionira na istom principu i kod Nijemaca i Austrijanki 1940-ih, kao i kod Srpkinja 1990-ih godina. Razlika između 'ne znam' i 'nisam željela da znam' je zanemarljiva i podrazumijeva isti stepen 'ljudske otuđenosti' koji se reflektira u nemaru prema sudbini drugih ljudskih bića /.../" (2008: 231-258). Direktni posmatrači izvršenja genocida nad Bošnjacima, ili posmatrači genocida iznutra, ostajali su, izuzev izdvojenih slučajeva, potpuno ravnodnušni na zločine koji su se događali oko njih.

Izvršenje genocida nad Bošnjacima karakterizira planski i sistemski pokušaj prikrivanja zločina. Lambrichs je napisala: "Da li je utvrđena volja za sistemskim uklanjenjem tragova zločina? Bez ikakve sumnje: to potvrđuje ne samo sistemsko premještanje kosturnica u Bosni, već i komadanje tijela i katkad njihovo spaljivanje."[105] Za ciljeve genocida nad Bošnjacima Wilshire je ustvrdio: "Ne samo da potencijalnost drugih Muslimana mora biti iskorijenjena, već i memorija prošlosti Muslimana također" (Wilshire, 2005: 68). Po ustaljenom obrascu, nakon istrebljenja stanovništva sa određenog prostora, genocidne radnje završavale bi uništavanjem i rušenjem objekata od religijskog i kulturnog značaja i "posrbljavanjem" bosanskih i muslimanskih toponima - naziva mjesta i gradova.[106] Provođenjem pomenutih genocidnih radnji na terenu gradili su osnove za negiranje genocida, nastojeći izbrisati svaki trag života i bivstvovanja Bošnjaka na tom prostoru. Uklanjanje tragova zločina i tragova bosanske kulture bio je jedan od direktnih ciljeva genocida kojim se željelo izbrisati tragove bivstvovanja Bošnjaka na određenim prostorima, te time izgraditi osnova za dugoročno negiranje

---

[105] L. Lambrichs, "Genocid, njegovo negiranje i ponavljanje u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini", *Korak*, broj: 14/2009, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009, str. 49.

[106] Ronayne kaže: "Kad Srbi eliminiraju nesrpsku populaciju s nekog prostora, oni mijenjaju nazive gradova i sistematski uništavaju spomenike, religijske objekte i druge institucije koje su povezane s muslimanskim društvom." P. Ronayne, NEVER AGAIN?: THE UNITED STATES AND THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF GENOCIDE SINCE THE HOLOCAUST, *Rowman & Littlefield Publishers*, Maryland, 2001, str. 106.

Prema studiji A. J. Riedlmayera, koju je on proveo u svojstvu svjedoka-eksperta MKSJ u postupku protiv S. Miloševića, cjelokupno islamsko naslijeđe u Bosni i Hercegovini je bilo predodređeno za uništenje, a posebno džamije. A. J. Riedlmayer, "Destruction of Cultural Heritage in Bosnia-Herzegovina, 1992-1996: A Post-war Survey of Selected Municipalities", *Cambridge*, Massachusetts USA, 2002, str. 9.

počinjenog genocida. Drugim riječima, time se programirao zaborav počinjenog zločina. Tako je poslije "očišćenja" Zvornika od Bošnjaka, kao i uklanjanja svih tragova kulture o egzistiranju Bošnjaka, načelnik Općine svečano objavio "da nikada nije postojala ni jedna džamija u Zvorniku" (Sells, 1996: 4). U provedenom istraživanju masovnih grobnica žrtava genocida u i oko Srebrenice jula 1995. godine autori su naveli: "Odnos između ukupnog broja primarnih i sekundarnih grobnica (96:37) upućuje na više zaključaka. Naime, veliki broj masovnih grobnica je uznemiravan, odnosno, izvršeno je njihovo iskopavanje, pri čemu su posmrtni ostaci prenošeni na druge lokacije, s ciljem da se zločin genocida prikrije" (Čekić, Arnaut-Haseljić i Macić, 2010: 658). Broj sekundarnih masovnih grobnica nedvosmisleno ukazuje da su nalogodavci genocida sistemski radili na prikrivanju tragova zločina, jer osnovna svrha sekundarnih masovnih grobnica i jeste prikrivanje zločina. Dakle, genocid je bio projektovan na takav način da se njegovim izvršenjem nastojala uspostaviti trajna osnova za njegovo negiranje. Nadalje, kod primjene planskih i sistemskih mjera na prikrivanju zločina posebno mjesto zauzimala je planska aktivnost prikrivanja masovnih stratišta i posmrtnih ostataka žrtava.

Veoma je vrijedan rezultat do kojeg je došla Bećirević istražujući kontinuitet negiranja genocida nad Bošnjacima. Bećirević je ustvrdila: "Naime, u određenom broju srpskih porodica u ovom regionu [istočna Bosna, dodao E. M.] zločin je postao dio porodične tradicije koji se pogrešno predstavljao kao dio herojske srpske prošlosti" (Bećirević, 2009: 244-247). Porodična tradicija romantiziranja zločinačkih djela, na način da su isti reinterpretacijom pretvarani u herojske i vojničke uspjehe, rezultirala je efikasnim negiranjem počinjenih zločina i genocida nad Bošnjacima. Po Lovrenoviću, fenomen romantiziranja zločina ima za posljedicu "da haški optuženici, nosioci sve samih najtežih inkriminacija, cjelokupnim tretmanom bivaju proizvedeni u uzorne likove, osobe vrijedne poštovanja".[107] Romantiziranje zločinačkih djela i glorifikacija zločina imali su velikog uticaja na razvijanje i širenje pojave negiranja počinjenih genocida nad Bošnjacima. Romantiziranje zločina nad Bošnjacima, koje rezultira negiranjem, ima svoju dugu tradiciju. Pored uticaja intelektualaca

[107] I. Lovrenović, nav. djelo.

važno je istaknuti veoma jak uticaj porodice, kao osnovne društvene ćelije, u romantiziranju zločinačkih djela.

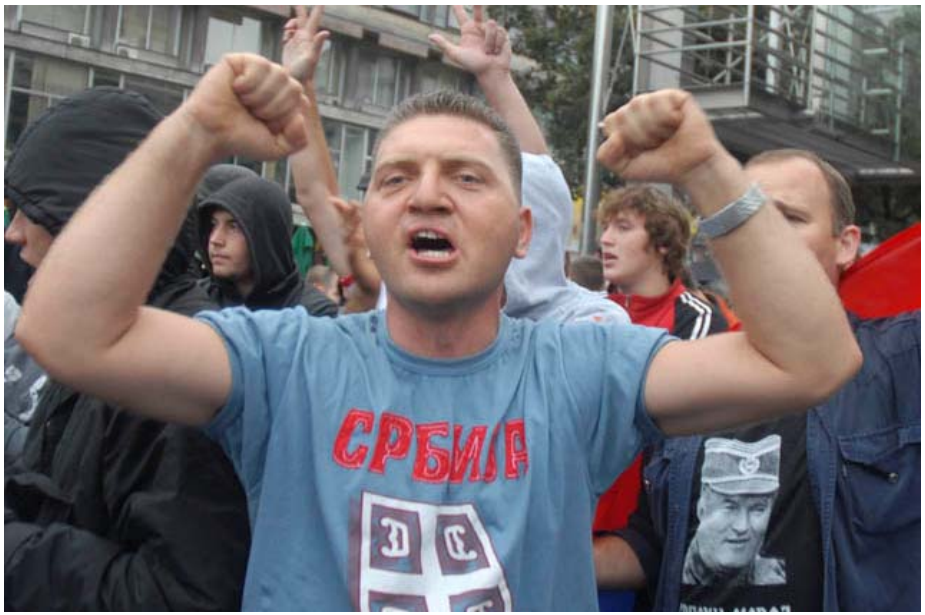

Slika br. 11
Glorifikacija zločinaca (Foto: Koća Sulejmanović)

Ivanišević je kazao: "Sokratovski privržen i odan zakonima, kako onim nebeskim tako i ovim zemaljskim, prvi predsednik srpske države dr. Radovan Karadžić, kad se već našao bez vlastite volje u ratnom kovitlacu, izdao je i proklamovao niz naredbi kojima je pokušao da zaštiti i ublaži stradanje neprijateljske strane /.../ preduzeo šta je mogao da preduzme da bi se sprečili ratni zločini" (u: Mirković, 2005: 407). Bulatović je napisala: "/.../ zato što znam i to znanje mogu dokazati, da general Mladić i Radovan Karadžić ne mogu biti zločinci!" (Bulatović, 2005: 19). Bulatović je otišla i korak dalje u glorifikaciji zločinaca, pa je kazala: "U legendu su otišli i braća Golub i Nego Erić, ratnici i iz onog prethodnog rata" (Bulatović, 2005: 67). Ona glorificira Goluba i Negoslava Erića koji su za počinjene zločine nad civilnim bošnjačkim stanovništvom u selu Sopotnik u II svjetskom ratu osuđeni na smrtnu kaznu koja im je preinačena u doživotnu zatvorsku kaznu, dok je Golub Erić počinio strahovite zločine i u genocidu u periodu

1992-1995.[108] Pomenuti navodi ukazuju da *glorifikacija zločinaca* nije vršena samo od zaslijepljenih sljedbenika i izvršilaca genocida na nivou porodice, već da pseudo-istraživači genocida igraju značajnu ulogu u romantiziranju počinjenih zločina i glorifikaciji zločinaca. Glorifikacija najvećih ratnih zločinaca vršena je sistemski od strane velikodostojnika i tijela SPC, pa je tako Anastasije Jevtić izjavio: "Za Karadžića nemaju podatak da je ratni zločinac, sve njegove naredbe su u skladu s međunarodnim pravilima /.../. Karadžić je čistih ruku."[109] Uloga velikodostojnika SPC mora se posmatrati u dvostrukom kontekstu: u kontekstu individualnog stava i u kontekstu uticaja tog stava na šire narodne mase.

Naučna saznanja ukazuju da se negiranje genocida nad Bošnjacima pojavilo istovremeno sa izvršenjem prvih genocidnih radnji na terenu, te je zbog toga potrebno razlikovati dva stadija negiranja genocida: negiranje genocida u vrijeme njegovog izvršenja na terenu (genocida u progresu) i negiranje koje je uslijedilo nakon toga, odnosno negiranje počinjenog genocida. Utvrđeno je da je negiranje počinjenog genocida općeprisutna pojava u Srbiji i u bh. entitetu Republika Srpska, što se primarno manifestiralo u ravnodušnosti posmatrača na patnju žrtava. U prvoj fazi negiranja genocida u progresu cilj je bio pospješiti izvršenje genocidnog projekta, osigurati masovnost učešća i masovnu podršku u izvršenju genocida. U drugoj fazi negiranja genocida u progresu željelo se osigurati potpuno izvršenje genocidnog projekta i osujetiti međunarodne pokušaje na njegovom zaustavljanju. Tokom čitavog perioda izvršenja genocida provođene su sistemske mjere na prikrivanju njegovih rezultata i kreiranju osnove za negiranje genocida: sakrivanje posmrtnih ostataka žrtava genocida u primarne, sekundarne i tercijarne masovne grobnice; namjerno uništavanje kulturnog nasljeđa bošnjačkog naroda i drugo. Negiranje genocida nad

[108] Slaviša Erić je kao svjedok u postupku protiv Nasera Orića pred MKSJ potvrdio da su braća Golub i Negoslav Erić bili osuđeni ratni zločinci iz II svjetskog rata. MKSJ, IT-03-68, 14. 12. 2004. Dostupno na: http://ictytranscripts.dyndns.org/trials/oric/041214IT.htm (Pristupljeno: 18.01.2012.)

Golub Erić se iskazao posebnom okrutnošću i u izvršenju zločina nad Bošnjacima Bratunca početkom 1992. E. Suljagić, "Ko sve čeka zaborav genocida", *BH Dani*, broj: 210, 15. 6. 2001. Dostupno na: http://www.bhdani.com/arhiva/210/t21011.shtml (Pristupljeno: 12.01.2012.)

[109] Magazin *Vreme*, op. cit.

Bošnjacima u progresu na početku 1992. godine razvijalo se iz ideološke platforme genocida, pojavljivalo se kao *nus produkt racionaliziranja i opravdavanja* izvršenja genocida. Jedanput kada se zadobije takav vid podrške, onda se negiranje pojavljuje kao neminovnost - pravda sa ostvarivanjem viših ciljeva - što ujedno predstavlja polazište ili *izvorište pojave negiranja genocida*. Romantiziranje počinjenih zločina i glorifikacija zločinaca smišljeno su korišteni kao sredstvo razvijanja pojave negiranja genocida, dok je plansko prikrivanje i uklanjanje tragova zločina dalo sistemski karakter negiranju. Organizovano negiranje genocida u progresu, u vrijeme njegovog izvršenja u periodu 1992-1995. godine, uslijedilo je kada su planeri i rukovodioci genocida shvatili da će njihove akcije imati potencijalno negativne posljedice po odnose s međunarodnom zajednicom. Tada su oni sa površnog negiranja prešli na sistematično negiranje genocida, gdje se negirala svaka povezanost s genocidom. Ovo ujedno predstavlja ekspanziju negiranja genocida, koju od ovog momenta karakterizira organizirani oblik negiranja u koji se uključuju zvanične institucije i nevladine organizacije. Negiranje je, također, bilo važno zbog domaće javnosti, jer se na taj način osiguravala podrška neophodna za nastavak genocidnog projekta.

Negiranje namjere za izvršenje genocida

I na predstavljenom primjeru negiranja genocida nad Bošnjacima počinjenog u Drugom svjetskom ratu utvrđeno je da je prvenstveni cilj istraživača velikosrpske orijentacije negirati namjeru za izvršenje genocida kroz *pripisivanje spontanosti genocidu*. Pseudointelektualci i intelektualci angažirani na negiranju genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine, svoje negatorske napore prevashodno usmjeravaju na zastupanju teze da nije bilo osmišljenog plana za istrebljenje i uništenje Bošnjaka, odnosno, da nije bilo namjere da se bošnjački narod uništi kao takav. Istovremeno, negiranje namjere za izvršenje genocida postaje općom teorijskom karakteristikom negiranja većine počinjenih genocida u svijetu.

Tokom izvršenja genocida nad Bošnjacima, kroz raznorazne postupke, neprekidno je ispoljavana jasna *istrajnost u namjeri* da se Bošnjaci istrijebe.[110] Namjeru za izvršenje genocida nad Bošnjacima karakterizira njeno javno obznanjivanje, što se manifestiralo od poznate Karadžićeve najave genocida u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine do njegove naredbe za izvršenje genocida u Srebrenici.[111]

---

[110] S tim u vezi, Smail Čekić argumentovano tvrdi: "Potpunim uništenjem Porodilišta i Dječije klinike agresor je ispoljio namjeru prekida reprodukcije, obnove života, kao simbola nade i vjere u svjetliju perspektivu Grada. Uništenje Nacionalne i univerzitetske biblioteke i Orijentalnog instituta je pokušaj zatiranja naših korijena i naše višestoljetne kulture, tradicije i civilizacije. Nastojanje i želja da se briše naša prošlost i identitet, uklapa se u monstruoznije poruke agresije, što je neoboriv dokaz genocidne namjere koja ju je pratila." S. Čekić, "Zločin na tržnici Markale - jedan od najtužnijih dana u historiji Sarajeva", *Korak*, Sarajevo, 14. 9. 2009, str. 62-63.

Često se kao dokaz postojanja namjere za izvršenje genocida spominje rasprava u Skupštini "Srpske republike u BiH" u kojoj je Ratko Mladić otvoreno okarakterizirao plan Krajišnika i Karadžića za oživotvorenje velikosrpskog projekta u BiH genocidnim, te je savjetovao rukovodstvo kako da prikrije genocidne radnje na terenu. MKSJ, br. IT-00-39-T, Prosecutor v. Momcilo Krajisnik Judgement, 27.09.2006, str. 346-347. Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/krajisnik/tjug/en/kra-jud060927e.pdf (Pristupljeno: 25.07.2011.)

[111] Wilshire konsultira, između ostalog, kao dokaz namjere izjavu Radovana Karadžića u Parlamentu BiH da će "Muslimani nestati" i nadalje za ispoljenost namjere kaže: "Cilj je bio zbrisati ili korjenito premjestiti sve pripadnike grupe /.../. Ne samo što mogućnost povratka Bošnjaka mora biti ekstradiktovana, već tragovi življenja Muslimana na tim prostorima moraju biti uklonjeni." B. Wilshire, GET 'EM ALL!

Kada više nije moguće negirati dimenziju počinjenog genocida, na narednom se nivou pokušava prikriti odgovornost za počinjeni genocid. Ideolog genocida Dobrica Ćosić je izjavio: "Genocid nad Muslimanima je laž. Ako su takvu politiku vodile EU i Amerika i prvom ratnom upotrebom NATO-a ubijajući hiljade srpskih civila, rušeći mostove, škole i bolnice, samo zbog *nesrećnog i za Srbiju kobnog režima Slobodana Miloševića* [kurziv, E. M.] i zbog dva osumnjičena haška optuženika, deset godina držala u getu i izolaciji državu od osam, devet miliona /.../."[112] Ovo je ujedno jedna od najprisutnijih metoda negiranja genocida na nivou kolektiviteta, nametanjem predstave da je genocid planiran i izvršen od ekstremnih pojedinaca. Cohen kao karakteristiku negiranja genocida navodi plasiranje navoda (2001: 89) da je "mala grupa fanatičnih počinilaca planirala i izvršila ubijanje dok je istovremeno većina javnosti bila pasivna, udaljena, anonimna masa koja nije znala ništa". Relativizacija krivice za počinjeni genocid svođenjem odgovornosti na usku grupu ljudi ne zaobilazi počinjeni genocid nad Bošnjacima. Ona se manifestira ograničavanjem odgovornosti na Miloševića i njegov režim u Srbiji, dok se u Bosni odgovornost pokušava ograničiti na Karadžića i Mladića. Svrha je prikrivanje ostalih ključnih aktera genocida koji su dijelili istu namjeru sa pomenutim, a time negiranje i činjenica da je genocid bio rezultat sistematične velikosrpske ideologije, politike i prakse.

KILL 'EM!: GENOCIDE, TERRORISM, RIGHTEOUS COMMUNITIES, *Lexington Books,* Oxford, 2005, str. 67-68.

Hemon je za navedenu izjavu Karadžića kazao: "On je govorio sa pozicije neupitne moći nad životom i smrti naroda koje je parlament predstavljao /.../. Istrebljujuća mašina je bila već u punoj pripravnosti, sve je bilo postavljeno na svoje mjesto za izvršenje genocida." A. Hemon, "Genocide's Epic Hero", *New York Times*, New York, 27. 7. 2008. Dostupno na: http://www.nytimes.com/2008/07/27/opinion/27hemon .html?scp=1&sq=hemon% (Pristupljeno: 21.12.2011.)

U martu 1995. godine Radovan Karadžić je lično izdao *direktivu Drinskom korpusu* koja je pokazala kontinuitet genocidne namjere: "Na dnevnoj osnovi, na organizovan način i sa vojnim aktivnostima /.../ kreirati uslove totalne nesigurnosti, neizdržljive situacije za daljnjim opstankom stanovnika Srebrenice i Žepe". Case Information Sheet, Radoslav Krstic (IT-98-33) Dostupno na: http://www.icty.org/x/ cases/krstic/cis/en/cis_krstic.pdf (Pristupljeno: 25.07.2011.)

[112] D. Ćosić, "Genocid nad muslimanima je laž", *SEEbiz, 7.2.2010*. Dostupno na: http://www.seebiz.eu/hr/politika/dobrica-cosic-genocid-nad-muslimanima-je-laz (Pristupljeno: 30.11.2010.)

Naučnici u službi ideologije svoje djelovanje u negiranju počinjenog genocida prvenstveno usmjeravaju na pokušaj negiranja namjere za izvršenje genocida. U tom smislu Ivanišević je napisao: "Objave rata i pretnje miru stizale su sa svih, osim sa srpske strane. Jedino su se još Srbi, naivno, nadali da se može postići dogovor i izbeći stradanje naroda" (u: Mirković, 2005: 407). Ćosić to čini na mnogo prikriveniji način od Ivaniševića: "Što se tiče paravojnih formacija, one su van naše kontrole i ne možemo odgovarati za njihove djelatnosti" (Ćosić, 2009: 196). Ćosićeva izjava je data u svojstvu Predsjednika SR Jugoslavije u Skupštini SRJ 14. jula 1992. godine, te se stoga mora smatrati negiranjem od strane zvaničnih organa tadašnje Jugoslavije. Ćosićevo pozivanje na paravojne jedinice u uskoj je vezi s negiranjem i prikrivanjem namjere za izvršenje genocida.

Stanton je ustvrdio da se "genocid uvijek organizuje od države, često koristeći paravojne jedinice da bi se osiguralo negiranje državne odgovornosti".[113] Kao jednu od karakteristika modernog genocida, Bruneteau navodi "potrebu da se zločinačke akcije sakriju od očiju javnosti, često angažirajući 'paravojne' grupe" (Bruneteau, 2005: 153). Korištenje "paravojnih" grupa u svrhu prikrivanja i negiranja državne odgovornosti postalo je konceptualnom karakteristikom genocida.

Reduciranje odgovornosti državnih institucija Srbije za počinjeni genocid, također, karakterizira organiziran pokušaj formiranja predstave o *paravojnim jedinicama*. Biserko razotkriva prirodu i pozadinu takve predstave: "Sve vodeće paravojske ovog tipa formirale su formalno opozicione stranke. Zvanični organi su na početku negirali njihovo postojanje, da bi kasnije, nakon neuspele mobilizacije, sve one bile stavljene pod direktnu kontrolu JNA. Te jedinice gotovo da nisu imale odlike paravojske, što su javno tvrdili i Arkan i Šešelj /.../. Indikativna je i Naredba Predsedništva SFRJ od 10. novembra 1991. godine o angažovanju dobrovoljaca u oružanim snagama SFRJ za vreme neposredne ratne opasnosti /.../. Vojislav Šešelj je u sudnici, ali i u svojim izjavama, uvek insistirao na tome da su njegovi dobrovoljci bili pod komandom JNA ili TO ili MUP i sl. To je upravo suština 'zajedničkog zločinačkog poduhvata'" (Biserko, 2009: 8-9). U

[113] G. H. Stanton, nav. djelo.

svom završnom izvještaju Ekspertne komisije za ispitivanje ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji, tzv. Basiunijeva komisija kaže: "Konfuzija je bila više proglašavana u Bosni među srpskim borcima, ali čini se da se taj smjer drži sa namjerom za esencijalne političke razloge. Posljedica takve angažirane strukture, strategije i taktike pomaže prikrivanju lanca komandovanja i prikrivanju odgovornosti. Ovo prikrivanje može biti dobro osmišljeno od strane nekih strana na osiguranju štita uvjerljivog negiranja."[114] Dakle, očito je da se korištenje dobrovoljačkih "paravojnih" jedinica isprofiliralo kao sračunato sredstvo za prikrivanje, odnosno negiranje počinjenog genocida. Time se pokušava negirati bilo kakva povezanost "paravojnih" jedinica i Vlade Republike Srbije, a sve sa ciljem relativizacije krivice za projektovani i počinjeni genocid i svođenja odgovornosti na pojedince i usamljene izvršioce. Radi se o dobro isplaniranom i osmišljenom pokušaju koji je trebao da omogući reduciranje i prikrivanje odgovornosti državnih institucija, s primarnom svrhom prikrivanja namjere za izvršenje genocida.

Negiranje namjere za izvršenje genocida manifestiralo se relativizacijom krivice za počinjeni genocid, svođenjem odgovornosti na usku grupu ljudi, Miloševića i njegov režim u Srbiji, Karadžića i Mladića u BiH, dok se učešće Srbije i Crne Gore u genocidu relativizira primjenom termina "paravojne jedinice". Svrha je prikrivanje ostalih ključnih aktera genocida koji su dijelili istu namjeru sa pomenutim, a time i negiranje činjenica da je genocid bio rezultat sistematične velikosrpske ideologije, politike i prakse. Pomenuto se može smatrati organiziranim oblikom negiranja genocida, osmišljenim i vođenim od strane ideologa negiranja genocida i naučnika u službi negiranja genocida.

[114] Završni izvještaj Ekspertne komisije UN-a za ispitivanje ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji, tzv. "Basiunijeva komisija". Dostupno na: http://www.his.com/~twarrick/commxyu1.htm (Pristupljeno: 20.02.2011.)

Mehanizmi i institucije u funkciji negiranja genocida

Negiranje genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine je veoma složena i kompleksna pojava koja je karakterizirana planskim, sistemskim i organiziranim oblikom negiranja zločina. Raznovrsne su metode i tehnike koje se koriste u organizovanju i provođenju negiranja genocida. Prostije (polazne) metode negiranja služe kao ishodište za primjenu kompleksnijih metoda negiranja, odnosno, metode negiranja su često međuovisne, što pojavu negiranja čini veoma kompleksnom. Posebno obilježje pojavi negiranja genocida daje masovna uključenost državnih institucija.

Akademska komponenta društva

Markusen je ustvrdio da naučni dio društva "često igra ključnu ulogu u ideologijskom racionaliziranju genocida, koristeći svoje naučne radove i uticaj" (u: Rittner, 2002: 86). U slučaju genocida nad Bošnjacima racionaliziranje i negiranje zločina provodile su iste strukture koje su i projektovale genocid: SANU, JNA, SPC, Klub srpskih književnika, srpski orijentalisti i drugi, što znači da je to rađeno planski i sistemski. Za vrijeme izvršenja genocida na terenu održavane su konferencije, naučni skupovi i obraćanja javnosti s ciljem da se negira genocid još u toku njegovog počinjavanja na terenu.

Doprinos srpskih naučnika razvoju pojave negiranja genocida nad Bošnjacima je neizmjeran i krucijalan, jer su oni svojim radom pružili intelektualno opravdanje za izvršenje, a nakon toga i osnovu za njegovo negiranje. Negiranje genocida se razvijalo iz početnih opravdavanja zločinačkih akata, u čemu su ključnu ulogu odigrali ideolozi genocida razvijanjem teze da je za "odbranu" srpstva opravdano sve, pa čak i činjenje najgnusnijih zločina. Posebnu ulogu u kreiranju ideološke osnove negiranja genocida imali su srpski orijentalisti, kroz predstavljanje destruktivnih akata opravdanim. Međutim, predvodničku ulogu u negiranju genocida, kao i u slučaju

pripreme genocida, imala je SANU. Tako je u aprilu 1993. godine održana konferencija SANU pod nazivom "Sistem laži o zločinima genocida 1991-1993", na kojoj su srpski akademici izjavili da se moraju suprotstaviti "dezinformacijama o navodnoj umiješanosti Srba u ratne zločine" (Cigar, 1998: 109). I pored mnogostrukih dokaza o provođenju genocida nad Bošnjacima, srpski akademici nisu ni spomenuli postojanje zločina nad Bošnjacima, već su svoju energiju usmjerili na negiranje odgovornosti srpskih ideologa i zločinaca. Ovaj događaj je ujedno ukazao na pojavu organiziranog oblika negiranja genocida, koji je bio osmišljen i vođen od ideologa negiranja genocida i naučnika u službi negiranja genocida. Da se radi o jednom takvom poduhvatu svjedoči i podatak da je SPC istog ljeta održala vanrednu sjednicu Svetog episkopskog sinoda, od 14-20. maja 1992. godine, na kojoj su "tematski" obrađeni izvještaji o koncentracionim logorima za Bošnjake i izvještaji o masovnim silovanjima Bošnjakinja.[115] Zvanično saopštenje za javnost s navedene sjednice SPC je glasilo: "U ime božije istine i na bazi svjedočenja naše braće episkopa iz BiH i ostalih vjerodostojnih svjedoka, mi potvrđujemo, preuzimajući potpunu moralnu odgovornost, da takvi logori niti su postojali niti postoje u Republici Srpskoj BiH, niti Srpskoj krajini."[116] Održavanje vanredne sjednice Svetog episkopskog sinoda predstavljalo je vrhunac angažiranosti SPC u negiranju genocida nad Bošnjacima, jer su zvaničnim obraćanjem negirani svi zločini počinjeni nad Bošnjacima do tog momenta. Činjenica da su vanredna zasjedanja SANU-a i Svetog episkopskog sinoda SPC-a održana na istu temu tokom istog ljeta, ukazuje da se radilo o koordiniranim mjerama na prikrivanju i negiranju počinjenog genocida od strane ključnih aktera velikosrpskog projekta. To se, ustvari, dogodilo u trenutku kada je međunarodna javnost počela da razotkriva specifičnosti genocidnih radnji počinjavanih nad Bošnjacima i kada je intenzivirana medijska kampanja na zaustavljanju genocida.

Ivanišević je napisao: "Dakle, načini na koje su muslimani i Hrvati krenuli da satru i unište svoje srpske sugrađane bili su kopija metoda kojima su se u sličnim pohodima protiv srpskog naroda služili njihovi

[115] Pravoslavni misionar, juni 1992, str. 250-251, prema: N. Cigar, GENOCID U BOSNI, 1998, str. 111.

[116] Pravoslavni misionar, nav. izvor.

očevi i preci ranijih decenija i u dva, još nezaboravljena, svetska rata. Desetine hiljada žrtava, njihova opljačkana imovina i spaljena sela, i ništa manji broj onih koji su ta ubistva počinili, konačan je bilans genocida nad srpskim narodom i egzodusa naroda u ovom posljednjem ratu" (u: Mirković, 2005: 406). Dobrica Ćosić je, pak, napisao: "Muslimani su odmah po proglašenju nezavisnosti Bosne i Hercegovine, 6. aprila 1992. godine, krenuli protiv Srba, ubijajući i paleći sve redom dok nisu stigli arkanovci i vojnici Užičkog korpusa da organizuju Srbe za otpor i rat za oslobođenje i Republiku Srpsku. Ti Muslimani, dojučerašnje 'dobre komšije', osvetno su proterani iz svojih kuća" (Ćosić, 2012: 196). Navedeni navodi nisu samo pokušaj izjednačavanja agresora i opresora / dželata i žrtve, već i pokušaji zamjene uloga, što predstavlja apsolutistički pristup u negiranju genocida nad Bošnjacima. Može se prepoznati standardizirani negatorski obrazac koji se koristio i za negiranje genocida iz Drugog svjetskog rata, a kojim se *zločini i genocid počinjeni od pripadnika srpskog naroda uvijek pokušavaju predstaviti retributivnim, odnosno kao "produkt" osvete*. Čak se i vojne jedinice iz Srbije, koje su izvršile genocid u istočnoj Bosni početkom 1992. godine, pokušavaju predstaviti odbrambenim snagama.

Sa svojim apsolutističkim pristupom u negiranju genocida nad Bošnjacima, stalno je prisutan njegov glavni ideolog - Dobrica Ćosić. On je izjavio: "Genocid nad Muslimanima je laž."[117] U drugom članku je kazao: "Prihvatamo džihadsko-fundamentalističke bošnjačke propagandne laži o srpskom genocidu u Bosni i Srebrenici."[118] Ovo se može okarakterisati kao ortodoksni pristup u negiranju počinjenog genocida, jer Ćosić uopće ne pokušava argumentirati svoje navode.

Pored apsolutističkog pristupa u negiranju genocida, srpski naučnici ulažu veliki napor u falsificiranje uzroka i prirode oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995. godine. Tako je Ćosić, u ulozi Predsjednika SR Jugoslavije, na sjednici Skupštine SRJ održanoj 14. jula 1992. godine, kazao: "Ne razumem zašto se ne uviđa da je rat u Bosni i Hercegovini međunacionalni, verski i građanski rat;

---

[117] D. Ćosić, (7.2.2010.), op. cit.

[118] D. Ćosić, *Internet portal Pečat*, Beograd, 4.2.2010. Dostupno na: http://www.pecat.co.rs/2010/02/dobrica-cosic-knjizevnik (Pristupljeno: 16.05.2011.)

to nije rat jedne nacije i jedne vere da bi prestao voljom jedne zaraćene strane. Njegov kraj ne zavisi od dobre volje Srbije i Crne Gore" (Ćosić, 2009: 196). S druge strane, Tanasković je napisao: "Najteže se, međutim, probija istina da je rat između Muslimana, Srba i Hrvata jednovremeno i aktueliziranje vekovnog sukobljavanja muslimana, pravoslavaca i katolika na ovim prostorima. A on neopozivo jeste i to" (Tanasković, 2006: 62). Veoma je indikativno insistiranje ideologa na vjersko-etničkom karakteru oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini. Kvalificiranjem oružnog sukoba građanskim ratom, s pozadinom višestoljetnog vjerskog sukoba, prikrivaju se stvarni uzroci i osmišljeni velikosrpski projekt uništenja Bošnjaka i države Bosne i Hercegovine.

Bitno mjesto u srpskoj strategiji negiranja genocida zauzima delegitimizacija Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Ivanišević je ustvrdio: "Haški tribunal je danas centar laži i obmana protiv srpskog naroda ne samo BiH, već Srba kao nacije bez obzira na kojim prostorima se Srbi nalaze i žive" (u: Mirković, 2005: 408). Srđa Trifković je izjavio da je Haški tribunal (MKSJ) "Orvelovska institucija".[119] S druge strane, Bulatović ide dotle da se poziva na nacionalnu zastupljenost haških pritvorenika: "Pritvoreni u Ševeningenu pripremaju se da otvorenim pismom izraze još jednom protest zbog nacionalne strukture zatvorenika u zatvorskoj jednici na obali Severnog mora" (Bulatović, 2005: 8). Svrha delegitimizacije MKSJ je minimiziranje razmjera počinjenih zločina, a što se najuspješnije postizalo stvaranjem lažne predstave o MKSJ kao instrumentu zavjere protiv srpskog naroda. Često se naglašava kako su Srbi u najvećem broju prisutni u zatvorskim jedinicama tribunala ili da je mali broj pripadnika drugih naroda, pri čemu se zanemaruje suština da je najveći broj zločina na prostoru bivše Jugoslavije počinjen upravo od strane pripadnika srpskog naroda. Napore negatora genocida na delegitimizaciji MKSJ treba posmatrati u svijetlu toga što je osnova postojanja suda u suprotnosti sa negatorskim načelima – objelodanjivanje dokaza. Svakim novim postupkom i presudom povećava se obim dokaza o izvršenom genocidu i ratnim zločinima od strane pripadnika srpskog naroda.

[119] S. Trifković, "The Genocide Myth", *The Lord Byron Foundation for Balkan Studies*, 9.7.2010. Dostupno na: http://balkanstudies.org/blog/genocide-myth (Pristupljeno: 24.03.2011.)

Teorije zavjere

Negiranje genocida nad Bošnjacima ima svoju specifičnost, koja nije do sada bila općeprisutna u negiranju nekog slučaja genocida. Specifičnost se ogleda u masovnim konstrukcijama *teorija zavjere* za općepoznate slučajeve masakara i masovnog ubijanja. Međutim, treba naglasiti da teorije zavjere kao metod negiranja genocida nisu potpuna novina u pojavi negiranja genocida i da su, u određenoj mjeri, prisutne i u negiranju holokausta nad Jevrejima. Kada je u pitanju negiranje genocida nad Bošnjacima, najklasičniji primjer primjene ove metode jesu negiranja masakara civila na pijaci Markale u Sarajevu, tuzlanskoj Kapiji, ulici Vase Miskina i drugim slučajevima, kao i negiranje namjere za izvršenje genocida u Srebrenici.

Vlajki, Antić, Herman i Bulatović izrekli su gotovo identične stavove o tome kako je Srebrenica "namjerno" predata Srbima radi "izazivanja" masovnih likvidacija Bošnjaka i uzrokovanja vojne intervencije izvana, a sve prema "političkom dogovoru" Bila Klintona i Alije Izetbegovića.[120] Prezentiranje identičnih stavova od strane negatora genocida u Srebrenici nije ništa drugo do dokaz postojanja organiziranog oblika negiranja genocida, jer se prema teorijskim karakteristikama pojave negiranja genocida negatori uvijek pozivaju na druge negatore i jedni druge citiraju.

Tako je Koljević napisao (2008: 213) da su "Muslimani iz Srebrenice otišli dobrovoljno" i da im je direktno "naređeno iz Sarajeva da odu", te da "nije bilo nikakvog ubijanja civila". Dok je Herman napisao: "Vojni izvori potvrđuju da jake muslimanske vojne snage u Srebrenici u jačini 5.500 ljudi nisu preduzele ništa da brane

[120] Č. Antić, "Srebrenica je moralno, pa tek potom državno pitanje", *Politika online*, intervju, 11.7.2010. Dostupno na: http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Srebrenica-je-moralno-pa-tek-potom-drzavno-pitanje.lt.html (Pristupljeno: 30.11.2010.)

E. Vlajki, "Mentalni genocid nad Srbima", *Nezavisne novine*, 13.01.2010. Dostupno na: http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Mentalni-genocid-nad-Srbima-51612.html (Pristupljeno: 03.10.2011.)

Edward S. Herman, "The Srebrenica Massacre – Evidence, Context, Politicis", Alphabet Soup, 2011, str. 284

Lj. Bulatović, "Istinita Srebrenica", *Neofarmis Beograd* i *IKP Nikola Pašić*, Beograd, 2005, str. 33 i 49.

Srebrenicu od 200 srpskih vojnika i pet tenkova."[121] Iako je zvanični izvještaj Komisije Vlade RS potvrdio učešće više od 20.000 osoba u genocidu u Srebrenici, Herman i Koljević to minimiziraju i pokušavaju falsificirati činjenice o genocidu u i oko Srebrenice jula 1995. godine.

Prethodni navodi negatora ukazuju da se u razvijanju teorije zavjere o genocidu u Srebrenici sastoji od centralne pseudoteorije "da je Srebrenica namjerno žrtvovana ili servirana Srbima" kako bi se iznudila NATO intervencija, a što je navodno ponuđeno srebreničkoj delegaciji na razgovorima u Sarajevu krajem septembra 1993. godine. Krucijalni nedostatak ove pseudoteorije, pored zanemarivanja namjere za izvršenje genocida, jeste ignoriranje činjenice da se u Sarajevu tada diskutiralo o razmjeni teritorija prema mirovnim pregovorima, jer se Bosna i Hercegovina, nametanjem Owen-Stoltenbergovog mirovnog plana iz avgusta 1993. godine, nalazila pod nečuvenim međunarodnim pritiskom. Ovo je, pored početka agresije, bio najteži momenat za Bosnu i Hercegovinu. Na sceni je bila koordinirana akcija agresora SR Jugoslavije, Hrvatske i njihovih kolaboracionista - VRS, HVO i Abdićevih snaga, a sve potpomognuto brižljivo koordiniranim aktivnostima na međunarodnoj sceni. U tom momentu Predsjedništvo BiH je dovedeno pred zid i organizirano je prvo ratno zasjedanje Skupštine BiH 27. i 28. avgusta 1993. godine, a nemalo zatim i drugo zasjedanje 28. i 29. septembra 1993. godine. Na navedenim su sjednicama razmatrana moguća rješenja za postizanje mira i usvojena platforma za daljnje djelovanje (Begić, 1997: 127-164). U Izvještaju Generalnog sekretara UN o zbivanjima u Srebrenici, prema rezoluciji UN 53/35 od 30. novembra 1998. godine, utvrđeno je: "Nijedan pregledani dokaz u toku sastavljanja ovog izvještaja ne navodi na to da je bilo koja strana, bosanska ili međunarodna, spretno uredila ili mirno prihvatila pad Srebrenice, osim onih koji su naredili i izvršili napad na nju."[122] Jednostavno, kada se negatori dovedu pred zid argumentima, oni onda pokušavaju prikriti uzroke genocida, govoreći da se radilo o "političkom dogovoru", a sve s jednim ciljem - *negirati postojanje namjere za izvršenje genocida.*

---

[121] E. S. Herman, nav. djelo, str. 284.

[122] "Izvještaj o Srebrenici", Izvještaj Generalnog sekretara prema rezoluciji Generalne skupštine UN-a 53/35 (1998.), 15.11.1999., član 485. Izvještaj dostupan na: http://www.refworld.org/docid/3ae6afb34.html (Pristupljeno: 03.10.2011.)

U razvijanju teorija zavjere posebno važno mjesto zauzima pseudoteorija da su maskri na pijaci Markale[123] izrežirani od strane političkog vođstva RBiH. Nikola Koljević je napisao (2008: 404) da su "Muslimani režirali masakr u redu za hljeb, usmrtivši šesnaest nedužnih ljudi", te da su Markale 1 "propagandno režirane samo da bi se optužili Srbi". Ideolog genocida nad Bošnjacima i osuđeni ratni zločinac Biljana Plavšić je navela: "Ubedila sam odgovorne u UNPROFOR-u da treba zajedno da radimo na otvaranju Sarajeva, jer je *Alija, upravo on, napravio logor od grada*. Svakom je bilo jasno da on želi getoizaciju Sarajeva, kako bi mogao izvoditi svoje satanske eksperimente na stanovništvu grada /.../. Najčuveniji njegovi eksperimenti su 'Markale 1 i Markale 2, red za hleb' itd. Za svoje 'laboratorijske' manipulacije, gde je žrtvovao stanovnike Sarajeva, optuživao je Srbe, a i nastojao da na taj način pomogne direktno uključenje NATO u bosanski sukob" (Plavšić, 2005: 243-4). Ćosić je napisao: "Znaš li ti da su Muslimani u Sarajevu svoj narod ubijali minama, a uz pomoć američke, evropske televizije i štampe Srbe proglašavali ubicama" (Ćosić, 2012: 107). Razvijanje teorija zavjere mora se posmatrati u kontekstu odjeka informacija u međunarodnoj i domaćoj javnosti o stravičnosti počinjenih zločina. Taj odjek je opasno potkopavao genocidni projekt i prijetio da naruši njegovo izvršenje, stoga su ideolozi genocida sistemski radili na dezinformiranju domaće i međunarodne javnosti. Posebna polemika se vodila oko masakra na pijaci Markale počinjenog 28. avgusta 1995. godine, zbog suzdržanosti štaba UNPROFOR-a u Sarajevu u vezi sa objavom zvaničnih rezultata istraživanja i identificiranja Vojske samoproglašne Republike Srpske u BiH (u daljnjem dijelu knjige, VRS) kao počinioca. Međutim, svjedočenjem direktnog sudionika događaja Davida Harlanda, u postupku MKSJ protiv Drage Miloševića, razbijena je svaka sumnju da je granata ispaljena sa srpskih položaja, što je na kraju potvrđeno presudom MKSJ.[124]

---

[123] Masakr koji se dogodio 5. februara 1994, u kojem je ubijeno 66 civila i ranjeno između 140 i 190 osoba žargonski se naziva "Mrakale 1", dok se masakr počinjen 28. avgusta 1995, u kojem je ubijeno 37 a ranjeno 90 civila naziva "Mrakale 2".

[124] Svjedočenje Davida Harlanda, koji je u vrijeme masakra bio šef civilnog ureda UN u Sarajevu, u postupku protiv D. Miloševića razotkrilo je da je štab UN trupa u Sarajevu bio suzdržan od javnog objavljivanja podatka da je granata ispaljena sa položaja VRS, zbog mogućnosti ugrožavanja sigurnosti UN trupa na širem teritoriju BiH. Dostupno

Teorije zavjere direktno su podržavale drugu, veoma bitnu pseudoteoriju kojom se nastojao prekvalificirati karakter oružanog sukoba - pseudoteoriju o svjetskoj uroti protiv Srba: "Nemcima i Vatikanu ukazala se prilika da se osvete Srbima, stalnim neprijateljima tokom 20. veka, a muslimanskim zemljama ukazala se prilika za stvaranje islamske države i odskočne daske za prodor džihada u Evropu" (Ivanišević, 2005: 406). Savić je kazao: "Neupitno je da je Vlada SAD planirala i orkestrirala masovnu propagandnu kampanju protiv srpskog naroda."[125] Na istoj liniji je i izjava Plavšić: "Ali ovde u satanizaciji Srba učestvuje **ceo svet**, međunarodna zajednica, i nije jedan čovek rekao da ih treba uništiti, nego cela ratna svetska mašinerija NATO napada jedan mali narod" (Plavšić, 2005: 249). Neizostavan je i glavni ideolog izvršenja i negiranja genocida, Ćosić: "Divljačka gebelsovska kampanja u Americi, Evropi i Britaniji protiv Srba i Srbije /.../ da se borimo protiv satanizacije srpskog naroda. Srpski narod prezren od sveta i proglašen zločinačkim" (Ćosić, 2012: 14, 48, 60). Pseudoteorija o svjetskoj uroti protiv Srba ima za cilj prikriti stvarne uzroke oružanog sukoba na kraju dvadesetog stoljeća u bivšoj Jugoslaviji. Ona se manifestira predstavom da se bivša Jugoslavija raspala "usljed" sinhroniziranog djelovanja domaćih secesionista i stranih sila predvođenih SAD, Njemačkom i Vatikanom. Iz ove pseudoteorije razvio se specifičan oblik negiranja genocida. Ovom pseudoteorijom ideolozi genocida su, također, željeli dodatno homogenizirati srpski narod.

Dakle, negiranje počinjenog genocida nad Bošnjacima dobilo je svoju specifičnost u višestrukom razvijanju teorija zavjere. Ove teorije zavjere primarno su se odnosile na općepoznate slučajeve masovnih

---

na: http://www.sense-agency.com/icty/%E2%80%98turning-sarajevo%E2%80%99s-terror-taps %E2%80%99.29.html?cat_id=1&news_id=11681
(Pristupljeno: 22.12.2011.)

Sudsko vijeće MKSJ zaključilo je: "Većina konstatuje da je minobacačka granata koja je 5. februara 1994. eksplodirala na pijaci Markale bila ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK-a." Nadalje, Vijeće je konstatiralo da je "granata namjerno ispaljena sa položaja SRK", Presuda protiv gen. Stanislava Galića, Predmet br. IT-98-29-T, ICTY 5.12.2003., para. 492 i 496. Dostupno na: http://icr.icty.org
(Pristupljeno: 23.12.2011.)

[125] C. K. Savich, "War, Journalism and Propaganda: The Media Coverage of the Bosnian Civil War, 1992-1995", *Projekat Rastko - Banja Luka*, 2001. Dostupno na: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/kcsavic/csavich-bosnia_e.html
(Pristupljeno: 25.03.2011.)

ubijanja: masakri na pijaci Markale, masakr na tuzlanskoj Kapiji, genocid u i oko Srebrenice jula 1995. godine i druge slučajeve, kao i uzroke samog oružanog sukoba. Važnost negiranja pomenutih zločina ogledala se za ideologe genocida upravo u prisutnosti činjenica o zločinu u međunarodnoj i domaćoj javnosti, te se razvijanjem teorija zavjere pokušalo preduprijediti zaustavljanje genocidnog projekta.

Negiranje genocida u Srebrenici

Kao zemlja koja je nominalno ušla u titularnik prvih srpskih patrijarha,[126] Bosna i Hercegovina, zajedno sa ostalim zemljama, izradom dokumenta Narčetanije biva ugrađena u projekt "Velika Srbija". Nakon toga postaje predmetom svakog narednog genocidnog programskog dokumenta kreiranog od strane srpskih institucija i intelektualaca. Svi programski i planski dokumenti srpskog velikodržavnog projekta predviđaju "uklanjanje" Drine kao granice[127] između "srpskih zemalja". Još u I svjetskom ratu Srbija je pokušala genocidom realizirati projekt uklanjanja granice na Drini između "srpskih zemalja". Stoga je srednje Podrinje, zbog svoje geostrateške pozicije, prestavljalo jednu od *glavnih smetnji* provođenju velikosrpskih genocidnih planova. U periodu 1992-1995. godine srednje Podrinje je po treći put u istom stoljeću postalo meta velikosrpskog projekta, što je rezultiralo genocidom nad Bošnjacima Srebrenice i srebreničkog regiona.

[126] Saltaga kaže: "Srpski projicirani geopolitički prostor intencionalno je sadržan u titularniku prvih srpskih patrijarha koji glasi: 'Srpski patrijarh svijeh srbskih zemalja; Mačedonije, Srbije, Bosne, Hercegovine, Dalmacije, Slovenije /.../'" F. Saltaga, nav. djelo, str. 9.

[127] "Načertanije" Ilije Garašanina iz 1844., Politika i praksa Kraljevine Srbije, dokumenti tajnih organizacija i udruženja ("Ujedinjenje ili smrt"; "Srpska odbrana" itd.), "Homogena Srbija" Stevana Moljevića od 30. juna 1941., Instrukcija Draže Mihailovića četničkim jedinicama (1941.-1945.), Memorandum SANU iz 1986. i dr.

Slika br. 12
Drina, najveće stratište i simbol kontinuiteta genocida nad Bošnjacima (Izvor: www.info-ks.net)

Negiranje genocida počinjenog u Srebrenici zasigurno predstavlja centralni objekat od interesa za negatore genocida nad Bošnjacima počinjenog od 1992-1995. godine. Razlog je veoma jednostavan; genocid u i oko Srebenice jula 1995. godine potvrđen je presudom Međunarodnog suda pravde, za isti postoji mnogo materijalnih dokaza, a negatori usmjeravaju svoje aktivnosti upravo tamo gdje je najjača struktura. Lista negatora genocida u Srebrenici je veoma duga, te ovom knjigom nije moguće obuhvatiti sve negatore, ali ćemo pokušati razotkriti kako one vodeće (koji ujedno služe i kao ideolozi negiranja genocida nad Bošnjacima), tako i apsolutističke negatore koji otvoreno negiraju genocid.

Srđa Trifković, jedan od vodećih negatora genocida nad Bošnjacima, negira postojanje masovnih grobnica i izvršenje masovnih pogubljenja Bošnjaka u julu 1995. godine. On činjenice o više od 8.000 ubijenih u Srebrenici jula 1995. godine naziva "političkom konstrukcijom".[128] U pokušaju opovrgavanja počinjenog genocida on je kazao: "Uprkos provedenih pet dana intervjuirajući preko 20.000 preživjelih Srebreničana u Tuzli sedmicu nakon pada enklave, Visoki komesar za ljudska prava UN Henry Wieland izjavio je 'nismo pronašli nikoga ko je vidio svojim očima počinjavanje

[128] S. Trifković, nav. djelo.

zlodjela'".[129] Provjerom je utvrđeno da se *linkovi,* dati u Trifkovićevom članku, uopće ne odnose na citirane izvore, već na članke drugih negatora genocida nad Bošnjacima.[130] Ovo se u potpunosti uklapa u teorijska saznanja o pojavi negiranja genocida, da se negatori uvijek pozivaju na navode i citiranja drugih negatora. Da su njegova citiranja zasnovana na radovima drugih negatora ukazuje i pozivanje na svjedočenje generala Filipa Moriona pred MKSJ u postupku protiv Miloševića. On ponovno ne konsultira primarni izvor, mada je isti općedostupan, već koristi reinterpretaciju svjedočenja negatora genocida nad Bošnjacima Karla Savića.[131] Stoga se za Trifkovićeve radove može reći da su lišeni bilo kakvih karakteristika naučnog rada i da predstavljaju klasičan primjer negatorskog pamfleta.

Slika br. 13
Glorifikacija zločina genocida počinjenog u i oko Srebrenice

[129] Isto.

[130] Konsultiranjem izvora: http://www.freerepublic.com/focus/f-news/1826404/posts koji je Trifković naveo za izjavu Henrya Wielanda, pronađen je članak Aleksandra Pavića "Was 'Srebrenica genocide' a hoax?". Dok je za izjavu Dicka Schoonoorda, provjerom navedenog linka: http://www.srebrenica-port.com/numbers.htm, pronađen članak Jonathana Roopera "The number Game" u kojem se on poziva na Schoonoorda, ali ne postoji izvor podataka. (Pristupljeno: 24.03.2011.)

[131] C. K. Savich, "Srebrenica and Naser Oric: an Analysis of General Philippe Morillon's Testimony at the ICTY", *Srebrenica Historical Project,* 7.1.2009. Dostupno na: http://www.srebrenica-project.com/ (Pristupljeno: 24.04.2011.)

Kao i u slučaju holokausta nad Jevrejima postoje otvoreni ili apsolutistički negatori koji se ne pokušavaju prerušiti u istraživače genocida. Izjava Živanovića zasigurno ulazi u domen apsolutističkog negiranja: "U Srebrenici nije bilo genocida, ali i izveštaji Međunarodne komisije, od kojih je jedna bila isključivo muslimanska, kao i precizna snimanja terena, nisu potvrdila postojanje masovnih grobnica i genocidnog ubijanja. /.../ Ni srpska vojska niti tzv. dobrovoljci nisu učestvovali u ratu u Srebrenici."[132] Ovdje se radi o neprerušenom negatoru koji negira i neoborive dokaze: postojanje masovnih grobnica i učešće "dobrovoljaca" iz Srbije u genocidu u i oko Srebrenice jula 1995. godine.

Centralni dio strategije negiranja genocida u Srebrenici, pored relativizacije obima i intenziteta počinjenog zločina nad Bošnjacima Srebrenice kroz minimiziranje ukupnog broja ubijenih Bošnjaka, predstavlja uvećavanje broja ubijenih civila srpske nacionalnosti na području Srebrenice i njenom bližem okruženju. S tim u vezi, Bulatović je napisala: "/.../ gotovo dve trećine do sada ukopanih na groblju u Potočarima ne mogu se smatrati žrtvama genocida od strane Srba. Što se tiče stradanja srpskog naroda u srebreničkom kraju, ono što je do sada definitivno utvrđeno jeste spisak od 3262 imena /.../" (Bulatović, 2005: 31). Radi se o istovremenom minimiziranju bošnjačkih žrtava i preuveličavanju broja srpskih žrtava. Nadalje, autor govori o navodnim velikim civilnim žrtvama u napadu jedinica Armije RBiH na selo Kravice 7. januara 1993. godine, pa tako, primjera radi, među civilne žrtve svrstava Ristu Popovića i Njegoslova Erića – osuđenog ratnog zločinca iz II svjetskog rata – mada je i sama prethodno navela dokaz da su pomenuti bili naoružani i da su poginuli u direktnim borbenim dejstvima (Bulatović, 2005: 66). Ona uvijek sjedinjuje civilne žrtve i borce: "Crni bilans Kravičana na Božić 1993. godine bilo je 46 poginulih i 36 ranjenih vojnika i civila" (Bulatović, 2005: 67). Integralno navođenje civilnih i vojnih žrtava, koje se pojavljuje u gotovo svakom slučaju ratnog zločina nad Srbima, ima za cilj preuveličati civilne žrtve iz srpskog naroda. Istovremeno, Bulatovićeva je u svom radu identificirala samo šest civilnih žrtava.

[132] S. Živanović, "Genocid nad Srbima još uvek traje!", *Pečat internet portal,* intervju, 13.4.2010. Dostupno na: http://www.pecat.co.rs/2010/04/srboljub-zivanovic-genocid-nad-srbima-jos-uvek-traje/ (Pristupljeno: 02.10.2011.)

Emil Vlajki je jedan od onih koji podržavaju pseudotezu o "retributivnom zločinu" u Srebrenici: "Zločin u Srebrenici ima dvije faze: zločini počinjeni nad Srbima i isprovocirani zločin Srba nad Muslimanima (sadašnjim Bošnjacima)." Nadalje, on kaže: "Napomena: masovne grobnice su uobičajena stvar u ratnim vremenima kada se vrši asanacija terena kako ne bi došlo do masovnih zaraza."[133] On svoje negiranje ne ograničava na negiranje motiva za izvršenje genocida, već svoj negatorski angažman na brutalan način usmjerava i na negiranje materijalnih dokaza počinjenog genocida. Vlajki to čini navodeći samo jedan razlog korištenja masovnih grobnica, istovremeno zanemarujući motiv prikrivanja počinjenih zločina, pogotovo kada je evidentno korištenje sekundarnih masovnih grobnica. *Preuveličavanje dimenzije ratnih zločina nad Srbima* srebreničkog područja, prevashodno oličeno na primjeru Kravica, provodi se planski i organizirano u cilju podrške *pseudoteoriji o retributivnom masakru u Srebrenici*.

Negiranje genocida u Srebrenici dobilo je svoj zamah i na međunarodnoj sceni. O tome svjedoči pokrenuti prvi sudski proces protiv negatora genocida nad Bošnjacima u Švicarskoj. Podignuta je optužnica protiv dvojice autora švicarskog lista "La Nation" zbog navoda da je "2.000 muškaraca ubijeno u Srebrenici", navoda "da je koncentracioni logor Trnopolje kod Prijedora bio kamp za izbjeglice" i drugih negiranja činjenica o zločinu.[134] Da je moguće sankcioniranje negiranja genocida svjedoči presuda protiv uređivača jednog od vodećih web-portala negiranja genocida nad Bošnjacima "Living Marxism", koji su kažnjeni visokom novčanom kaznom za negiranje činjenica o koncentracionom logoru Trnopolje.[135]

---

[133] E. Vlajki, nav. djelo.

[134] "Criminal Complaint for Denial of Genocide", *Justice Report*, 19.4.2010. Dostupno na: http://www.justice-report.com/en/articles/criminal-complaint-for-denial-of-genocide (Pristupljeno: 20.04.2010.)

[135] Web portal "Living Marxism" je objavio prilog negatora genocida Thomasa Deichmanna u kojem on negira činjenicu da je koncentracioni logor Trnopolje bio ograđen bodljikavom žicom i da su se u njemu nalazili zatočenici, kako je to utvrđeno u izvornom prilogu novinara TV kuće ITN (*Independent Television News*) iz augusta 1992. Zbog falsificiranja činjenica ITN je pokrenuo sudsku parnicu protiv novinara "Living Marxism" Michaela Humea i Helene Guldberg u Engleskoj. Sud je presudio u korist ITN i naložio novinarima "Living Marxism" da zbog falsificiranja činjenica i nanošenja štete isplate 75.000 funti TV kući ITN i po 150.000 funti novinarima ITN-a

James Bissett, kanadski ambasador u bivšoj Jugoslaviji, eksplicitno negira genocid u Srebrenici: "Ovo je priznato kao ozbiljan ratni zločin ali ne kao genocid".[136] U daljem dijelu teksta predstavlja pseudoteoriju o "sigurnoj zoni UN-a koja je bila korištena od Muslimana za invazije na okolna srpska sela", što je, po njemu, rezultiralo s "3.000 ubijenih Srba".[137] Prepoznaje se već standardizirani negatorski kliše negatora genocida u Srebrenici, što znači da se radi o preuzetim stavovima drugih negatora, a ne o nezavisnoj kritičkoj analizi. Neizbježno, kao i drugi negatori, on istovremeno minimizira stradanje Bošnjaka Srebrenice navodom da je "streljano 3.000 Bošnjaka u julu 1995. godine".[138] Lewis Mackenzie, kao nezaobilazna negatorska figura, također minimizira broj žrtava srebreničkog genocida: "Dati izvori dokaza Haškog tribunala za ratne zločine bacaju ozbiljnu sumnju na 8.000 masakriranih bosanskih muslimana."[139]

Jared Israel je veoma interesantna negatorska figura koja održava negatorski web-portal *Emperor's Clothes*. On je kazao "da su od 1992. do jula 1995. godine srpska stradanja bila ogromna", dok s druge strane uopće ne spominje zločin genocida počinjen nad bošnjačkim narodom na početku 1992. godine. Svoj navod temelji na stavu da je postojalo više "bitnih" srpskih izvora koji su trebali biti konsultirani, a kao primjer navodi "Memorandum o ratnim zločinima i zločinima genocida u Istočnoj Bosni (Bratunac, Skelani i Srebrenica) počinjenih protiv srpske populacije od aprila 1992. do aprila 1993."[140] Međutim, nigdje ne spominje da je dokument, ustvari, sačinjen od strane

---

Penny Marshall i Ianu Williamsu. "'Fake Bosnia photos' journos win lawsuit", *IOL news web portal*, 14.3.2000. Dostupno na: http://www.iol.co.za/news/world/fake-bosnia-photos-journos-win-lawsuit-1.31682 (Pristupljeno: 25.02.2012.)

[136] J. Bissett,"Don't forget all victims of Srebrenica", *The Ottawa Citizen*, 27.6.2008. Dostupno na: http://www.canada.com/ottawacitizen/news/letters/story.html?id=053ec8dd-76e6-42c0-b537-d703bea7657c (Pristupljeno: 24.04.2011.)

[137] Isto.

[138] Isto.

[139] L. Mackenzie, "The real story behind Srebrenica", *The Globe and Mail (Canada)*, 14.7.2005. Dostupno na: http://www.theglobeandmail.com/globe-debate/the-real-story-behind-srebrenica/article737584/ (Pristupljeno: 24.04.2011.)

[140] J. Israel, "Why should one read articles refuting the charge that Serbs committed mass murder in Srebrenica?", *Empero'r Clothes*, 10.6.2005. Dostupno na: http://emperors-clothes.com/sreb/mem.htm (Pristupljeno: 15.11.2011.)

Državne komisije Jugoslavije za ratne zločine, i zatim podnesen Vijeću sigurnosti UN u mjesecu maju 1993. godine, nakon čega je dokumentu dodijeljen UN-ov identifikacijski broj A/46/171 i S/25635. Israelovi stavovi u potpunosti oslikavaju stavove klasičnih negatora holokausta, tvrdeći da su se morali konsultirati stavovi i izvori srpske strane u BiH. Uočava se namjera da se dâ isti tretman informaciji i izmišljotini, što je upravo ono čemu nosioci velikosrpskog projekta tendiraju. Negatori pokušavaju da po svaku cijenu postanu legitimnim sagovornicima i debatantima, jer im to daje neophodan prostor za širenje njihove ideologije.

I kada optuženi priznaju počinjene zločine, ta se priznanja pokušavaju prikazati u drugačijem svjetlu. Herman razvija pseudoteoriju da nije bilo mnogo kredibilnih svjedoka masovnih ubijanja u Srebrenici, te da je Dražen Erdemović usamljeni svjedok ovih događaja.[141] Čivkov je čak napisao knjigu "Krunski svjedok" sa pseudoteorijom o usamljenom svjedoku masovnih ubijanja u Srebrenici. U knjizi navodi: "U svakom slučaju, posebnu težinu Erdemovićev iskaz ima zbog toga što je on jedini neposredni učesnik koji je potvrdio u svedočenju da je bilo masovnog streljanja bosanskih muslimanskih civila koje su izvršili pripadnici bosansko-srpske vojske" (Čivkov, 2009: 6). Nadalje, on je kazao: "Jednostavno je nemoguće da za jedva pet časova bude streljano 1.200 ljudi na način koji je izneo svedok. /.../." (Čivkov, 2009: 7 i 74). Čivkov prvo pokušava genocid utvrđen sudskim postupkom relativizirati tvrdnjom da je "zasnovan" na izjavi jednog svjedoka, da bi nakon toga pristupio delegitimizaciji svjedoka. Radi se o pokušaju preusmjeravanja pažnje sa obilja drugih postojećih dokaza koji su prezentirani u MKSJ razvijanjem *pseudoteorije o usamljenom svjedoku* i istovremenom zanemarivanju mnogobrojnih drugih dokaza, kao što su izjave žrtava koje su preživjele masovna smaknuća. Potrebno je dodati da su u međuvremenu trojica Erdemovićevih kolega priznala učešće u masovnim ubijanjima Bošnjaka na farmi Branjevo,[142] što na najadekvatniji način demantira navedene nagatorske pamflete.

---

[141] E. S. Herman, nav. djelo, str. 185-195.

[142] Priznanje krivice Marka Boškića. Dostupno na: http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=1726&jezik=b (Pristupljeno: 28.05.2011.). Priznanje krivice Vlastimira Golijana, *Dnevni avaz*, 26.04.2011. i *Scribd*: http://www.scribd.com/doc/37275707/

Edvard Herman je kazao: "Oskudnost ovih dokaza nagnala je tužilaštvo MKSJ da pribegne tvrdnjama o velikim pomeranjima tela i ponovnim sahranjivanjima, što nije bilo uverljivo i čemu je nedostajala potvrda o dokazima /.../. Pokretanje operacije takve veličine kakva je potrebna za ekshumaciju, transport i ponovno sahranjivanje na hiljade leševa nadilazilo je kapacitete armije bosanskih Srba u to vreme."[143] Ponovno se prepoznaje ustaljeni kliše negatora genocida. Herman negira postojanje sekundarnih masovnih grobnica. Njegova tvrdnja o pomanjkanju kapaciteta VRS za provođenje operacija premještanja posmrtnih ostataka ubijenih Srebreničana u sekundarne masovne grobnice samo ukazuje na involviranost Srbije u podršku izvršenja genocida. U međuvremenu, Sud Bosne i Hercegovine je presudom Miloradu Trbiću utvrdio izvršenje operacija prekopavanja i premještanja posmrtnih ostataka ubijenih Srebreničana u sekundarne grobnice, kvalificirajući isto kao "nastavak operacije masovnih ukopa tijela koja je počela u mjesecu julu", koje su "u značajnoj mjeri produžile vrijeme neophodno za utvrđivanje identiteta tijela".[144] Presudom Suda Bosne i Hercegovine potvrđuje se planski i organizirani karakter premještanja posmrtnih ostataka ubijenih u i oko Srebrenice jula 1995. godine.

Stefan Karganović, osnivač negatorske NVO "Istorijski projekt Srebrenica", spada među prikrivenije negatore genocida u Srebrenici, jer se pokušava predstaviti stvarnim naučnim istraživačom. On piše: "Ovi rezultati su, ustvari, potpuno senzacionalni: 6.481 srebreničkih žrtava trenutno identificirano /.../".[145] Njegov navod, ustvari, ukazuje na zaokret u tehnici negiranja genocida u Srebrenici, jer od momenta kada je DNA analizom otkriven značajan broj žrtava, negatori više ne tvrde da je taj broj beznačajno mali, već mijenjaju svoj pristup i tada broj od 6.481 žrtve odjednom postaje "senzacionalno" velik. Ovo se

Vlastimir-Golijan-Pleads-Guilty-for-Srebrenica-Genocide (Pristupljeno: 17.11.2011.)

Svjedočenje Stanka Kojića u vlastitu korist pred Sudom BiH, *Dnevni avaz*, 09.12.2011.

143 E. S. Herman, nav. djelo, str. 279.

144 Presuda Miloradu Trbiću. Dostupno na: http://www.sudbih.gov.ba/index.php?id=1403&jezik=b (Pristupljeno: 17.05.2011.)

145 S. Karganović, "DNA Testing and the Srebrenica Lobby", *The Lord Byron Foundation for Balkan Studies*, 13.7.2010. Dostupno na: http://www.balkanstudies.org/articles/dna-testing-and-srebrenica-lobby (Pristupljeno: 17.05.2011.)

može okarakterizirati kao suptilan i osmišljen način negiranja genocida.

Slika br. 14
Jedna od mnogobrojnih masovnih grobnica u srebreničkom području (Izvor: www.depo.ba)

Nadalje, Karganović je napisao: "DNA procedura može utvrditi, sa različitim stepenom pouzdanosti, moguć identitet nastradalih. Ali, u pogledu relevantnosti ona ne može raditi ništa više. Ona ne može pomoći u determinisanju vremena i načina izvršenja ubijanja."[146] Herman iznosi gotovo identičan stav: "Preduzet je sistematski pokušaj korišćenja DNK u pokušaju povezivanja sa Srebrenicom, ali ovaj postupak je veoma problematičan jer čak i ako ostavimo po strani pitanja o autentičnosti proučavanog materijala i samom procesu istraživanja, on nam ne može pomoći da napravimo razliku između onih koji su pogubljeni i onih koji su poginuli u borbi."[147] Karganović i Herman prave suštinsku grešku stoga što zanemaruju obilje drugih dokaza i činjenica koje zajedno sa DNA analizom mogu dokazati i okolnosti smrti (način i uzrok) ubijenih u Srebrenici jula 1995. godine. Međutim, ovdje je mnogo bitnije razotkriti krajnje nakane negatora. Oni ustvari, koristeći standardizirani kliše negiranja holokausta nad Jevrejima, žele nametnuti debatu da *dokazi ne mogu biti korišteni prije nego budu ispitani.* Ovakvim rasuđivanjem bile bi izostavljene sve one žrtve genocida čiji posmrtni ostaci neće nikada biti pronađeni

[146] Isto.

[147] E. S. Herman, nav. djelo, str. 280.

zbog sistemskog uklanjanja tragova zločina, iako u pojedinim slučajevima postoje živi svjedoci njihovog ubijanja.

Vrhunac negiranja predstavljaju navodi Laughlanda i Bulatovićeve. Laughland je za masovne egzekucije Bošnjaka na farmi Branjevo napisao: "Plaćenici su zatim oteli autobuse sa zarobljenicima, koji su bili na putu za razmjenu organizovanu od strane autoriteta bosanskih Srba, i poubijali iste."[148] Bulatović je, pak, napisala: "VRS je zarobila jedan broj njih i pokušala da ih smesti u jedan magacin u selu Kravice. U tim okolnostima, jedan od zarobljenika muslimanske vojske je ubio jednog od čuvara, srpskog policajca! Naravno, tada je nastao opšti haos. Došlo je do reakcije prisutnih srpskih bezbedonosnih snaga i teškog sukoba sa zarobljenicima, a posledice su bile nebrojane žrtve" (Bulatović, 2005: 50). Radi se o najprostijim primjerima negiranja genocida kojima je cilj negirati namjeru za izvršenje genocida, umiješanost političkog vrha Srbije i samoproglašene Republike Srpske u planiranje i izvršenje genocida, te negirati mnogobrojne dokaze o planiranju i izvršenju masovnih ubijanja u julu 1995. godine. Evidentno je, ovdje se masovna ubijanja pokušavaju predstaviti slučajnim ili spontanim aktom.

Autori koji na međunarodnoj sceni sistemski rade na negiranju genocida predstavljaju iste osobe koje falsificiraju uzrok oružanog sukoba u BiH u periodu 1992-1995. godine i koji istovremeno negiraju pravo Bošnjacima na vlastito samoodređenje – pravo na identitet. Prethodno nam ukazuje da se ne radi o proklamiranju nezavisnih stavova, već da se radi o osobama koje su unajmljene ili izlobirane za podršku realizaciji velikosrpskog projekta. Oni se mogu okvalificirati kao ozloglašeni i otvoreni negatori genocida nad Bošnjacima. O njihovoj međusobnoj povezanosti svjedoče i mnogobrojni zajednički radovi. Negatori genocida nad Bošnjacima: James Bissett, Srđa Trifković (ratni glasnogovornik zločinca Radovana Karadžića), Diana Johnstone, Stephan Karganovic i Edward S. Herman imaju mnogo toga zajedničkog. Svi navedeni su uključeni i u rad i održavanje negatorskog web-portala "The Lord Byron Foundation", što razotkriva da su zajednički angažirani na projektu negiranja genocida.

---

[148] J. Laughland, "The Crown Witness at the Hague", *The Brussels Journal*, 2.5.2009. Dostupno na: http://www.brusselsjournal.com/node/3894
(Pristupljeno: 03.01.2010.)

Slika br. 15
Vodeći web-portali angažirani na negiranju genocida u Srebrenici

Konsultirani navodi negatora genocida u Srebrenici ukazali su na specifični negatorski kliše koji se, uglavnom, manifestira sljedećim pseudoteorijama i flasifikatima: da je u i oko Srebrenice jula 1995. ubijeno mnogo manje od 8.000 Bošnjaka (najčešće citirani broj je 2.000 ili 5.000 ubijenih), da nije bilo centraliziranog plana za uništenje Bošnjaka srebreničkog regiona, odnosno, da nije postojala namjera da se grupa uništi kao takva, te da nisu postojala stratišta masovnog ubijanja Bošnjaka. Negiranjem se želi falsificirati činjenice o kontinuitetu genocida u Srebrenici u čitavom razdoblju od 1992-1995. godine. Negiraju se i falsificiraju dokazi i činjenice o genocidu kao što su: masovna ubijanja, masovne grobnice, rezultati forenzičkih analiza. S druge strane, sistemski se radi na fabriciranju i preuveličavanju zločina nad Srbima kao osnove koja služi podršci pseudoteorije o retributivnom masakru, odn. masakru iz odmazde. Potrebno je naglasiti da negatori genocida u Srebrenici preferiraju sebe nazivati revizionistima genocida, želeći se tako infiltrirati u naučnu arenu. Može zvučati ironično, ali je negiranju genocida dosta potpomogao i Međunarodni sud pravde, koji je svojedobno propustio priliku da utvrdi kontinuitet izvršenja genocida u Srebrenici u periodu 1992-1995. godine. Njegovom presudom potvrđeno je izvršenje genocida nad Bošnjacima u i oko Srebrenice jula 1995. godine (MSP, Presuda /.../, paragraf 297). Međutim, istom se negira da je genocid imao kontinuitet od 1992. godine.

Slika br. 16
Žrtve genocida u Srebrenici

Genocid u Srebrenici i njenom širem regionu je, u svom punom intenzitetu i obimu, provođen tokom kompletnog trajanja agresije na Bosnu i Hercegovinu. Jedina prisutna varijacija bila je u primjeni pojedinih genocidnih radnji, a sve u zavisnosti od faze izvršenja genocida. U prvoj polovini 1992. godine provedena su sistemska masovna ubijanja u Višegradu, Vlasenici, Rogatici, Zvorniku, Bratuncu, Glogovi, Suhoj, Zaklopači, Novoj Kasabi, Bratuncu i mnogobrojnim drugim stratištima u srednjem Podrinju i Srebrenici.[149] Zatim se, zbog nedostupnosti mase ciljne grupe koja je bila sabijena u sigurnu zonu UN-a Srebrenica, te zbog međunarodne reakcije, pristupilo prikrivenijim genocidnim radnjama koje su provođene u

[149] Toljaga je prezentirao precizne podake o razmjerima zločina nad Bošnjacima srebreničkog regiona početkom 1992. godine: "Više od tri godine prije srebreničkog genocida 1995., bosanski srpski nacionalisti – sa logističkom, moralnom i finansijskom podrškom Srbije i JNA – uništili su 296 većinski bošnjačkih sela u regionu oko Srebrenice, prisilno iskorjenjavajući nekih 70.000 Bošnjaka iz njihovih domova i sistematično masakrirajući najmanje 3.166 Bošnjaka (samo dokumentovane smrti) uključujući mnoge žene, djecu i starije osobe." D. Toljaga, "Preludij za genocid u Srebrenici – masovna ubistva i etničko čišćenje Bošnjaka u regiji Srebrenice tijekom prva tri mjeseca bosanskog rata (april-juni 1992)", *Bosnian Institute UK,* 19.12.2010. Dostupno na: http://danieltoljaga.wordpress.com/2010/12/19/preludij-za-genocid-u-srebrenici-masovna-ubistva-i-etnicko-ciscenje-bosnjaka-u-regiji-srebrenice-tijekom-prva-tri-mjeseca-bosanskog-rata-april-juni-1992/ (Pristupljeno: 12.10.2011.)

kontinuitetu od uspostave sigurne zone 1993. pa sve do masovnih ubijanja u julu mjesecu 1995. godine. U međuvremenu je na sceni bilo sistemsko biološko slabljenje i uništavanje opsjednutnog srebreničkog stanovništva: izgladnjivanjem, sprečavanjem dostave lijekova, sredstava za higijenu i drugim mjerama koje su u konačnici rezultirale povećanim mortalitetom i trajnim deformitetima i posljedicama.[150] Pomenute mjere nisu ništa drugo do primjena genocidnih radnji pobrojanih u članu II Konvencije o genocidu, stavovi b), c) i d).[151] Radilo se o sistemskom podvrgavanju stanovništva vojno opsjednute Srebrenice mjerama koje su rezultirale djelimičnim uništenjem nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

Dakle, mjere i radnje kojima su izlagani Bošnjaci Srebrenice od 1992. do 1995. godine u suštini predstavljaju klasičan primjer genocida uz primjenu više genocidnih radnji, koji svoj vrhunac doživljava u julu 1995. godine ubijanjem više od 8.000 pripadnika grupe. *Kulminacija genocida masovnim ubijanjem u julu 1995. godine ujedno potvrđuje veliku mjeru istrajnosti i postojanosti u namjeri da se Bošnjaci - grupa kao takva – unište na prostoru Srebrenice i njenom okruženju.* Kada su rukovodioci velikosrpskog projekta postali svjesni da se zbog mirovnih pregovora koji su ulazili u završnu fazu bliži kraj oružanog sukoba, te da je cilj proklamovan svim velikosrpskim programskim dokumentima, dvostoljetnom težnjom i političkom praksom *uklanjanja Drine kao granice između "srpskih"*

---

[150] Šabić je za uvjete života u sigurnosnoj zoni UN Srebrenica 1993. godine kazao: "Bio je to grad koga su počeli da mrze njegovi stanovnici, grad patnje i neizvjesnosti. UNHCR je dovozio hranu, ali veoma rijetko i u malim količinama (220 grama po stanovniku dnevno /.../. Nedostatak hrane, lijekova i higijenskih potrepština zasigurno je ostavio trajne posljedice na ovu populaciju." V. Šabić, GENOCID U SREDNJEM PODRINJU*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2008, str. 84.

Misija Vijeća sigurnosti UN na čelu sa ambasadorom Diegom Arriom posjetila je sigurnosnu zonu UN Srebrenica 25. aprila 1993. i sačinila zajednički izvještaj u kojem je, između ostalog, utvrdila: "Srbi zapravo drže koncentracioni logor pod kontrolom UNPROFOR-a, dok se oni ponašaju kao čuvari tog otvorenog zatvora. U međuvremenu, usporeni genocid se ubrzava. /.../ Onemogućavanje ljekarske pomoći je genocid. Tako djelovanje, zajedno sa presijecanjem dovoda vode, gasa i struje, aktiviralo je proces usporenog genocida." E. D. Arria, GENOCID U KONTINUITETU: SVJEDOČENJE AMBASADORA ARRIE, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu***,** Sarajevo, 2011, str. 66-67, (para. 344-346).

[151] Vidi prvo poglavlje knjige.

zemalja doveden u pitanje, posegnuli su za genocidnom radnjom masovnog ubijanja i istrebljenja bošnjačkog naroda sigurne zone UN-a Srebrenica.

Genocid u Srebrenici, između ostalog, predstavlja i potvrdu genocidne odlučnosti i istrajnosti,[152] jer masovna ubijanja i ostale genocidne radnje, počinjene u julu mjesecu 1995. godine, predstavljaju samo tačku kulminacije genocida, koji je u kontinuitetu provođen od početka 1992. godine. Srebrenica je jedan od najeklatantnijih primjera primjene više genocidnih radnji. Nažalost, pored prisutne devijantnosti organičavanja genocida nad Bošnjacima samo na područje Srebrenice, isto tako genocid se ograničava, kako od negatora genocida tako i od šire društvene javnosti, isključivo na juli 1995. godine. S druge strane, broj žrtava genocida u Srebrenici i oko Srebrenice ograničava se na žrtve iz jula mjeseca 1995. godine. Time se čini ogromna nepravda prema žrtvama genocida ubijenim do tog perioda. Jasna genocidna namjera dodatno je potvrđena sistemskim uklanjanjem tragova počinjenog genocida - neki ostaci ubijenih u Srebrenici promijenili su više sekundarnih i tercijarnih masovnih grobnica. Genocid je oživotvorenje u praksi rasprave koju su 12. maja 1992. godine u Skupštini "Srpske Republike BiH" vodili Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik i Radovan Karadžić.[153] Masovno ubijanje smišljeno je ograničeno na muškarce i dječake u pokušaju da se genocid prikrije od međunarodne javnosti. Pritom su, u potpunosti, primijenjene smjernice za izvršenje genocida o kojima se diskutiralo na navedenoj sjednici. Također, potrebno je podsjetiti i na Karadžićevu ulogu koja je simbolizirana zvaničnom najavom genocida u Skupštini RBiH oktobra

[152] Bjelić je kazao "da jedino država i vojska mogu da počine genocid kakav je bio onaj u Srebrenici, jer je jedino država mogla da proizvede industriju ubistava i prikrivanja evidencije." D. Bjelić, "Nasilje nad homoseksualcima i ženama i genocid u Srebrenici dolaze od iste ruke", *Danas.rs interner portal*, intervju, 14.01.2006. Dostupno na: http://www.pregled.com/info_pregled.php?tmpl=info_pregled_nastavak_tmpl&id_nastavak=11526&naziv_rubrike=intervjui&naslov=Dr%20Du%9Aan%20Bjeli% (Pristupljeno: 17.11.2011.)

[153] U presudi MKSJ protiv Krajišnika izvršeno je tumačenje diskusije o provodljivosti genocida koja je vođena u Skupštini RS 12. maja 1992. na sljedeći način: "/.../ general Ratko Mladić je objasnio svoju 'viziju' da Srbi mogu da prevladaju na teritorijama koje smatraju svojima a da potpuno ne unište Muslimane". MKSJ, Slučaj br. IT-00-39-T, Presuda Momčilu Krajišniku, 27. septembar 2006., par. 975-978. Dostupno na: http://icr.icty.org/LegalRef/CMSDocStore/Public/BCS/Judgement/NotIndexable/IT-00-39/JUD160R0000200482.pdf (Pristupljeno: 26.10.2011.)

1991. godine, pa sve do izdavanja naredbe za nametanje sračunatih mjera na uništenju bošnjačkog naroda srednjeg Podrinja, sabijenog u uže područje Srebenice.

Politička komponenta društva

Sagledavanje uključenosti vladinih institucija u negiranje genocida nad Bošnjacima ima poseban značaj, jer to negiranju genocida daje sistemski i institucionalni karakter. Postoji već ustaljena praksa da se političari iz bh. entiteta Republika Srpska pozivaju na etničku zastupljenost optuženih i osuđenih za ratne zločine u oružanom sukobu u BiH od 1992-1995. godine, odnosno da isti problematiziraju činjenicu da je daleko najviše optuženih i osuđenih za ratne zločine iz reda srpskog naroda.[154] Istovremeno, oni uopće ne pominju sistemski i masovni karakter zločina koje su počinili pripadnici srpskog naroda, a koji su doprinijeli tako masovnom broju optuženih i osuđenih. Vodeći političari iz bh. entiteta RS otvoreno negiraju genocid nad Bošnjacima, pa je tako premijer RS Milorad Dodik jednom prilikom izjavio: "U Srebrenici nije bio genocid, jer je veliki broj Bošnjaka otišao iz Srebrenice prema Tuzli i drugim gradovima."[155] Instrumentalizirano je i korištenje agencija entiteta RS koje se bave istraživanjem ratnih zločina, a što se ogleda u montiranju optužnica protiv Bošnjaka i sistemskom pritisku na Tužilaštvo i Sud BiH. Tako je početkom 2011. godine objavljen spisak od 3.500 bivših pripadnika Armije RBiH, HVO-a i Hrvatske vojske optuženih za navodne ratne zločine

---

[154] V. Kulaga, "Srbi pred Sudom BiH osuđeni na 1.170 godina", *Glas Srpske*, 4.12.2011. Dostupno na: http://www.glassrpske.com/vijest/2/novosti/67152/lat/Srbi-pred-Sudom-BiH-osudjeni-na-1170-godina.html (Pristupljeno: 20.01.2011.)

Predsjednik RS Milorad Dodik je "optužio Haški tribunal da sprovodi 'selektivnu pravdu', što, kako je naveo, pokazuju kazne na koje su osuđeni Srbi u poređenju s kaznama koje su izrečene optuženicima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti". "Dodik ponovo negirao genocid u Srebrenici", *Internet portal Informer*, 02.06.2011. Dostupno na: http://informer.ba/tekstovi/vijesti/dodik-ponovo-negirao-genocid-u-srebrenici (Pristupljeno: 20.01.2011.)

[155] "Dodik ponovo niječe genocid u Srebrenici i prijeti otcjepljenjem", *web portal Dnevnik.hr*, 11.09.2010. Dostupno na: http://dnevnik.hr/vijesti/svijet/dodik-ponovo-nijece-genocid-u-srebrenici-i-prijeti-otcjepljenjem.html (Pristupljeno: 08.01.2012.)

počinjene nad srpskim narodom u BiH.[156] Međunarodni sud pravde je svojom presudom obavezao Republiku Srbiju da zvaničnim aktom prizna genocid počinjen u julu 1995. godine u Srebrenici. Međutim, u usvojenoj Deklaraciji je rečeno: "Narodna skupština Republike Srbije najoštrije osuđuje zločin izvršen nad bošnjačkim stanovništvom u Srebrenici jula 1995., na način utvrđen presudom Međunarodnog suda pravde /.../."[157] Iz Deklaracije je vidljivo da nigdje nije pomenut pojam genocid, što znači de se isti negira zvaničnim aktom Skupštine Republike Srbije. Navedeni angažman institucija Republike Srpske i Republike Srbije potvrđuje tezu da negiranje genocida ima organizirani oblik koji je manifestiran u sistemskom i institucionalnom pristupu u negiranju genocida.

Pored do sada navedenih primjera planskog rada na *preuveličavanju dimenzije ratnih zločina nad Srbima, minimiziranju dimenzije i intenziteta genocida nad Bošnjacima i razvijanju teorija zavjere*, krucijalnu ulogu u sistemskom negiranju genocida igraju i slučajevi *fabriciranja ratnih zločina,*[158] a za što su klasičan primjer "Dobrovoljačka ulica" u Sarajevu i "Tuzlanska kolona" u Tuzli. Fabriciranja ratnih zločina se manifestiraju na dva načina. Prvi je organiziranje godišnjica navedenih događaja od strane zvaničnih institucija entiteta RS,[159] dok je drugi način koordinirana aktivnost

---

[156] "Ekskluzivno: Pogledajte originalni spisak s imenima 3.500 bh. patriota koje DCRS tereti za navodne zločine nad Srbima", *Dnevni avaz*. Dostupno na: http://www.dnevniavaz.ba/vijesti/teme/27828-hoce-li-dodik-aktivirati-spiskove-vlade-rs-oko-3-500-bh-patriota-tereti-se-za-zlocine-nad-srbima.html (Pristupljeno: 08.01.2012.)

[157] "Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici", *Narodna skupštine Republike Srbije*, 31.3.2010. Dostupno na: http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина.115.html?SearchText=deklaracija+o+srebrenici (Pristupljeno: 13.01.2012.)

[158] Sonja Biserko je napisala: "Rat u Bosni srpski stratezi tretiraju isključivo kao borbu srpskog naroda za oslobođenje, pa je velika energija skoncentrisana na fabrikovanje slučajeva koji su u funkciji relativizacije odgovornosti za rat." S. Biserko, "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne", *Duh Bosne*, broj 4, oktobar 2011. Dostupno na: http://www.spiritofbosnia.org/bs/volume-6-no-4-2011-october/perceptions-of-serbia%E2%80%99s-elite-in-relation-to-the-dayton-agreement (Pristupljeno: 16.02.2012)

[159] Odbor Vlade RS za obilježavanje značajnih datuma RS, predvođen ministrom Petrom Đokićem, organizirao je "godišnjicu" u Dobrovoljačkoj ulici 2011. godine. "Godišnjica Dobrovoljačke: Đokić pozvao Sarajlije na razumijevanje", *Nezavisne novine*, 19.42011. Dostupno na: http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Godisnjica-Dobrovoljacke-Djokic-pozvao-Sarajlije-na-razumijevanje-86792.html (Pristupljeno: 09.02.2012.).

Srbije i bh. entiteta RS na međunarodnom planu podizanjem optužnica za navodne ratne zločine. Najpoznatiji slučajevi takvih montiranih postupaka su oni protiv Ejupa Ganića, Jovana Divjaka i Ilije Jurišića.[160] *Fabricirani slučajevi ratnih zločina* služe kao primarna osnova za širenje pojave negiranja genocida, jer se njima relativizira zločin nad Bošnjacima i stvara privid da je srpski narod bio glavna žrtva oružanog sukoba 1992-1995. godine, što predstavlja završni oblik negiranja genocida. Pomenuto direktno podržava tezu da je čitav jedan sistem angažiran na negiranju genocida kroz *fabriciranje, preuveličavanje zločina* i *razvijanje teorija zavjere*. U tu svrhu, sistemskog negiranja genocida, izdvajaju se značajna novčana sredstva iz budžeta Republike Srpske, za što je eklatantan primjer finansiranje NVO "Historijski projekat Srebrenica".[161] Institucionalni pristup u negiranju genocida krakterisan je, između ostalog, i zabranom obilježavanja godišnjica stradanja i postavljanja spomen-obilježja na stratištima Bošnjaka u bh. entitetu Republika Srpska.[162]

---

[160] Sud londonske općine Westminster obrazložio je svoju odluku o odbijanju zahtjeva Srbije za izručenjem Ejupa Ganića sljedećim riječima: "Proces je pokrenut i iskorišten u političke svrhe." "Ganić oslobođen, nova packa Srbiji", *Deutsche Welle*, 28.07.2010. Dostupno na: http://www.dw.de/gani%C4%87-oslobo%C4%91en-nova-packa-srbiji/a-5843813 (Pristupljeno: 10.01.2012.).

Živko Budimir je, nakon okončanja sudskog postupka protiv gen. Jovana Divjaka, izjavio da je "ova oslobađajuća presuda potvrda kako su optužnice srbijanskog tužiteljstva politički motivirane i neutemeljene". Ž. Budimir, "Optužnice srbijanskog tužilaštva politički montirane", priopćenje predsjednika FBiH Ž. Budimira. Dostupno na: http://predsjednikfbih.org/index.php/mediji/priopcenja/169-optuznice-srbijanskog-tuziteljstva-politicki-montirane.html (Pristupljeno: 10.01.2012.).

[161] Vlada Republike Srpske je dodijelila milionska novčana sredstva iz budžeta za finansiranje NVO "Historijski projekat Srebrenica" sa sjedištem u Holandiji, koja pod vođstvom Stefana Karganovića predstavlja jednu od vodećih organizacija angažovanih na negiranju genocida nad Bošnjacima. Dostupno na: http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Cavic-Niko-ne-zna-kako-Karganovic-trosi-novac-poreskih-obveznika-157212.html i http://www.glas-javnosti.rs/aktuelne-vesti/2012-09-06/sukob-cavica-i-karganovica-zbog-projekta-srebrenica (Pristupljeno: 23.05.2014.)

[162] Tako su radnici komunalnog preduzeća iz Višegrada i predstavnici Odjeljenja za inspekcijske poslove Općine Višegrad 22.01.2014. godine nasilno uklonili riječ genocid sa spomen-obilježja žrtvama genocida na mezarju Stražište u Višegradu. Dostupno na: http://www.vijesti.ba/vijesti/bih/192473-Uklonjena-rijec-genocid-spomenika-mezarju-Straziste.html (Pristupljeno: 23.01.2014.)

Opštinska administracija u Prijedoru je zabranila korištenje termina genocid prilikom obilježavanja godišnjice stradanja Bošnjaka Prijedora, te sprečava postavljanje spomen-obilježja na lokacijama počinjavanja genocida u Prijedoru. Dostupno na: *http://www.6yka.com/novost/24204/prijedor-zabranjena-rijec* i http://www.oslobodjenje.ba/vijesti/bih/bivsi-logorasi-iz-prijedora-gradonacelniku-

Sistemskim pristupom zvaničnih institucija Srbije i entiteta RS nastoji se osujetiti svako priznavanje genocida nad Bošnjacima uz primjenu navedenih organiziranih metoda i tehnika negiranja genocida. Navedene metode i tehnike negiranja genocida služe kao mitološka osnova negiranja historijskih činjenica, kako trenutno tako i u budućnosti.

Postavlja se pitanje šta je krajnja svrha negiranja. Za ovaj unaprijed osmišljen proces nosilaca velikosrpskog projekta, MacDonald je kazao da je bio "instrumentalan proces, dizajniran da zaštiti specifičnu teritoriju ili da legitimira ekspanziju granica postojeće nacionalne države" (MacDonald, 2002: 22). Olivera Milosavljević je u kontekstu toga ustvrdila: "Muslimani su svojatani kao Srbi, odnosno kao Hrvati, čak kao 'najčistiji' Srbi odnosno Hrvati, samo s jednim ciljom: da se legitimiše zahtev za teritorijama koje su oni naseljavali."[163] Svrsishodnost negiranja genocida za njegove ideologe i planere ogleda se u tome što direktno služi odbrani genocidom ostvarenih ciljeva i zadržavanja stanja *status quo*. Negiranjem se nastoji ostvariti *krajnji cilj* genocida; njegovom "osmom fazom" se pokušavaju očuvati rezultati genocida, učiniti te rezultate legitimnim. I negiranje ovdje možemo posmatrati samo kao jedno u nizu sredstava koja se primjenjuju radi apologiziranja ili legitimiranja ostvarivanja teritorijalne ekspanzije u ratu protiv Bosne i Hercegovine i počinjenom genocidu. To je njegova primarna svrha i krajnje ishodište.

uputili-zahtjev-za-izgradnju-memorijalnog-centra-u-bivsem-logoru-omarska (Pristupljeno: 23.05.2014.)

[163] O. Milosavljević, "Poturica gori od Turčina"*, Nova srpska politička misao - posebno izdanje "Etnički stereotipi"*, broj 3, Beograd, 2002, str. 100.

Negiranje dimenzije i intenziteta genocida – zanemarivanje posrednih manifestacija genocida

Negiranje dimenzije i intenziteta genocida je oličeno prevashodno u minimiziranju broja žrtava ili ukupnog stradanja grupe, te je ujedno i jedna od najfundamentalnijih metoda negiranja genocida. Ovu metodu treba posmatrati samo kao razvijanje osnove za primjenu mnogo užasnije, završne metode negiranja, koja uvijek dolazi poslije nje, a to je, kako Charny i Fromer kažu, "zamjena uloga tako da se žrtve predstavljaju kao ubice a ubice postaju jadne žrtve" (Charny, 1999: 161). U slučaju genocida u BiH posebno su bitna dva aspekta: tretman dimenzije i intenziteta genocida u sudskim postupcima pred MKSJ i Međunarodnim sudom pravde (MSP), i sistemske aktivnosti negiranja dimenzije zločina koje se provode u Bosni i Hercegovini i njenom susjedstvu.

U kategoriziranju statusa žrtava genocida u BiH od 1992-1995. godine često su prisutna preuzimanja podataka od raznoraznih vladinih i nevladinih agencija o djelimičnim ljudskim gubicima u proteklom oružanom sukobu, a da se ista prethodno ne podvrgnu ispitivanju odgovarajućom naučnom metodom. Ova pojava uzrokuje da pojedini istraživači obznanjuju preuzete podatke, često od nekompententnih subjekata, kao vlastite rezultate istraživanja, a što je, pak, apsolutno neprihvatljivo sa stanovišta naučno zasnovane metodologije istraživanja.

Od do sada objavljenih djelimičnih podataka o ukupnom broju žrtava oružanog sukoba u BiH na kraju prošlog stoljeća, sa stanovišta ove knjige, najzanimljivije su procjene Tabeau-Bijak (2005) i Zwierzchowski-Tabeau (2010) urađene za potrebe MKSJ, te podaci Udruženja "Istraživačko dokumentacioni centar" iz Sarajeva.[164]

[164] IDC je objavio izvještaj pod nazivom "Ljudski gubici '92-'95". Dostupno na: http://www.idc.org.ba/index.php?option=com_content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs (Preuzeto: 02.06.2011.)

Udruženje IDC je nelegalno prisvojilo cjelokupnu arhivu Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima RBiH i time i projekt u poodmakloj fazi "Gubici stanovništva u Bosni i Hercegovini 1992-1995" sa oko 75.000 imena nestalih i

Posebna važnost navedenih podataka se ogleda u njihovom korištenju u sudskim postupcima pred MKSJ i sudskom postupku po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore pred Međunarodnim sudom pravde.

Tabeau i Bijak su napisali: "U našem radu na smrtnosti mi smo primijenili pristup koji može biti viđen kao rekonstrukcija smrti uzrokovanih ratom, sa elementima statističke procjene, koristeći pretpostavku za nekoliko nedostajućih izvora informacija" (Tabeau-Bijak, 2005: 198). Dakle, ne radi se o istraživačko-naučnom projektu utvrđivanja ukupnih ljudskih gubitaka, već o statističkoj procjeni ubijenih i prisilno nestalih. Oni su objavili da "broj smrti povezanih sa ratom u Bosni i Hercegovini može biti procijenjen na 102.622 osobe, od kojih su 47.360 (46%) vojne žrtve i oko 55.261 (54%) civilne ratom uzrokovane smrti" (Tabeau-Bijak, 2005: 207). Autori su napravili fundamentalnu grešku pogrešnim izvođenjem osnovnih pojmova, jer su umjesto po međunarodnom humanitarnom pravu relevantnog pojma *borac* izveli termin "vojnik". Izvršili su značajno minimiziranje civilnih žrtava, odnosno uvećavanje broja ubijenih "vojnika".

U 2010. godini, kao nastavak analize podataka za potrebe MKSJ, Zwierzchowski i Tabeau objavljuju nove podatke: "Prema našoj procjeni iz 2010., broj žrtava iznosi 104.732 /.../ civilno-vojna distribucija iznosi 40 prema 60 procenata" (Zwierzchowski i Tabeau, 2011: 17-18). Očigledna je tendencija daljnjeg minimiziranje broja civilnih žrtava u znatnom obimu. Potaknuta pragmatičnim istraživanjem Smaila Čekića (2007), Tabeau je pokušala obrazložiti svoje propuste iz prethodnog istraživanja: "Opšte uzevši, međutim, u smrtne slučajeve vezane za rat mi nismo ubrajali povećani broj smrtnih slučajeva koji nisu prouzrokovani nasiljem (tj. indirektne smrtne slučajeve)." Ponovo prave krupnu grešku, jer svoje rezultate istraživanja kvalificiraju "ukupnim ljudskim gubicima", a istovremeno naglašavaju da su iz istraživanja isključili *žrtve zločina na indirektni način*. Nadalje, oni su pokušali pružiti obrazloženje za pogrešnu statusnu kategorizaciju žrtava: "Naša kategorija vojnika obuhvata

ubijenih. S. Čekić, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu* i *KULT B*, Sarajevo, 2007, str. 118-120.

smrtne slučajeve tokom borbe i smrtne slučajeve izvan borbe svih lica koja su bila u vojsci ili su na neki način bila povezana s ministarstvima odbrane Federacije BiH ili RS (Zwierzchowski i Tabeau, 2011: 3)." Autori jednostavno istrajavaju u kršenju normi međunarodnog humanitarnog prava uporno koristeći termin "vojnik", koji po istim nije prepoznatljiv i koji ne omogućava pravljenje distinkcije između ubijenih civila i ubijenih boraca. Štaviše, smatraju relevantnim statusom *borca* i žrtve koje su ubijene izvan borbenih dejstava, mada međunarodno pravo ove žrtve klasificira kao ubijene *civile*. Autori su napisali: "Vojni status žrtava za razliku od civilnog definisan je u skladu s načinom na koji su slučajevi zabilježeni u vojnim izvorima, tj. svi zapisi na vojnim spiskovima smatrani su vojnicima, a preostali zapisi civilima" (Zwierzchowski i Tabeau, 2011: 4). Ovo je otvorena tvrdnja da je rad nastao prostim preuzimanjem podataka od određenih subjekata iz BiH. Podaci su preuzimani bez ikakve analize i istraživanja okolnosti smrti stradalih lica kako to metodologija naučnog istraživanja implicitno nalaže.

U obilju grešaka i odstupanja od normi međunarodnog humanitarnog prava autori su nekritički preuzimali podatke i iste nisu podvrgavali naučnom sudu. S druge strane, prekategorizacija znatnog broja civilnih žrtava u kategoriju stradalih boraca rezultirala je preuveličavanjem broja poginulih boraca nauštrb civilnih žrtava.

Druga općeprisutna pojava u minimiziranju razmjera genocida jeste to što raznorazni subjekti i pojedinci prezentiraju podatke o žrtvama genocida, zločina protiv čovječnosti i međunarodnog humanitarnog prava u Bosni i Hercegovini u periodu 1991-1995. godine. Ti subjekti su ograničeni na puko objavljivanje "informacija" i isti predstavljaju suštu suprotnost rezultatima do kojih se dolazi naučno-istraživačkim radom. Ovim se falsificiraju historijske činjenice. Udruženje građana Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva (u daljnjem dijelu knjige, IDC) je najeklatantniji primjer ove vrste.

IDC je u dva navrata javno saopćio svoje podatke o žrtvama oružanog sukoba u BiH 1992-1995. godine. Decembra 2005. godine objavljeni su "Gubici stanovništva u BiH '92-'95." s podacima od 93.837 ubijenih lica, strukture 35.046 civila i 54.507 vojnika (za 4.284

lica status je nepoznat), od toga 63.687 Bošnjaka, 24.216 Srba, 5.057 Hrvata i 877 ostalih.[165] S narednim podacima IDC je izašao u javnost 21. juna 2007. godine objavom "Bosanske knjige mrtvih" i podacima o ubijenim i nestalim građanima BiH od 1991-1995. godine u broju od 97.207 ubijenih, od čega 39.684 (40,82%) civila i 57.523 (59,18%) vojnika.[166] Korištenje pojma *gubici stanovništva* implicira da su istraživanjem obuhvaćene ukupne ljudske žrtve jedne grupe (i) ili jedne države (direktne i indirektne), elaborirajući sve oblike i načine izvršenja počinjenih zločina. Međutim, IDC je mnogobrojne oblike zločina počinjene tokom oružanog sukoba reducirao na samo dva oblika zločina – "ubijeni i nestali". Kao rezultat preuzimanja podataka od drugih, sekundarnih izvora, došlo je do znatnog uvećanja statusne kategorije žrtava *borac ili "vojnik",* jer se na preuzetim spiskovima nalazilo na hiljade lica koja su po svom statusu civili i nemaju nikakve veze sa borcima. IDC-u je bio općepoznat problem da se hiljade civila prijavljenih kao "borci" nalazilo na preuzetim spiskovima, međutim, IDC nije ni pokušao da utvrdi stvarni status žrtava u mnogobrojnim sumnjivim slučajevima. Predsjednik udruženja Mirsad Tokača je, nakon pokretanja šireg društvenog diskursa o problemu naknadnog mijenjanja statusa žrtve, to "obrazložio" riječima: "Nije moj posao da ih razvrstavam. Ako je država rekla da su to vojne žrtve, onda su to

[165] "Na listi se nalazi 93.837 imena, civila i vojnika. Među njima je 63.687 Bošnjaka, 24.216 Srba, 5.057 Hrvata i 877 ostalih." M. Tokača, "Genocid nije u brojevima", *BH Dani,* broj: 445, 23.12.2005, str. 13. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=445&tekst_rb=4 (Pristupljeno: 26.12.2011.)

"Podaci Istraživačko-dokumentacionog centra Sarajevo pokazuju da je u BiH tokom proteklog rata ubijeno ukupno 93.837 vojnika i civila, rekao je jučer u Banja Luci predsjednik Centra Mirsad Tokača". "Gubici stanovništva u BiH '92-'95. Da li je neko zaboravljen?", *Dnevni avaz*, 17.12.2005, str. 12.

[166] "Prvi naučno i metodološki utemeljeni statistički podaci govore da je od 1991. do 1995. ubijeno i nestalo 97.207 građana BiH. Od toga 39.684 (40,82 posto) civilne žrtve, a vojnika 57.523 (59,18 posto)." "Mirsad Tokača o ratnim žrtvama: Umjesto čaršijskih priča nudimo rezultate", *Oslobođenje*, 23.06.2007, str. 11.

"U posljednjem ratu u BiH poginulo je 97.207 ljudi. Od toga broja 59 posto su vojne, a 41 posto civilne žrtve. Ubijeno je 64.036 Bošnjaka, 24.905 Srba, 7.788 Hrvata i 487 ostalih". M. Tokača, "Spisak od 97.207 ubijenih nije konačan", *Dnevni avaz*, 22.06.2007, str. 10.

M. Tokača, "Bosanska knjiga mrtvih", *BH Dani,* broj: 524, 29.06.2007. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?dostkat=txt&broj_id=524&tekst_rb=6 (Pristupljeno 27.12.2011.)

vojne žrtve."[167] Dakle, on ne prihvata činjenicu da se *apsolutitet statusa žrtava,* nastao pod okolnostima stradanja žrtve, ne može naknadno mijenjati. *Stvarni status žrtve nije ni na kakav način moguće promijeniti, pa ni naknadnim aktima vladinih institucija. Izmjene statusa žrtava dovele su do "objavljivanja" podatka o podjednakom broju i procentu civilnih i "vojnih" žrtava Bošnjaka, što je falsificiranje historijskih činjenica.*

Udruženje IDC se gotovo uvijek u javnim istupima poziva na svoj "istraživački" projekt, što je apsolutno neutemljeno, jer isti ne ispunjava minimum uslova da bi bio nazvan idejnom skicom, a kamoli istraživačkim projektom.[168] Odsustvo istraživačkog projekta uzrokovalo je ogromne greške u kategorizaciji općih pojmova, što je imalo za posljedicu da je autor svo vrijeme koristio više pojmova potpuno stranih međunarodnom humanitarnom pravu, ženevskim konvencijama i drugim relevantnim izvorima. Kao i kod Tabeau i Bijak, objavljeni podaci IDC-a nisu rezultat vlastitog istraživanja, nego nekritičnog preuzimanja iz različitih izvora, na osnovu kojih nije moguće utvrditi ukupan broj žrtava. Objavljivanje djelimičnih rezultata o ukupnim stradanjima u posljednjem oružanom sukobu u BiH ima strahovite reperkusije. Ono direktno služi kao osnova za razvijanje pojave negiranja genocida, za što je najbolji dokaz da je Pravni tim SCG u sudskom procesu po Tužbi BiH protiv SCG pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu koristio upravo podatke IDC-a kao argumente za osporavanje ukupnog broja žrtava u BiH.[169]

Pravilna kategorizacija žrtava i utvrđivanje njihovog statusa je od krucijalnog značaja kod određivanja ukupnih stradanja određene

---

[167] M. Tokača,"Genocid nije u brojevima", nav. djelo.

[168] Tokača je izjavio: "Mi ćemo do kraja marta morati okončati projekat /.../. U našem istraživanju /.../". Isto.

[169] Azhar Kalamujić je napisao: "Tim pravnika koji predstavlja Srbiju i Crnu Goru pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu priložio je u odbranu od bh. tužbe za genocid dva intervjua koji su sa predsjednikom Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva (IDC) **Mirsadom Tokačom** napravili listovi iz Republike Srpske." A. Kalamujić, "Broj ubijenih ne mijenja dokaze o genocidu", *Oslobođenje*, Sarajevo, 10.02.2006, str. 2.

Nagorka Idrizović je napisala: "/.../ u paketu dokaznog materijala koji je stigao u MSP i koji treba da olakša pravno pretešku situaciju SCG, stigli su svi intervjui i javno iznesene tvrdnje Mirsada Tokače." N. Idrizović, "Građanski rat na mala vrata", *Oslobođenje*, 11.02.2006, POGLED, str. 5.

nacionalne, vjerske ili etničke grupe i (ili) jedne države, jer se njom diferenciraju civilne žrtve od boraca. U ovom slučaju pravilna upotreba pojma *civil*[170] dobija obilježje fundamentalnog značenja. Opće je poznata činjenica da je desetinama hiljada civilnih lica žrtava genocidnih radnji iz prethodnog oružanog sukoba u BiH država naknadno ili posthumno priznala status boraca postupcima upravno-pravnog evidentiranja, uglavnom iz humanih i socijalnih razloga. Čekić je prepoznao suštinsku manjkavost ovakvih preuzimanja i prezentiranja podataka: "Naknadno priznati status borca ne mijenja historijsku činjenicu da je u suštini riječ o civilnim licima i civilnom stanovništvu, koji su u vrijeme likvidacije imali status civila, niti ima bilo kakve veze sa njihovom likvidacijom na genocidnoj osnovi, koja je izvršena prije rješavanja (priznavanja) njihovog socijalnog statusa." (Čekić, 2007: 53) *Bilo kakve naknadne administrativno-pravne radnje ne mogu ništa suštinski promijeniti, jer je status žrtava nastao u momentu njihovog ubijanja*. Ovdje se moraju razlikovati dva statusa: stvarni status žrtve, nastao u momentu njene smrti i prekvalificirani status (sociološko-politički)[171] žrtve, nastao naknadnim odlukama vladinih institucija ili nezakonitim radnjama pojedinaca. Posljedice su katastrofalne, jer se kao rezultat pojavljuje preuveličan udio boraca u ukupnom broju žrtava, a što, pak, ide direktno u korist negatora genocida i onih koji pokušavaju prekvalificirati karakter rata protiv BiH.

Uništenje suštinskog utemeljenja grupe postiže se, kako to kaže Lemkin, "primjenom više genocidnih tehnika", što on još zove i tehnologijom genocida, a ne isključivom primjenom masovnog ubijanja.[172] Ovo ukazuje na složenost genocida kao društvene pojave i

---

[170] III Ženevska konvencija, član 4 A, stavovi 1, 2, 3 i 6: I dodatni protokol na Ženevske konvencije, članovi 43, 48, 50 i 51; II dodatni protokol na Ženevske konvencije, član 13. Dostupno na: http://www.icrc.org/ihl.nsf/CONVPRES?OpenView (Pristupljeno: 26.12.2011.).

S. Čekić, nav. djelo, str. 41-42.

[171] M. Čalić-Jelić je izjavila: "/.../ status žrtve i sudovi u Republici Hrvatskoj, kad sude u predmetima ratnih zločina, ni oni ne uvažavaju podatak upravnih postupaka kojima je određen nekom status branitelja ili status civilne žrtve rata. M. Čalić-Jelić, u: Riginek, Igor (ur.), RAT, DOKUMENTIRANJA I PRAVNI STATUS ŽRTVE, Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Kuća ljudskih prava, Zagreb, 2011, str. 160.

[172] Vidi prvo poglavlje knjige.

procesa, odnosno da je on mnogo više od prostog posezanja za masovnim ubijanjem. Moguće je da druge genocidne radnje imaju katastrofalnije posljedice od masovnog ubijanja, posebno ako su sistematičnije i rasprostranjenije naravi. U slučaju genocida u BiH krajem prošlog stoljeća, pored masovnog ubijanja, posebnu ulogu su imale ostale genocidne radnje koje posredno rezultiraju značajnim biološkim i drugim gubicima nacionalne grupe, a čije je sveobuhvatno istraživanje do sada izostalo.

Sudsko vijeće MKSR u presudi počiniocima genocida Kayishemi i Ruzindani pobrojalo je "metode uništenja koji ne vode odmah do smrti članova grupe", te utvrdilo: "Da nametanje mjera kao što su: sistemsko podvrgavanje grupe gladi i žeđi, sistematični progon, reduciranje osnovnih medicinskih usluga ispod minimalnih zahtjeva, uskraćivanje dovoljnog životnog prostora, uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članova grupe i dr. mogu rezultirati djelimičnim ili potpunim uništenjem grupe."[173] Ovo ujedno služi kao nepobitna argumentacija potrebi obuhvaćanja istraživanjem i žrtava nastalih *indirektnim metodom,* odnosno, žrtava *nastalih namjernim podvrgavanjem grupe takvim životnim uvjetima koji dovode do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja*, a kako je to definirano članom 2. stav (b) Konvencije o genocidu.

Da bi se uvidjelo koliki su propusti učinjeni izostavljanjem žrtava nastalih *indirektnim putem* u genocidu u BiH krajem prošlog stoljeća*,* dovoljno je uzeti za primjer razorne posljedice dugotrajnih vojnih opsada bosanskih gradova. Smajkić je ukazao na teške demografske posljedice vojne opsade Sarajeva: "/.../ ranjenih 61.136 osoba, povećanjem opće smrtnosti na nivo između 6,6% i 9,9% i smanjenjem prirodnog priraštaja sa 8,3% na negativni predznak" (u: Čekić, 2008: 403). Jednostavno rečeno, radilo se o podvrgavanju Bošnjaka i ostalih stanovnika vojno opsjednutog Sarajeva teškim životnim uvjetima koji su rezultirali djelimičnim fizičkim uništenjem grupe. Također je u

[173] Presuda protiv Kayishema i Ruzindana, 21.05.1999., ICTR-95-1-T, para. 155 i 116. Dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/kayishema/judgement/990521_judgement.pdf (Pristupljeno: 05.12.2011.)

Tužilac protiv Akayesu (Case No. ICTR-96-4-T), Presuda od 02.09.1998., para. 505-506. Dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf (Pristupljeno: 05.12.2011.)

ukupna stradanja neophodno uključiti i broj teško ranjenih osoba koji je u svakom oružanom sukobu mnogostruko veći od broja ubijenih. Isto tako treba imati u vidu da su teške tjelesne povrede nanesene žrtvama samo zato što su bili pripadnici grupe kao takve. Provođenje istraživanja o ukupnim ljudskim gubicima nalaže obuhvaćanje i osoba umrlih prirodnom smrću, što je uzrokovano planski nametnutim mjerama i radnjama tokom oružanog sukoba. Ni u kom slučaju se ne može govoriti o neznatno malom broju osoba umrlih prirodnom smrću, kao što je to navedeno u konsultiranim "istraživanjima". Tokom rata protiv BiH u periodu 1992-1995. godine mnoga naseljena mjesta i gradovi podvrgavani su planskim i dugotrajnim vojnim opsadama, koordiniranim i sistematskim kampanjama granatiranja i ubijanja civilnog stanovništva iz vatrenog oružja, gladi, žeđi, hladnoći i drugim mjerama, što je rezultiralo velikim ljudskim gubicima, a iste je nemoguće utvrditi bez složenih i dugotrajnih istraživačkih poduhvata. Genocid nad Bošnjacima počinjen u periodu 1992-1995. godine karakterizira i sljedeće: masovna zatočenja civila u koncentracionim logorima, planska i masovna silovanja (sistemsko nametanje mjera usmjereno ka sprečavanju rađanja unutar grupe), prisilno protjerivanje stanovništva, sistematično nanošenje teških ozljeda zatočenim civilima i drugo.[174] Plansko i sistemsko nametanje i provođenje navedenih mjera indirektno je uzrokovalo smrt ogromnog broja pripadnika bošnjačkog naroda, što je ujedno predstavljalo posrednu manifestaciju genocida, koja bi tek u budućnosti trebala biti predmetom istraživanja.

Dakle, može se zaključiti da ukupan broj žrtava oružanog sukoba u BiH na kraju prošlog stoljeća, pa tako i genocida nad Bošnjacima, još uvijek nije u potpunosti utvrđen. Za konačno utvrđivanje će biti

---

[174] Bartol i Slaven Letica smatraju da bi orginalnu Konvenciju UN za sprečavanje zločina genocida, imajući u vidu genocid u Bosni, trebalo proširiti "najmanje sa dva elementa: (f) sustavno silovanje ljudi te (g) **opsada gradova i namjerno ubijanje civila slučajnom i/ili ciljanom artiljerijskom vatrom**". B. i S. Letica, nav. djelo str. 39.

Zgodić je uočio sistemsko nametanje indirektnih genocidnih mjera: "Masovno, osviješteno, politički i vojno osmišljeno *prikraćivanje zadovoljenja ovog nagona za hranom*", "manipulacija prirodnom, nagonskom, antroploški diktiranom potrebom za vodom", kao i "uskraćivanje biološke potrebe za *toplotom"* bili su tehnike genocida koje su rezultirale masovnim ubijanjima. E. Zgodić, nav. djelo, str. 220.

potrebno još mnogo vremena. Dosadašnja provedena istraživanja bila su uglavnom ograničena na utvrđivanje broja ubijenih i prisilno nestalih lica, što predstavlja samo jedan oblik zločina – ubijanje, dok je za dosezanje ukupnog broja žrtava u oružanom sukobu 1992-1995. potrebno utvrditi žrtve genocida svih kategorija i statusa, te sve oblike počinjenih zločina i načina njihovog izvršenja. Svako odstupanje od ovih naučnih postulata, poput promjene statusa žrtava ili izostavljanja nekih oblika zločina, predstavlja samo puki redukcionizam i negiranje činjenica o zločinima.

1 GENOCID U TEORIJI I RELEVANTNIM DOKUMENTIMA

2 NAUČNA SAZNANJA O POJAVI NEGIRANJA GENOCIDA

3 OSNOVNA POLAZIŠTA NEGATORA GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

4 SISTEMSKI PRISTUP U NEGIRANJU GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA POČINJENOG U PERIODU 1992-1995

5 NEGIRANJE GENOCIDA NA MEĐUNARODNOM NIVOU

Stereotipi i predrasude kao metod negiranja genocida

Kada jedno društvo donese odluku da izvrši genocid, da bi se dehumanizacija žrtve provela u što širem obimu i bila što održivija, te da bi se prikrio genocid iznutra i izvana, razvijaju se posebni stereotipi i gaje predrasude o žrtvi i uzrocima sukoba.[175] Stereotipi i predrasude primarno onemogućavaju prepoznavanje stvarnih uzroka i korijena oružanog sukoba.

U tom smislu Milosavljević je kazala: "U krajnjoj instanci stereotipi o 'sebi' i 'drugima' nacionalizmu služe da potvrde ispravnost i nužnost političke ekspanzije i suprotstavljanja, a istorija im služi samo da potvrdi utemeljenost stereotipa" (Milosavljević, 2002: 23). Nadalje, Milosavljević smatra (2002: 24) da stereotipe "stvara određeni politički trenutak". Dakle, stereotipi imaju svrhu da pravdaju i legitimiziraju izvršenje ili već izvršenu teritorijalnu ekspanzuju.

U svrhu predstavljanja genocida opravdanim i nužnim stereotipi se usmjeravaju kako prema domaćoj tako i prema međunarodnoj javnosti. Na međunarodnom nivou stereotipi su usmjereni prema općoj publici, globalnim i regionalnim sigurnosnim organizacijama, vladama velikih svjetskih sila i drugim globalnim centrima moći. Sigurnosne organizacije i vlade velikih svjetskih sila imaju istovjetan pristup prema genocidu u progresu, kada je u pitanju njegovo prepoznavanje i, eventualno, zaustavljanje. Ukoliko ne postoji jasno izražen nacionalni interes[176] da se genocid u progresu odredi genocidom i kao takav zaustavi, pristupiće se pronalaženju opravdanja za suzdržavanje od vojnog interveniranja na sprečavanju genocida.

[175] Prema Milosavljević: "/.../ analizirani u istorijskoj perspektivi stereotipi se pojavljuju kao uprošćeni bespogovorni argumenti, tj. kao dogmatske automatske poštapalice". O. Milosavljević, U TRADICIJI NACIONALIZMA ILI STEREOTIPI SRPSKIH INTELEKTUALACA XX VEKA O 'NAMA' I 'DRUGIMA', *Helsinški odbor za ljudska prava Srbije*, Beograd, 2002, str. 23.

Predrasude se podgrijavaju na osnovu negativnog nacionalnog pamćenja, koje često nema historijskog utemeljenja [op. E. M.].

[176] Sigurnosne organizacije imaju limitirano funkcioniranje upravo zbog različitih nacionalnih interesa članica.

Istovremeno, planeri i rukovodioci genocidnog projekta pokušaće osujetiti uspostavljanje kritične mase u domaćem javnom mnijenju koja bi eventualno ispoljila javne kritike tog projekta. Može se reći da upravo razvijanje stereotipa i predrasuda igra važnu ulogu kod osujećivanja prepoznavanja genocida i sprečavanja vojne intervencije na njegovom zaustavljanju.

Za ideologe genocida u BiH od 1992-1995. godine sastavni dio priprema za genocid predstavljalo je kreiranje i razvoj stereotipa o Bosni i Hercegovni i predrasuda o Bošnjacima, sve s ciljem prikrivanja stvarnih uzroka agresije i genocida i time onemogućavanja njegovog prepoznavanja na međunarodnoj sceni. Milorad Ekmečić je napisao: "Davnašnje ubeđenje da je Balkanski prostor prosečen nejednakim civilizacijama danas je u celini obnovljeno. Široko se veruje da je današnji 'jugoslovenski rat' posledica 'suprotnosti između zapadno-katoličke i istočno-pravoslavne, tj. islamske civilizacije'. Poreklo oružanog sukoba teži duboko u srednji vek i vidi se u nepomirljivosti posebnih istorija i kultura" (u: Antonić, 1995: 5). Ćosić je, također, napisao: "/.../ Jer je to bosansko tlo vekovima razdirano etničkom i verskom mržnjom /.../. Bosanski nacionalni i verski antagonizmi bili su permanentni uzroci svih unutrašnjih konflikata" (Ćosić, 2012: 197 i 253). Aleksa Đilas, također, spada među autore koji su podržali stereotipno tumačenje uzroka oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini navodom da se radi o "viševjekovnom etničkom sukobu", koji je, po njemu, plod "drevne etničke mržnje i netrpeljivosti".[177] Pomenuti navodi nisu ništa drugo do stereotipno prikazivanje uzroka genocida nad Bošnjacima. Radi se o pokušaju prikazivanja uzroka masovnog stradanja naroda na balkanskom prostoru, kroz historiju, specifičnosti geografskog prostora, a ne rezultatom konkretnih ljudskih akcija. Razvijanje pseudoteorije o *viševjekovnoj etničko-vjerskoj netrpeljivosti i sukobu* imalo je za cilj da nadomjesti *nepostojeći,*

[177] Diskurs između Noela Malcolma i Alekse Đilasa u Foregin Affairs.

A. Đilas, "Imagine Kosovo: A Biased New Account Fans Western Confusion", *Foreign Affaires*, septembar/oktobar 1998. Dostupno na: http://www.foreignaffairs .com/articles/54403/aleksa-djilas/imagining-kosovo-a-biased-new-account-fans-western-confusion (Pristupljeno: 14.11.2011.)

N. Malcom, "Is Kosovo Real? The Battle Over History Continoues", *Foregin Affairs*, januar/februar 1999. Dostupno na: http://www.foreignaffairs.com/articles /54629/noel-malcolm-aleksa-djilas-et-al/is-kosovo-real-the-battle-over-history-continues (Pristupljeno: 14.11.2011.)

prijeko potreban, dug historijski kontinuitet sukoba koji je bio potreban za prikrivanja uzroka genocida.

Prema Brajantu: "Etnička netrpeljivost, višestoljetna mržnja, prastari danak u krvi i cijelo mnoštvo sličnih teorijski mračnih fraza korišteno je od medija da se opišu motivi sila koje stoje iza rata u Bosni i Hercegovini i također od evropskih političara da se opravada njihova neaktivnost /.../."[178] I Sells je ustvrdio: "Zapadni politički lideri su govorili o 'prastarom animozitetu', portretirajući Bosance kao grupu balkanskih plemenskih ubojica koji mrze jedni druge vjekovima i koji su nesposobni živjeti u miru" (Sells, 1996: 3). Muhamed Filipović, kao direktni protagonista mirovnih pregovora i bh. diplomata, napisao je: "Čak su i najviši državnici izjavljivali kako se mi ovdje u Bosni oduvijek koljemo, što je notorna neistina" (u: Čekić, 1997: 157). S tim u vezi se može reći da je pseudoteorija o *viševjekovnim etničko-vjerskim netrpeljivostima i sukobima* dobila i svoju međunarodnu manifestaciju, jer je većina zapadnih političara koristila ovu pseudoteoriju kao referentni oslonac u svojim svakodnevnim istupima.

Knjiga Roberta Kaplana "Balkanski duhovi" imala je znatan uticaj na percepciju zapadnih političara, a posebno političara u SAD. Kaplan je kazao: "Činjenica je da je postojao veliki rat u ovoj deceniji u bivšoj Jugoslaviji i da je bio vođen prevladavajuće uzduž etničkih linija – linija koje imaju dugu i bogatu historiju" (Kaplan, 2005). Kaplanovi stavovi, kao i stavovi nekih drugih istraživača, direktno su podupirali velikosrpsku pseudoteoriju o *viševjekovnom etničko-vjerskom sukobu i mržnji.* Ovi navodi će poslije poslužiti zapadnim političarima kao odlično opravdanje i objašnjenje za neinterveniranje u sprečavanju genocida. Potrebno je napomenuti da je Kaplan uglavnom bio inspiriran knjigom Rebecce West "Crno janje i sivi soko" koja otvoreno veliča velikosrpsku nacionalnu ideologiju i kosovsku mitologiju, za koju je predgovor napisao ideolog genocida Nikola Koljević (West, 1989: 374-377) i o kojoj veoma afirmativno piše i Dobrica Ćosić (2012: 48). S druge strane, predsjedavajući mirovne konferencije za bivšu Jugoslaviju lord Dejvid Oven je u svojoj knjizi

[178] L. Bryant, "The Betrayal of Bosnia", *Centre for the Study of Democracy - University of Westminster*, 1993. Dostupno na: http://www.ciaonet.org.proxy.www.merln-europe.org/wps/brl01/brl01.html (Pristupljeno: 01.01.2011.)

"Balkanska odiseja" (1996: 32) napisao da je u pripremi za preuzimanje ove funkcije upravo čitao štivo Westove.

Pseudoteorija o viševjekovnoj plemenskoj mržnji imala je itekako odjeka, o čemu najbolje svjedoči podatak da Međunarodni sud pravde, postupajući po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore, u presudi koristi balkanističke stereotipe navodeći da je postojala "atmosfera duboko ukorijenjene mržnje između bosanskih Srba i muslimana na području Srebrenice" (MSP, Presuda ..., paragraf 438). Drugi primjer uticaja ove pseudoteorije jeste tvrdnja jednog od poznatijih američkih sociologa Horowitza: "Doduše, postoje uslovi tokom kojih takva tanka distinkcija ne može biti napravljena, kao što je plemensko ratovanje u Jugoslaviji i Burundiju" (Horowitz, 2002: 38). Ovim je Horowitz kao istraživač genocida podržao stereotipno tumačenje uzroka genocida nad Bošnjacima, odnosno, negiranje genocida, suprotno teoriji i koncepciji genocida.

Razvijanju stereotipa o prirodi sukoba u Bosni i Hercegovini umnogome je potpomogao i Samuel Huntington svojim djelom "Sukob civilizacija". On je napisao: "Ratovi između rodova, plemena, etničkih skupina, vjerskih zajednica i nacija prevladavaju u svakoj eri i svakoj civilizaciji, jer su ukorijenjeni u identitetima naroda. /.../ Sukobi na razdjelnici su sukobi između država ili skupina koje pripadaju različitim civilizacijama" (Huntington, 1998: 311). Svojom pseudoteorijom o viševjekovnim "sukobima na razdjelnici" između država ili zajednica koje pripadaju nekoj od osam različitih civilizacija on je kasnije poslužio mnogima kao referentni oslonac za simplificirane tvrdnje da su mnogi oružani sukobi produkt unutrašnje destruktivnosti naroda ili antropoloških karakteristika određenog naroda. Huntington se u svom radu dotakao i oružanog sukoba na prostoru bivše Jugoslavije. Prema njegovim navodima: "Nedaće kosovskih Srba odjeknule su drugdje u Srbiji, te su 1986. potaknule deklaraciju 200 vodećih srpskih intelektualaca /.../." Nadalje, on je napisao: "Srpsku bojazan i nacionalizam, potaknutu sve većim brojem i sve većom moći Albanaca, dodatno su pojačale demografske promjene u Bosni /.../. Etnička ekspanzija jedne skupine dovela je do etničkog čišćenja kojemu je pribjegla druga strana" (1998: 320-321). Navedeni stavovi Huntingtona prestavljaju grubi falsifikat uzroka genocida nad Bošnjacima. On je svojim navodima direktno

potpomogao pseudoteoriju ideologa genocida nad Bošnjacima 1992-1995. godine, odnosno da je "demografska prijetnja muslimana" uzrok oružanog sukoba i genocida nad njima. Rad Samuela Huntingtona poslužiće, kao nijedan do tada, kao uporište zastupnicima ideje da je uzrok oružanog sukoba bio viševjekovna "etnička mržnja", iako je Bosna i Hercegovina, sve do stvaranja Kraljevine SHS, bila primjer miroljubivog suživota različitih konfesija za čitavu Evropu.

U nasrtajima intelektualaca zapadne provenijencije koriste se razne pseudoteorije o uzroku oružanog sukoba na kraju prošlog stoljeća u BiH, da bi se na kraju razvio stereotip koji je inkorporirao sve ranije razvijene pseudoteorije - *balkanizam*. Prema Todorovoj: "Balkan je zgodno poslužio da apsorbuje mnoštvo eksternalizovanih političkih, ideoloških i kulturnih frustracija koje potiču iz tenzija i protivrečnosti svojstvenih regionima i društvima izvan Balkana" (Todorova, 1999: 323). Nadalje, ona je za ovaj termin ustvrdila da se koristi (1999: 15) kao "sinonim za povratak plemenskim, zaostalim, primitivnim i varvarskim". Zgodić je, pak, ustvrdio: "U tim *fantazijama krivotvorenja* rat je, navodno, ukorijenjen u *povijesnom bitku* Balkana, kao /.../ plemensko-etničkoj stvarnosti orijentalnog despotizma, istočnjačkog misticizma, velikog iracionalizma drevnih strasti i iskonskih sukoba" (Zgodić, 2005: 40). *Balkanizam* je poslužio kao kompromisno rješenje za zapadne političare, jer su ovim pojmom sjedinjene sve ranije pseudoteorije o uzrocima oružanog sukoba na prostoru BiH i bivše Jugoslavije, vezujući uzroke oružanog sukoba[179] za geografski prostor ili faktor nasljedstva. *Balkanizam je primarno bio zasnovan na stereotipu o Bosni i Hercegovini kao zemlji-poprištu viševjekovnih krvavih ili plemenskih sukoba*.

Ideolozi genocida, među kojima i srpski orijentalisti, bili su svjesni značaja prikrivanja stvarnih uzroka agresije (rata) protiv BiH i genocida u BiH, te im je jedan od težišnih zadataka bio razviti stereotip na koji će "nasjesti" istraživači zapadne provenijencije kao i zapadni političari. To su i uspjeli plasiranjem stereotipa o *višestoljetnom etničko-religijskom sukobu u Bosni i Hercegovini* i predrasudom o islamu kao kompleksnoj i agresivnoj religiji. Jer, kako

[179] Termin oružani sukob u ovoj knjizi se koristi za definiranje svih događanja na području bivše Jugoslavije od 1991-1999. godine. U slučaju BiH u periodu od 1992-1995. godine jedini ispravno aplikativni pojmovi su agresija i genocid.

im je za pokretanje genocida bilo potrebno obezbjeđenje *intelektualnog opravdanja* kroz razvoj pseudoteorije o islamskoj prijetnji, tako im je bilo i prijeko potrebno prikriti stvarne uzroke genocida radi *pribavljanja međunarodnog legitimiteta za teritorijalnu ekspanziju protiv Bosne i Hercegovine*. Ovim je kreiran referentni oslonac za simplificirane tvrdnje da je oružani sukob produkt unutrašnje destruktivnosti naroda BiH. Sells je ustvrdio da je (1996: 135) "moralno izjednačavanje moglo biti ostvareno portretiranjem svih strana kao okrutnih divljaka", a to se apliciralo primjenom pseudoteorije o *višestoljetnom sukobu i mržnji*. Zapadne diplomate su potpuno nekritički preuzele pomenuti stereotip, što je dovelo do toga da uopće nisu ni pokušavali da shvate suštinu i uzrok oružanog sukoba u bivšoj Jugoslaviji, odnosno, agresije i genocida u BiH. Oni su se rukovodili stereotipom o "višestoljetnom sukobu i mržnji", čime su uzrok genocida i oružanog sukoba tumačili specifičnostima balkanskog i bosanskog prostora, a ne rezultatom namjernih, konkretnih i planskih ljudskih akcija. Kao konsekvenca navedenog pojavila se široko prisutna pojava negiranja počinjenog genocida. Na svu sreću, ključne historijske činjenice bivaju prepoznate od mnogih nezavisnih i eminentnih svjetskih istraživača. Postoji znatan broj istraživača koji je uočio da sukob u BiH nema svoj historijski kontinuitet i nasljeđe, i da se sukob pojavljuje tek u XX stoljeću, kao "posuđena mržnja" iz susjednih država pod uticajem velikodržavlja Hrvatske i Srbije (Benett, 2000: 31-31; Campbell, 2001: 56; Ronayne, 2001: 103).

Negiranje na međunarodnom nivou

Edina Bećirević baca jedno potpuno novo svjetlo na uzroke zapadnjačke apstinencije od prepoznavanja genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995. godine: "Genocid nad muslimanima u balkanskim ratovima bio je poznat svjetskim silama, ali ih to nije spriječilo da samo tri godine nakon toga dan Kosovske bitke i hrabrost srpskih vojnika slave širom Francuske, Engleske, Amerike. U tim godinama, u svjetskoj propagandi, Srbi su nakon počinjenog genocida nad muslimanima bili uzor hrabrih vojnika, a srpski narod model svim prkosnim narodima koji se bore za slobodu, ali i za širenje kršćanstva" (Bećirević, 2009: 63). Iako se tokom genocida u BiH od 1992-1995. pristup zapadnih zvaničnika donekle činio iznenađujućim, naučna saznanja do kojih je došla Bećirević ukazuju da to nije bio *novus* i da su zlodjela i genocid nad muslimanima eufemizirani i veličani još za vrijeme Balkanskih ratova. Negiranje genocida nad muslimanima tokom Balkanskih ratova od strane zapadnih zvaničnika ujedno je uspostavilo tradiciju negiranja genocida nad Bošnjacima. Pored navedenog, Bećirević je utvrdila da "zapadna literatura zločine počinjene u ime srpskog herojstva uglavnom ignorira, da bi isticala srpsko herojstvo u odbrani 'kršćanskih vrijednosti' na Balkanu" (Bećirević, 2009: 59). Stoga se može reći da romantiziranje genocida nad Bošnjacima ima svoju manifestaciju i na međunarodnom nivou, kao i uspostavljenu tradiciju njegovog negiranja.

Optuživanje za genocid skoro uvijek generira diskusiju oko podataka i broja ubijenih. Žrtva genocida se gotovo uvijek podvrgava izmišljenim optužbama za počinjene zločine ili pseudoteoriji da su sve strane krive za izbijanje sukoba, što je uvijek polazna osnova u negiranju genocida. O primjeni ove pseudoteorije tokom genocida u BiH Bryant je kazao: "Međunarodna zajednica je dosljedno izjednačavala žrtve agresije s njihovim dželatima, da bi dokazali tvrdnju da je rat građanski rat, vođen između 'ratobornih plemena' Srba, Hrvata i Muslimana."[180] S druge strane, Sells je kazao: "/.../

[180] L. Bryant, op. cit.

neprekidno nam je kazivano o Bosni, da 'ne postoje nevini u ovom ratu', da je ljudska patnja ovih ljudi zaslužena" (Sells, 1996: 25). Klasičan model negiranja genocida nad Bošnjacima na međunarodnom nivou isprofiliran je nametanjem stava da su sve strane "jednako krive". Pri tome su negatori pokušavali plasirati simplifikaciju i pseudoteoriju *da je rat apsolutno zlo, da su sve strane odgovorne i da ne postoji moralna distinkcija između učesnika rata.* Ovo je ništa drugo do površno posmatranje oružanog sukoba bez analize njegovog uzroka i posljedica.

Vođenje međunarodno dirigiranih mirovnih pregovora u vremenu izvršenja genocida na terenu uveliko se odrazilo na negiranje genocida. Prema Bryantu: "Održavanje legitimnosti ovog takozvanog mirovnog procesa zahtijevalo je također poricanje da se genocid odvija, jer bi takvo priznanje značilo priznavanje, prije svega, moralnog i legalnog bankrotstva mirovnog procesa, i drugo, odgovornosti koja pripada potpisnicima konvencije o genocidu /.../. Da bi se zamaglilo ovo pitanje, i kao dio opšte politike negiranja genocida, razvio se jezik koji su medijatori upotrebljavali govoreći o 'jednako krivim'" (u: Čekić, 1997: 527). Razvijanje pseudoteorije o jednakoj krivici ili *izgovora* za neprimjenu Konvencije, upravo je usko vezano za neuspješne i nemoralno zasnovane mirovne pregovore, koji su bili bazirani na genocidom osvojenim teritorijama, a što su medijatori ipak prihvatali legitimnim za pregovore, te im zbog toga nikako nije odgovaralo da genocid otvoreno priznaju. Drugim riječima, uzeli su faktičko stanje na terenu ostvareno genocidom kao legitimno polazište u mirovnim pregovorima.

Sjedinjene Američke Države, kao jedina svjetska supersila, umnogome su uticale na formiranje specifičnog vokabulara negiranja genocida u međunarodnom javnom mnijenju. U vezi s tim, Freeman je ustvrdio: "Umjesto jasne determinacije, Adminstracija se krila iza sljedećih tvrdnji: da srpski napad '**graniči s genocidom**', da su pojedine akcije bosanskih Srba bile '**pokušaj genocida**', da takvo ponašanje čini '**akte genocida**'" (u: Čekić, 1997: 542). McCloskey je citirao stavove tadašnjeg državnog sekretara SAD Warrena Christophera: "'On je izjavio svi su oni krivi, svi oni to rade' /.../. On je priznao da su se desile užasne stvari, 'ravne genocidu', ali ih nije nazivao genocidom" (u: Čekić, 1997: 547). Vokabular političara je bio

karakteriziran eufemizmima. Po svaku cijenu su izbjegavali korištenje pojma *genocid*. Sells je kazao: "Do maja 1993. Clinton je sukob nazivao građanskim ratom, iako su snage iz Hrvatske i Srbije prešle granicu i ušle u Bosnu i Hercegovinu, gdje su potpirivale nasilje" (Sells, 2002: 167). Administracija SAD sistemski je izbjegavala determinirati sukob u Bosni i Hercegovini genocidom. U tom nastojanju korišteni su razni zamjenski termini i eufemizmi. U pojedinim momentima zvaničnici su koristili termine veoma slične ili približne terminu genocid, poput nazivanjem sukoba "pokušajem genocida" ili zločinima "ravnim genocidu", ali nikada nisu htjeli da sukob nazovu jedinim relevantnim pojmom – genocidom. Američki zvaničnici su koristili diktiranu terminologiju i samo su osobe visokog morala, kao što je George Kenney,[181] odstupale od tog šablona, što je bio rijedak primjer. Svrha sistemskog izbjegavanja korištenja termina genocid bilo je sprečavanje negativne reakcije domaće i međunarodne javnosti koja bi mogla uspostaviti kritičnu masu za izvršenje pritiska na Kongres i Senat SAD radi donošenja moralne odluke o potrebi zaustavljanja genocida.

[181] U avgustu 1992. godine George Kenney, šef odjela za Jugoslaviju u State Departmentu, podnio je ostavku iz protesta prema Vladinoj apstinenciji da djeluje protiv genocida u BiH. P. Ronayne, nav. djelo, str. 117.

"Etničko čišćenje" kao eufemizam za genocid

U opisivanju genocidnih radnji nad Bošnjacima tokom perioda 1992-1995. godine, ali i poslije, najčešće korišten termin u vokabularu međunarodne javnosti bio je "etničko čišćenje". Zbog tog je rasvjetljavanje motiva korištenja ovog pojma od izuzetne važnosti.

"Etničko čišćenje" se kao termin po Bruneteau (2005: 130) "pojavljuje 1981. tokom previranja na Kosovu", dok je prema Letici (1998: 95) ovaj termin "skovala srpska elita u ranim 1980-tim godinama opravdavajući vlastitu agresivnu i genocidnu politiku". U međunarodnom vokabularu, prema stavovima mnogih autora, ovaj termin se pojavio prvi put 1992. godine, opisujući njime počinjene zločine i oružani sukob na prostoru bivše Jugoslavije (Bruneteau, 2005: 130; Elsie, 2001: 3, Letica, 1998: 19; Schabas, 2000: 190; Show, 2007: 48). U tom smislu može se reći da je termin "etničko čišćenje" izumljen od strane nosilaca velikosrpskog projekta i mnogo prije početka oružanog sukoba 1990-ih godina u bivšoj Jugoslaviji, dok je svoju međunarodnu primjenu doživio odmah po pokretanju rata protiv Bosne i Hercgovine i genocida nad Bošnjacima.

Pored utvrđivanja korijena ovog termina, kao krucijalan zadatak se nameće i analiziranje tretmana ovog termina od strane UN-a i drugih međunarodnih institucija i organizacija. U decembru 1992. godine Generalna skupština UN-a se odredila da je "užasna politika 'etničkog čišćenja' oblik genocida",[182] čime je nedvojbeno na početku 1992. godine identificirala "etničko čišćenje" sa genocidom. Schabas je ukazao na prihvaćanje termina u međunarodnim institucijama: "Izraz 'etničko čišćenje' počeo se pojavljivati u dokumentima međunarodnih tijela u avgustu 1992. godine. Tog mjeseca, *termin je bio korišten uvijek sa navodnicima* [kurziv, E. M.] u rezolucijama Vijeća sigurnosti, Generalne skupštine, Komisije za ljudska prava i Ekonomsko-društvenog vijeća. Navodnici su odražavali pogled da je termin bio izumljen od strane samih počinilaca, iako od 1994. godine

[182] Generalna skupština UN, "Situacija u Bosni i Hercegovini", Rez. 47/121, 18.12.1992. Dostupno na: http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r121.htm (Pristupljeno: 04.10.2011.)

Generalna skupština više ne koristi navodnike" (Schabas, 2000: 192). Postoje i primjeri korištenja ovog eufemizma od strane MKSJ: "Šok i strah što su ih pretrpjeli samo su pogoršani postupcima Duška Tadića i drugih pripadnika snaga bosanskih Srba koji su bezobzirno ubijali i tukli civile tokom etničkog čišćenja grada."[183] S druge strane, Blum (i drugi) je kazao da ovaj termin "nikada nije formalno definiran ili priznat kao termin sa specifičnim pravnim statusom i dodijeljenim obavezama".[184] Predstavljena hronologija korištenja ovog termina u zvaničnom vokabularu tijela UN-a ukazala je na dvostruke i oprečne standarde. Termin je korišten na početku oružanog sukoba u BiH pod navodnicima, da bi se kasnije navodnici "izgubili", a termin doživio potpunu afirmaciju na međunarodnom nivou širokom upotrebom u zvaničnim institucijama UN-a. Čak je i MKSJ koristio ovaj termin u svojim zvaničnim dokumentima, iako isti nije imao nikakvo značenje u međunarodnom pravu. U početnom periodu izvršenja genocida "etničko čišćenje" je prepoznato kao sinonim za genocid, dok je u poodmakloj fazi pokušano s razvojem odvojenog koncepta za ovaj termin. Razlozi primjene dvostrukih standarda vrlo su jednostavni i jasni, a to je bio pritisak međunarodne javnosti da se genocid zaustavi, jer kako kaže Blum "česta upotreba ovog termina signalizira nedostatak volje da se genocid zaustavi".[185]

Unutar naučne arene prisutan je diskurs o odnosu genocida i termina "etničko čišćenje" kao i specifičnostima korištenja ovog termina. Prema Schabasu (2000: 194), "etničko čišćenje" se u naučnoj literaturi koristi kao eufemizam za genocid općenito, dok je prema Campbellu (2001: 57) "proces 'etničko čišćenje' eufemizam za uništenje i/ili deportaciju svih nesrba, posebno Muslimana" u

---

[183] Presuda Dušku Tadiću, MKSJ, predmet broj: IT-94-1-T, 14.07.1997., str. 29. Dostupno na: http://icr.icty.org/frmResultSet.aspx?e=k5ajcj3xrc515h550af3i545&StartPage=1&EndPage=10 (Pristupljeno: 16.11.2011.)

[184] R. Blum, G. H. Stanton, S. Sagi i E. D. Richter, "'Ethnic cleansing' bleaches the atrocities of genocide", *The European Journal of Public Health*, Oxford University Press, 18.05.2007. Dostupno na: http://eurpub.oxfordjournals.org/content/18/2/204.abstract (Pristupljeno: 16.01.2012.)

U UN dokumentima koji slijede može se naći više primjera korištenja termina "etničko čišćenje" bez navodnika, što potvrđuje ovu tvrdnju. UN Doc. S/RES/771/1992/para. 2., UN Doc. A/RES/46/242, prembula, para. 6 i 8, UN Doc. E/CN.4/1992/84/Add.1., UN Doc. S/PV.3106/1992, str. 22.

[185] R. Blum i dr., nav. djelo.

oružanom sukobu krajem prošlog stoljeća. Bartol i Slaven Letica su kazali: "/.../ potpuno je jasno da 'etničko čišćenje' najvećim dijelom služi kao eufemizam za zločine koje je međunarodno pravo sankcioniralo davno prije: zločine protiv čovječnosti, genocid i ratni zločin" (Letica, 1998: 34-36). MKSJ je u presudi generalu VRS Krstiću kazao da "postoji očigledna sličnost između genocidne politke i politike poznate kao etničko 'čišćenje'".[186] Međunarodni sud pravde ustvrdio je: "Ipak, nije moguće izvesti zaključak da radnje opisane kao 'etničko čišćenje' ne mogu nikako predstavljati genocid" (MSP, Presuda..., para. 190). Dakle, očigledno je da je ovaj termin korišten kao sinonim za genocid u mnogim slučajevima, sve s ciljem eufemiziranja okrutnih i stravičnih zločina koji su počinjeni, prevashodno, nad Bošnjacima. Zamjenski termin bio je mnogo prihvatljiviji za međunarodne zvaničnike zbog toga što njegovo korištenje nije izazivalo velike reakcije međunarodne javnosti. Ali, isto tako se ne smije zanemariti njegov drugi aspekt, a to je pokušaj kreiranja novog generičkog pojma kojim bi se zasebne vrste zločina po međunarodnom pravu, a koje su počinjene na prostoru bivše Jugoslavije krajem prošlog stoljeća, obuhvatile jednim terminom. Korištenje ovog termina ujedno predstavlja krucijalni dokaz da su zvanična međunarodna tijela UN-a eufemizirala genocid nad Bošnjacima. MKSJ je ispoljio nedosljednost u korištenju ovog termina, definirajući ovu pojavu kao sinonim za genocid ili kao zaseban pojam.

Schabas je pokušao predstaviti odvojene koncepte za "etničko čišćenje" i genocid: "Obje pojave dijele isti cilj, koji predstavlja eliminaciju progonjene grupe s date teritorije. Dok materijalne radnje provedene u počinjavanju ovih zločina mogu sličiti jedne drugima, oni imaju dvije različite specifične namjere. Jedna je namjerno raseljavanje stanovništva, druga da se uništi stanovništvo" (Schabas, 2000: 200). Međutim, grupa autora predvođena Gregory Stantonom razotkrila je suštinsku manjkavost Schabasove tvrdnje: "Ova distinkcija ignorira činjenicu da genocidni masakri često imaju obje namjere, namjerno uništavanje substancionalnog dijela grupe, specifična namjera potrebna za dokazivanje genocida, i isto tako

[186] Presuda Radislavu Krstiću, IT-98-33-T, Sudsko vijeće MKSJ, 02.08.2001, para. 562. Dostupno na: http://icr.icty.org/frmResultSet.aspx?e%
(Pristupljeno: 16.11.2011.)

namjeru zastrašivanja populacije radi bježanja ili prisilne deportacije."[187] Wallimann i Dobkowski su ustvrdili: "Genocid može uključivati ne samo masovna ubijanja, već, također, prisilno premještanje (etničko čišćenje), sistematsko silovanje, i ekonomsko i biološko pokoravanje" (Wallimann i Dobkowski, 2000: x). Pokušaj Schabasa i nekih drugih istraživača da razviju odvojeni koncept "etničko čišćenje" ne može pronaći svoje utemljenje, jer se radi o parcijalizaciji genocida, gdje se prisilno premještanje stanovništva kao *jedna od genocidnih tehnika pokušava izdvojiti i predstaviti zasebnom pojavom*. Međutim, to nije novina u negiranju genocida, jer je još utemeljivač termina genocid Lemkin (2005: 80) utvrdio da "mnogi autori, *umjesto da koriste generički termin, koriste termine koji konotiraju samo na neke funkcionalne aspekte glavnog generičkog stava o genocidu* [kurziv, E. M.]". Bitno je naglasiti da se i terminu "etničko čišćenje" kao takvom pokušavaju oduzeti i one karakteristike koje mu je dao *izumitelj,* jer se ovim pojmom željelo eufemistički opisati ne samo prisilno premještanje stanovništva, već i uklanjanje svih tragova bivstvovanja određene grupe na datom prostoru. Ostali su mnogobrojni i trajni dokazi o namjeri uništenja kulturne promemorije bošnjačkog naroda na kraju XX stoljeća. Pomenuto ukazuje koliko je kompleksno značenje termina "etničko čišćenje" u kontekstu zločina počinjenih nad Bošnjacima i da je ono mnogo više od prisilnog premještanja stanovništva. Ta kompleksnost se ogleda, između ostalog, u planski usmjerenim aktivnostima na uklanjanju ("čišćenju") tragova kulturnog nasljeđa Bošnjaka (uništavanje vjerskih objekata i nacionalnih institucija, mijenjanje imena ulica i mjesta i dr.),[188] što ne spada u domen prisilnog premještanja stanovništva.

[187] R. Blum i dr., nav. djelo.

[188] Kruzović je kazao: "Razaranje i uništavanje urbanih cjelina i objekata spomeničke vrijednosti, treba naglasiti, **nije posljedica nego jedan od ciljeva rata**. Razarani su ili uništavani gradovi ili dijelovi gradova gdje, pouzdano, nije bilo vojnih jedinica i operacija", u: S. Halilović, nav. djelo, str. 65.

A. J. Riedlmayer kaže da „je cjelokupno islamsko naslijeđe u Bosni i Hercegovini bilo predodređeno za uništenje, a posebno džamije". András J. Riedlmayer, nav. djelo, str. 9.

I sam Lemkin je ustvrdio da u drugoj fazi genocida dolazi do "nametanja nacionalnog obrasca tlačitelja", što može da se odnosi "**na samu teritoriju**, nakon odstranjivanja populacije i kolonijalizacije područja tlačiteljskom populacijom". R. Lemkin, nav. djelo, str. 79.

Potrebno je obraditi etimologiju i značenje ovog termina za izumitelje termina - ideologe genocida nad Bošnjacima. Prema Blumu, termin "'čišćenje' normalizira zabludu da su masakri mjere na promoviranju 'higijene'".[189] Pogled s pozicije izumitelja termina daje izjava osuđenog ratnog zločinca Biljane Plavšić: "Ja bih najviše volela da mi istočnu Bosnu očistimo, nemoj da me neko uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nama sasvim jednu prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv i okvalifikovali to kao ratni zločin."[190] Izumitelji termina smatraju "etničko čišćenje" *sasvim prirodnom pojavom*, za što se uporište pronalazi u etimologiji termina, jer ovaj termin za izumitelja, ustvari, predstavlja *pročišćenje nacije* od stranih "kontaminanata". Termin se etimološki veže za korijene genocida nad Bošnjacima, odnosno, svoje utemeljenje pronalazi u historijskom kontinuitetu genocida. Tako se genocidne radnje nad bogumilima u zvaničnoj literaturi SPC definiraju kao "čišćenje zemlje od raznih pagansko-hrišćanskih sekti" (Dušanović, 2008: 167). Termin svoje utemeljenje pronalazi i u srpskoj nacionalnoj mitologiji koja je prema Sellsu uspostavljena na premisi (1996: 32) "da srpska nacija neće biti oživljena dok se Lazar ne podigne iz mrtvih i potomci Lazarovih ubojica ne **očiste** iz srpske nacije". U većini programskih genocidnih dokumenta četničkih jedinica značajno mjesto zauzima termin čišćenje kojim se želi opisati istrebljenje drugih naroda.[191] Letica ukazuje na korijene ovog termina: "Termin 'čišćenje' (čistka) imao je u srpskoj političkoj povijesti višestruka, zanimljiva značenja. Arhaična verzija tog termina bila je 'istraga' koja predstavlja temelj ne samo srpske romantično-junačke mitologije i folklora, već

[189] R. Blum i dr., nav. djelo.

[190] B. Plavšić, *Svet*, 06.09.1993., Novi Sad. Preuzeto iz: E. Zgodić, *Politike fantazija: o krivotvorenju rata protiv Bosne i Hercegovine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2005, str. 58.

[191] Primjera radi, četnički vojvoda Mile Šantić u julu 1942. na četničkom zboru u Trebinju je izjavio: "Čišćenje će se sprovesti temeljito. Sve ćemo ih potisnuti i uništiti bez izuzetka i bez sažaljenja. To će biti polazna tačka oslobođenja." Prema: H. Serdarević, STVARANJE JUŽNOSLAVENSKIH NACIONALNIH DRŽAVA I BOŠNJACI-MUSLIMANI, u: S. Halilović, nav. djelo, str. 35.

Tomić navodi da su i Prvi programski dokument četničkog pokreta "Izveštaj Miloša Sekulića" i Instrukcija Draže Mihailovića majoru Đorđu Lasiću i kapetanu Pavlu I. Đurišiću od 20. decembra 1941. sadržavali termin "etničko čišćenje". S. Biserko, nav. djelo, str. 131-133.

akademske literature. Očekivanja i najave konačnog obračuna i 'istrage' svih onih koji su, navodno, kroz pet ili šest stoljeća sustavno izdavali, eksploatirali i masakrirali Srbe /.../ (Srpski arhaični izraz 'istraga' doslovno znači 'iskorijeniti', iščupati s korijenom)" (Letica, 1998: 22). Uočava se etimološka veza između genocida nad bogumilima i genocida nad Bošnjacima. Genocid nad bogumilima se označavao kao "istraga bogumila", a genocid nad muslimanima Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine kao "istraga poturica" ili "trebljenje Turaka iz naroda". Termini "istraga" i "trebljenje" su bili polazište za razvoj termina "etničko čišćenje". Zajednička karakteristika sva tri termina je da se njima označava istrebljenje neželjenog nacionalnog ili vjerskog elementa. Bitno je naglasiti da istrebljenje nije ograničeno na prisilno premještanje stanovništva, jer "iščupati" nešto s korijenom ima mnogo veće značenje od pukog premještanja.

"Etničko čišćenje" se pogrešno ekskluzivno veže za oružani sukob na prostoru bivše Jugoslavije. U gotovo svakom genocidu prisutno je korištenje termina "čišćenje" ili njegovog pandana kao kodnog naziva za genocidne akte. Od 1937. do 1949. godine Staljin je koristio termin čišćenje (engl. "purge") prilikom deportiranja preko dva miliona pripadnika manjinskih naroda.[192] Pozivi na *istrebljenje Tutsija* jasno su i nedvojbeno upućivali pripadnike plemena Hutu da "očiste" zemlju od Tutsija, ali je to objavljivano kodiranim porukama. Pozivi za *istrebljenje Jevreja* su, također, bili prikriveni ili kodirani, tako da su među više kodnih direktiva nazivani i kao "čišćenje".

Termin "etničko čišćenje" se pojavljuje u trostrukoj ulozi: kao kodirana direktiva za izvršenje genocida, kao motivator mobilizacije širih narodnih masa radi "čišćenja" nacije od stranih "kontaminanata" i kao prikrivanje ili eufemiziranje počinjnih zločina i genocida. Ovdje se ne može uočiti bilo kakva razlika između poziva na "čišćenje" nacije od kontaminiranog elementa u odnosu na "istrage" bogumila ili poturica koje se vrednuju kao djelo oslobađanja od nevjernika. Prikrivanje ili kodifikacija genocidnih akata osmišljeno je tokom razvijanja plana za izvršenje genocida i također služi kao osnova za negiranje genocida, jer razvija specifični vokabular negiranja koji se još u početnoj fazi izvršenja genocida usvaja od strane širih narodnih

[192] R. Blum i dr., nav. djelo.

masa. "Etničko čišćenje" je kao termin predstavljalo i krajnje željeno stanje – ishodište, ono stanje koje se jedino moglo ostvariti primjenom genocidnih akata.

Iako je na početku rata protiv Bosne i Hercegovine zvaničnim aktima UN-a priznat genocid koji se dešavao na njenom teritoriju, nakon izvjesnog vremena termin genocid se u potpunosti izbacuje iz zvaničnog vokabulara UN-a i ustupa mjesto novoizumljenom eufemizmu "etničko čišćenje", a koji kao takav nikada nije usvojen i verificiran kao termin sa specifičnim pravnim statusom. Veoma rasprostranjeno korištenje ovoga pojma u vrijeme izvršenja genocida na terenu onemogućilo je prepoznavanje genocida na međunarodnoj sceni. Značajno je naglasiti da se izumljivanjem kovanice "etničko čišćenje" pokušalo doći do generičkog pojma kojim će se obuhvatiti svi zločini i kršenja međunarodnih pravnih normi počinjenih u oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije na kraju XX stoljeća. Pri tome su bile zanemarene konceptualne razlike između ratnih zločina, nečovječnog postupanja i kršenja normi međunarodnog humnitarnog prava s jedne strane i genocida počinjenog nad bošnjačkim narodom s druge strane. U kontekstu genocida nad Bošnjacima, korištenje "etničkog čišćenja" ima svoje historijsko i etimološko utemljenje i uvijek se odnosilo na efemiziranje počinjenih genocidnih radnji. U novije doba ovaj se termin pokušava predstaviti kao *odvojen koncept* za prisilno premještanje stanovništva, što nije ništa drugo do pokušaj da se izvrši *parcijalizacija koncepcije genocida,* izdvajanjem jedne genocidne radnje i predstavljanjem iste zasebnom pojavom.

Međunarodni sudovi

Od mnogobrojnih sudskih postupaka pred MKSJ protiv izvršilaca genocida nad Bošnjacima u periodu 1992-1995. godine jedino su u slučaju Srebrenice izvršioci i nalogodavci osuđeni za *genocid*, dok su u svim ostalim slučajevima oslobođeni optužbe ili uopće nisu procesuirani. MSP je svojom presudom potvrdio izvršenje genocida nad Bošnjacima srebreničkog regiona jula 1995. (MSP, Presuda..., para. 297). Ovim činom Srebrenica postaje sinonim za brutalnost zločina i genocida u svjetskim razmjerima, dok se istovremeno zanemaruje genocid nad Bošnjacima počinjen na širem teritoriju Bosne i Hercegovine od 1992-1995. godine. Najprije bi se moglo reći da je ovakva presuda produkt nevoljnosti zapadnoevropskih država da se genocid blagovremeno prepozna i zaustavi, iako je isti, s većim ili manjim intenzitetom, vršen u kontinuitetu čitavo vrijeme oružanog sukoba i na širem teritoriju države, uz varijaciju u primjeni određenih genocidnih akata, te je bio usmjeren na Bošnjake kao narod u cjelini.[193] Zajedničko je presudama MKSJ i MSP da se njima negira namjera za izvršenje genocida nad Bošnjacima na teritoriju Bosne i Hercegovine u cijelosti, odnosno, negira se namjera za uništenjem nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve.

U pojedinim presudama MKSJ, po optužnicama za izvršenje i saučesništvo u genocidu, uspostavljeni su jako visoki pragovi za dokazivanje mentalnog elementa namjere, koji se tiče *kriminalnog znanja* ili *svjesnosti* posljedica koje će nastupiti po grupu nad kojom se vrše masovne egzekucije. Sa ovog stanovišta najzanimljiviji je postupak koji je vođen protiv zločinca Gorana Jelisića. U presudi Jelisiću, Sudsko vijeće MKSJ je navelo: "Ubistva koja je počinio

[193] Bećirević je pojasnila fenomen "svođenje genocida na Srebrenicu": "Ali, nakon Srebrenice, artikulirana je ideja o intervenciji, i, s obzirom da je međunarodna zajednica tek tada izvršila svoju obavezu, onda je u redu genocidom nazivati samo zločin počinjen u Srebrenici." E. Bećirević, "Može li Karadžić biti naš Eichmann", *BH Dani*, broj: 632, 24.07.2009. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=632&tekst_rb=4 (Pristupljeno: 15.11.2011.)

optuženi su dovoljna kako bi se utvrdio *actus rea* zločina genocida."[194] Nadalje, u presudi je kazano: "Prije je ubijao nasumice nego sa jasnom namjerom da uništi jednu grupu. Pretresno vijeće stoga zaključuje da nije izvan svake razumne sumnje dokazano da je kod optuženog postojao *dulus specialis* zločina genocida."[195] Ova presuda je izazvala ogromne reakcije. Prema stavovima nekih istraživača presuda je uvela veoma visok prag za dokazivanje genocida, jer su sudije imale pogrešan zahtjev za višim stepenom genocidne namjere nego što je bilo propisano (Menncke i Markusen u Jensen, 2007: 368; Wald, 2006: 88; Ryan: 1999). Ovim je praktično uspostavljen nedokučiv standard za dokazivanje namjere izvršenja genocida za direktne izvršioce genocida, u domenu *kriminalnog znanja ili svjesnosti*. Potrebno je napomenuti da se često pojavljuje namjerna sljepoća počinioca, gdje se isti namjerno propušta zainteresirati za posljedice akata masovnog ubijanja, iako osoba zna da bi takvo interesovanje trebalo biti ostvareno.

Presuda Međunarodnog suda pravde po tužbi Bosne i Hercegovine za genocid protiv Srbije i Crne Gore ima ogromne reperkusije na negiranje genocida. Diskutirajući namjeru za izvršenje genocida u srebreničkom regionu[196] Međunarodni sud pravde je ustvrdio: "Zaključak je Suda, pojačan presudama Pretresnih vijeća u slučajevima *Krstić i Blagojević,* da postojanje neophodne namjere nije utvrđeno sve do promjene vojnog cilja i nakon zauzimanja Srebrenice, oko 12. ili 13. jula" (MSP, Presuda..., paragraf 295). Ovim navodom Sud se stavio u funkciju negiranja počinjenog genocida, i to razvijanjem pseudoteorije o spontanosti genocida u Srebrenici. Ujedno se isto može smatrati vrhuncem negiranja genocida, jer *genocid karakterizira upravo suprotno - brižljivo planiranje i unaprijed definirana namjera za izvršenje genocida*. Hartman je, kao direktni sudionik sudskih procesa, uočila da je srebrenički genocid pod uticajem zapadnih vlada u presudama MKSJ i MSP definiran kao

---

[194] Presuda MKSJ Goranu Jelisiću, broj: IT-95-10-T, 14.12.1999., para. 99. Dostupno na: http://icr.icty.org (Pristupljeno: 09.01.2012.)

[195] Nav. presuda, par. 108.

[196] MKSJ je u Presudi Žalbenog vijeća R. Krstiću za genocid u Srebrenici okvalificirao kao ciljanu grupu za uništenje Bošnjaka Istočne Bosne, jer su u vojno opsjednutu Srebrenicu sabijeni dio izbjeglih i protjeranih Bošnjaka iz čitave regije. MKSJ, IT-98-33-A, Presuda, 19. 04.2004, para. 15.

rezultat "neočekivanog zaokreta u Mladićevoj umno-bolesnoj odluci".[197] Prikazivanje namjere za izvršenje genocida "umno-bolesnom" odlukom jedne osobe nije ništa drugo do kreiranje solidne osnove za njegovo negiranje. Ovim činom se prikrivaju državne institucije i organi koji su, zajednički s njihovim kolaboracionistima, planirali i odlučili izvršiti genocid. Genocid u Srebrenici je kruna potvrđivanja istrajne namjere i odlučnosti za oživotvorenje velikosrpskog genocidnog projekta koji je pokrenut 1992. godine, jer ukazuje na to kako je ponovno pristupljeno masovnim ubijanjima, nakon što su od kraja 1992. do jula 1995. godine provođene druge genocidne radnje.

MSP je ustvrdio: "/.../ stvaranja veće srpske države, ako je potrebno i ratnim osvajanjem – nije nužno podrazumjevalo uništavanje bosanskih muslimana i drugih zajednica, već njihovo protjerivanje" (MSP, Presuda..., paragraf 327). Sud je ovdje napravio suštinsku grešku jer je *zanemario da je organizirani prisilni izgon stanovništva bio propraćen sistemskim provođenjm masovnih ubijanja Bošnjaka i drugim mjerama, koje zajednički čine jednu integralnu cjelinu definiranu genocidnom namjerom*. Nadalje, Sud negira genocid kada kaže da ne postoje uvjerljivi dokazi o postojanju općeg plana i specifične namjere (MSP, Presuda..., paragraf 373 i 376). Generalni plan je, pored ostalog, bio oličen u Strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH iz 1992. godine. Sudska praksa, kao i stavovi eminentnih istraživača genocida, ukazuju da je namjera dokaziva i indirektnošću, odnosno pomoću *konzistentnog obrasca izvršenja zločina ili generalnog konteksta zločina*, gdje se počinitelj ne ograničava samo na ubijanje pripadnika grupe, već na uništenje onih kohezivnih elementa koji spajaju individue u jednu grupu kao što su: kultura, religijski objekti, umni dio grupe i dr., odnosno, ono što zločin genocida čini specifičnim u odnosu na ostale zločine i nečovječna postupanja.

U samoj presudi i Sud vrši jasnu distinkciju između saučesništva i obaveze sprečavanja kršenja Konvencije o genocidu: "Saučesništvo uvijek nužno pretpostavlja da je poduzeta neka pozitivna akcija u cilju

[197] F. Hartman, "Srebrenica Through the ICTY's Eyes", *The European Courier*, 13.12.2009. Dostupno na: http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2009/12/srebrenica-through-ictys-eyes-florence.html (Pristupljeno: 10.11.2011.)

pružanja pomoći i podrške počiniocima genocida" (MSP, Presuda..., paragraf 432). Nadalje, Sud je kazao: "Sud smatra da je utvrđeno da je Tužena strana na taj način stavljala svoju značajnu vojnu i finansijsku podršku na raspolaganje RS, te da je odlučila uskratiti tu podršku, to bi tada u velikoj mjeri ograničilo mogućnosti koje su vlastima RS stajale na raspolaganju" (MSP, Presuda..., paragraf 241). Međutim, i pored detaljno obrazloženog teorijskog i pravnog okvira saučesništva prema kojem je tužena strana nedvojbeno kriva, Sud u presudi oslobađa tuženu stranu krivice za saučesništvo. Zbog navedenog su dvojica članova Sudskog vijeća izdvojili svoje mišljenje. Sudije Bennoun i Keith svojim izdvojenim mišljenjima tvrde da je Srbija trebala biti osuđena za saučesništvo. Keith je ustvrdio: "Sud je mogao zaključiti, čak ne čekajući druge presude MKSJ, s elementima kojim raspolaže, o saučesništvu Srbije u genocidu izvršenom u Srebrenici" (MSP, Presuda..., Izdvojeno mišljenje sudije K. Keitha).

Vidljivo je iz izloženih stavova Međunarodnog suda pravde da je ogroman napor uložen na negiranju namjere za izvršenje genocida, koja je bila podržana obiljem priloženih dokaza, kao i ispoljenim konzinstentnim obrascem izvršenja zločina. Sud je u presudi za počinjeni genocid u Srebrenici primijenio jedno od teorijskih načela negiranja genocida – pokušaj pripisivanja spontanosti počinjenom genocidu, što je svakako veliki apsurd. Kao što su tokom izvršenja genocida zapadni zvaničnici imali ogroman uticaj na razvijanje specifičnog vokabulara negiranja genocida, tako se isto može i reći da je presuda - u dijelu koji se tiče namjere za počinjavanje genocida na širem teritoriju BiH - djelo uticaja svjetskih supersila, kojima nikako nije odgovaralo da se donese jedna takva presuda koja bi time uspostavila jasan standard za sve buduće slučajeve genocida.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Definicija genocida, prema Konvenciji UN-a o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, postala je ozbiljnim i stalnim razmatranjem u međunarodnim odnosima, a pojam genocid stalno prisutan u međunarodnoj javnosti. Pored naučnika koji se stalno bave istraživanjem genocida, genocid postaje stalno prisutan u društvenim diskusijama i raspravama, postaje preokupacijom medija, vladinih i nevladnih organizacija i međunarodnih zvaničnika. U ovom svakodnevnom korištenju termina genocid, on se često dovodi u kontekst s pojavama s kojima nema nikakvih dodirnih tačaka, a kao što su: ekološka destrukcija, abortusi i sl. U dostupnom fundusu literature o genocidu često se može uočiti da istraživači, umjesto generičkog termina, koriste termine "etnocid", "kulturocid", "lingvicid" i sl. Radi se o parcijalizaciji genocida ili izdvajanju pojedinih komponenti genocida, što stvara konfuziju u proučavanju jedinstvene pojave genocida i narušava njegove fundamentalno konceptualne karakteristike. U slučaju genocida nad Bošnjacima to je manifestirano eufemizom "etničko čišćenje". Među pojedinim istraživačima genocida prisutna je devijantnost *reduciranja koncepcije genocida* samo na ubijanje, što može imati nesagledivo štetne posljedice, jer se time zanemaruju ostale genocidne radnje koje karakteriziraju genocid i diferenciraju ga od ostalih oblika masovnog ubijanja. Ostale genocidne radnje su od izuzetnog značaja za izvršioce genocida, jer se njihovom primjenom urušava kohezivnost grupe, *dovodi u pitanje njeno daljnje egzistiranje i sprečava mogućnost obnove kao grupe na određenom prostoru.*

Negiranje genocida je planski osmišljena aktivnost koja se provodi u početnoj i završnoj fazi genocida. Izvršenje genocida i negiranje genocida čine sastavni dio *jedinstvenog plana*. Negiranje se razvija iz početnih *opravdavanja i racionaliziranja zločina,* kao produkt planskih i organiziranih aktivnosti na prikrivanju i negiranju počinjenog zločina. Bez negiranja početnih genocidnih radnji ne može se osigurati masovna podrška za provođenje kompletnog genocidnog plana. U sistemskom osmišljavanju negiranja genocida romantiziranje zločinačkih djela ima veoma bitnu ulogu. Konsultovana naučna saznanja ukazuju da romantiziranje zločina u srpsko-crnogorskim porodicima ima veoma dugu tradiciju. Procesom romantiziranja zločina na nivou porodice počinjeni zločini prevođeni su u herojska djela, a zločinci glorificirani. Nacionalna ideologija, utkana u nacionalnu kulturu, *korištenjem mitoloških interpretacija, omogućila je*

razvijanje sistemskog mehanizma pravdanja zločinačkih akata i neutraliziranja osjećaja krivice za počinjene zločine nad Bošnjacima u periodu od 1992-1995. godine. Srpski su ideolozi svjesno i ciljano radili na formiranju visokog nivoa mitološke svijesti o Kosovskoj bici unutar srpskog korpusa, koja se potom iskorištavala za realizaciju srpskog velikodržavnog projekta primjenom genocida i drugih zločina.

Dehumanizacija kao sredstvo racionalizacije uništenja viktimizirane grupe imala je višestruku važnost za projektante i ideologe genocida nad Bošnjacima počinjenog od 1992-1995. godine. Prvo, kao preduslov da bi se genocid uopće izvršio, a naknadno *kao osnova za razvijanje pojave negiranja genocida*. Dehumanizacija grupe se u negiranju pojavljivala kao psihološki mehanizam izbjegavanja pojedinca da se suoči sa odgovornošću vlastite grupe za počinjene zločine. Negiranje genocida tijesno je povezano sa atakom na nacionalni identitet viktimizirane grupe. Ovo negiranje identiteta treba posmatrati u svjetlu svrstavanja Bošnjaka među rijetke primjere narodâ čija dehumanizacija ima svoje višestoljetno historijsko utemeljenje. Dehumanizacija Bošnjaka u pripremi i tokom izvršenja genocida 1992-1995. bila je planski i sistemski organizirana aktivnost u kojoj su učestvovale krovne institucije *velikosrpskog projekta*: SPC, SANU, SKK i drugi. Srpski su orijentalisti svojim javnim istupima i tekstovima *pružili neophodno intelektualno opravdanje za izvršenje genocida*. S druge strane, SPC je blagosiljanjem počinjenih zločina direktno uticala na provođenje apsolutne dehumanizacije Bošnjaka i razvijanje pojave negiranja genocida. Pridobijanje pristanka kritične mase srpskog naroda ili homogeniziranje, ostvarivalo se indoktrinacijom i ubjeđivanjem, a tamo gdje je izostala efikasnost pristupalo se prisilnim mjerama. Simbioza religijske, intelektualne, kulturne i političke komponente srpskog društva u pripremi genocida upravo se najočitije manifestirala u provedenoj dehumanizaciji bošnjačkog naroda. Apsolutno provedena dehumanizacija Bošnjaka, osim što je imala za posljedicu u potpunosti isključeno suosjećanje s patnjom žrtve i uključivanje u genocidni projekt osoba sa izrazito pozitivnim prijeratnim profilima ličnosti, kreirala je izuzetnu osnovu za negiranje počinjenih zločina i genocida.

U svrhu prikrivanja ciljeva velikosrpskog projekta na međunarodnoj sceni i osiguranja vanjske legitimizacije genocida, ideolozi genocida su kreirali stereotip o *višestoljetnom etničkom i religijskom sukobu u Bosni i Hercegovini*. To im je bilo i prijeko potrebno radi *pribavljanja međunarodnog legimiteta za teritorijalnu ekspanziju protiv Bosne i Hercegovine*. Stereotip je postao općeprihvaćen od međunarodnih

zvaničnika i korišten je kao glavni izgovor za njihovu suzdržanost na zaustavljanju genocida, odnosno, manifestirao se kao primarni oblik negiranja genocida na međunarodnom nivou.

Iako se na početku agresije na Bosnu i Hercegovinu u zvaničnim aktima UN-a pominje genocid u Bosni i Hercegovini, nakon izvjesnog vremena termin genocid se u potpunosti izbacuje iz zvaničnog vokabulara UN-a i ustupa mjesto novoizumljenom eufemizmu za genocid "etničko čišćenje", koji nije bio priznat kao termin sa specifičnim pravnim statusom. Veoma rasprostranjeno korištenje ovoga pojma od UN-ovih i drugih međunarodnih zvaničnika u vrijeme izvršenja genocida na terenu onemogućilo je prepoznavanje genocida na međunarodnoj sceni. Uvođenjem kovanice "etničko čišćenje" pokušalo se doći do generičkog pojma kojim će se obuhvatiti svi zločini i kršenja međunarodnih pravnih normi počinjenih u oružanim sukobima na prostoru bivše Jugoslavije na kraju XX stoljeća, zanemarujući pri tome konceptualne razlike između ratnih zločina, nečovječnog postupanja i kršenja normi međunarodnog humanitarnog prava na jednoj strani i genocida počinjenog nad bošnjačkim narodom na drugoj strani. U kontekstu genocida nad Bošnjacima, korištenje "etničkog čišćenja" ima svoje historijsko i etimološko utemljenje i uvijek se odnosilo na eufemiziranje počinjenih zločina i genocida. U novije doba ovaj termin se pokušava predstaviti kao *odvojen koncept* za prisilno premještanje stanovništva, što nije ništa drugo do pokušaj da se izvrši *parcijalizacija koncepcije genocida* izdvajanjem jedne genocidne radnje i predstavljanjem iste zasebnom pojavom.

Međunarodni i nacionalni krivični sudovi (MKSJ, MKS i Sud Bosne i Hercegovine) su potvrdili izvršenje genocida nad Bošnjacima u i oko Srebrenice jula 1995. godine. Ovim činom Srebrenica postaje sinonim za brutalnost zločina i genocida u svjetskim razmjerima, dok se istovremeno negiraju činjenice da je genocid počinjen na širem teritoriju Bosne i Hercegovine u periodu 1992-1995. godine. Najprije bi se moglo reći da su ovakve presude produkt nevoljnosti zapadnoevropskih država da se genocid u Bosni i Hercegovini blagovremeno prepozna i zaustavi, jer je genocid vršen u kontinuitetu svo vrijeme oružanog sukoba s većim ili manjim intenzitetom na širem teritoriju Bosne i Hercegovine, uz varijaciju u primjeni određenih genocidnih akata, odnosno, bio je usmjeren na Bošnjake kao nacionalnu, etničku i vjersku grupu kao takvu.

Negiranje počinjenog genocida u Bosni i Hercegovini predstavljeno je i objavljivanjem djelimičnih podataka od strane određenih pojedinaca i subjekata, a koji se odnose na ukupan broj žrtava oružanog sukoba u Bosni i

Hercegovini od 1992-1995. godine. Ovi radovi su nastali prostim preuzimanjem podataka od određenih subjekata iz Bosne i Hercegovine, bez ikakve prethodne analize i istraživanja okolnosti smrti stradalih lica, što je apsolutna suprotnost naučno zasnovanoj metodologiji istraživanja. Zbog toga je došlo do znatnog uvećanja statusne kategorije žrtve *borac,* jer se na preuzetim spiskovima našlo na hiljade lica koja su po svom statusu civili i nemaju nikakve veze sa borcima. Autori su prostim preuzimanjem podataka pokušali izmijeniti *apsolutitet statusa žrtava* nastao pod okolnostima stradanja žrtve. Stvarni status žrtve ni na kakav način nije moguće promijeniti, pa ni naknadnim aktima vladinih institucija, jer je *stvarni status žrtava nastao u momentu njihovog stradanja*. Rezultati istraživanja okvalificirani "ukupnim ljudskim gubicima" impliciraju da se istraživanjem obuhvate ukupne ljudske žrtve naroda Bosne i Hercegovine i ukupne žrtve u Bosni i Hercegovini (direktne i indirektne), elaborirajući sve oblike i načine izvršenja počinjenih zločina. *Jer genocid nad Bošnjacima čine i:* razorne posljedice dugotrajnih i iznurujućih vojnih opsada bosanskih gradova (dugotrajne i sistematske kampanje granatiranja i ubijanja civilnog stanovništva iz vatrenog oružja, sistemsko podvrgavanje gladi, žeđi, hladnoći i dr.), desetine hiljada ranjenih s teškim tjelesnim povredama, masovna zatočenja civila u koncentracionim logorima, planska i masovna silovanja (sistemsko nametanje mjera na sprečavanje rađanja unutar gupe), prisilno protjerivanje stanovništva, sistematično nanošenje teških ozljeda zatočenim civilima i druge radnje. Ukupan broj žrtava oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini na kraju prošlog stoljeća, pa tako i genocida nad Bošnjacima, još uvijek nije utvrđen. Objavljivanje djelimičnih rezultata o ukupnim stradanjima u posljednjem oružanom sukobu u Bosni i Hercegovini ima strahovite reperkusije, jer direktno služi kao osnova za razvijanje pojave negiranja genocida.

Negiranje genocida nad Bošnjacima se pojavilo istovremeno sa izvršenjem prvih genocidnih radnji na terenu. Negiranje genocida se značajanim dijelom razvijalo iz *racionaliziranja i opravdavanja* izvršenja genocida (dehumanizacija, romantiziranje, eufemiziranje i dr.), ali i kao produkt planskih i organiziranih aktivnosti na prikrivanju i negiranju počinjenog zločina. Korištenje dobrovoljačkih "paravojnih" jedinica isprofiliralo se kao sračunato sredstvo za prikrivanje, odnosno negiranje počinjenog genocida. Pokušava se negirati bilo kakva povezanost "paravojnih" jedinica i Vlade Republike Srbije, a sve sa ciljem svođenja odgovornosti, odnosno relativizacije krivice za projektirani i počinjeni genocid, na pojedince i usamljene izvršioce. Relativizacija krivice za

počinjeni genocid se manifestira ograničavanjem odgovornosti na Miloševića i "paravojne" jedinice, dok se u Bosni i Hercegovini odgovornost pokušava ograničiti na Karadžića i Mladića. Svrha je prikrivanje ostalih ključnih aktera genocida koji su dijelili istu namjeru s pomenutim, a time i negiranje činjenica da je genocid bio rezultat sistematične velikosrpske ideologije, politike i prakse. Općeprisutan je apsolutistički pristup negiranja genocida nad Bošnjacima koji, između ostalog, karakterizira odsustvo bilo kakvog pokušaja da se negatorski navodi argumentuju.

Negiranje genocida nad Bošnjacima ima svoju značajnu manifestaciju i na međunarodnoj sceni. Autori koji na međunarodnoj sceni sistemski rade na negiranju genocida nad Bošnjacima su iste one osobe koje falsificiraju uzrok oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992-1995. godine. Oni se mogu okvalificirati kao ozloglašeni i otvoreni negatori genocida nad Bošnjacima. Pomnim proučavanjem njihovih radova otkriva se da su njihovi objavljeni podaci iskrivljeni ili izvađeni iz konteksta, odnosno, da su izmiješane potpune laži s djelimično tačnim informacijama. Karakteristično je da oni svoje tvrdnje uvijek pokušavaju verificirati referiranjem na radove drugih negatora. O njihovoj međusobnoj povezanosti svjedoče mnogobrojni zajednički radovi i identični stavovi. Prezentiranje identičnih stavova od strane negatora genocida nije ništa drugo do dokaz postojanja organiziranog oblika negiranja genocida, jer se prema teorijskim karakteristikama pojave negiranja genocida negatori uvijek pozivaju na druge negatore.

Konsultirani navodi negatora genocida u Srebrenici ukazali su na specifični negatorski kliše, manifestiran pseudoteorijama i falsifikatima, kojima se minimizira broj ubijenih Bošnjaka (najčešće citirani broj je "2.000" ili "5.000" ubijenih) i negira centraliziran plan za istrebljenje Bošnjaka u i oko Srebrenice jula 1995. godine. Racionaliziranje ili opravdavanje genocida vrši se preuveličavanjem ratnih zločina nad Srbima, primarno predstavljeno na primjeru Kravica, želeći time razviti teoriju retributivnog zločina. Napredniji oblik negiranja genocida sadržan je u pokušajima da se ospore dokazi o izvršenju genocida, poput pseudoteorije o *krunskom svjedoku* ili osporavanjem forenzičkih rezultata analize posmrtnih ostataka ekshumiranih iz masovnih grobnica. Negiranju genocida dosta je potpomogao Međunarodni sud pravde koji je propustio priliku da utvrdi kontinuitet izvršenja genocida u i oko Srebrenici od 1992. do 1995. godine. Mjere i radnje kojima su izlagani Bošnjaci Srebrenice i njenog regiona od 1992. do 1995. godine u suštini predstavljaju klasičan primjer genocida uz primjenu više genocidnih radnji, a koji svoj kulminitet doživljava u julu 1995. godine ubijanjem više od 8.000 pripadnika ciljne

grupe. Jedina varijacija koja se pojavljivala jeste primjena određenih genocidnih radnji, u zavisnosti od faze izvršenja genocida. U prvoj polovini 1992. godine provedena su sistemska masovna ubijanja, dok je poslije uspostave sigurne zone UN-a Srebrenica pristupljeno prikrivenijim genocidnim aktima (sistemsko biološko slabljenje i uništavanje opsjednutog srebreničkog stanovništva), da bi u konačnosti u julu 1995. godine bila izvršena masovna ubijanja i istrebljenje stanovništva Srebrenice. *Kulminacija genocida masovim ubijanjem u julu 1995. godine ujedno potvrđuje genocidnu odlučnost i istrajnost u namjeri da se Bošnjaci – nacionalna, etnička i vjerska grupa kao takva – unište na prostoru Srebrenice i njenom okruženju.* Kada su rukovodioci velikosrpskog projekta uvidjeli da se zbog mirovnih pregovora koji su ulazili u završnu fazu bliži kraj oružanog sukoba, te da je doveden u pitanje cilj proklamiran svim velikosrpskim programskim dokumentima - *dvostoljetna težnja i politička praksa uklanjanja Drine kao granice između "srpskih" zemalja* - posegnuli su za genocidnom radnjom masovnog ubijanja i istrebljivanja bošnjačkog naroda sigurne zone UN-a Srebrenica. Masovno ubijanje je smišljeno da uglavnom bude ograničeno na muškarce i dječake, u pokušaju da se genocid prikrije od međunarodne javnosti, primjenjujući pritom smjernice za izvršenje genocida o kojima je diskutirano na Skupštini "Srpske Republike BiH" između R. Mladića, M. Krajišnika i R. Karadžića. Istrajnost u namjeri za počinjavanje genocida u Srebrenici dodatno je potvrđena sistemskim uklanjanjem tragova počinjenog genocida.

Uključenost zvaničnih institucija bh. entiteta Republika Srpska i Republike Srbije u negiranje genocida nad Bošnjacima daje negiranju sistemski i institucionalni karakter. Organizirani i sistemski oblik negiranja genocida pojavio se još u periodu 1992-1995. godine kada su SPC i SANU održale tematske konferencije radi negiranja genocida. Republika Srbija nastavlja institucionalno negirati genocid u Srebrenici, jer u usvojenoj Deklaraciji Skupštine Srbije o Srebrenici ni na jednom mjestu nije pomenut termin *genocid*. Provode se planske i sistemske mjere na *preuveličavanju dimenzije ratnih zločina nad Srbima, minimiziranju dimenzije i intenziteta genocida nad Bošnjacima i razvijanju teorija zavjere*. Pored pomenutih mjera, krucijalnu ulogu u sistemskom negiranju genocida igraju i slučajevi *fabriciranja ratnih zločina,* za što su klasičan primjer "Dobrovoljačka ulica" u Sarajevu i "Tuzlanska kolona" u Tuzli. Fabriciranja ratnih zločina se manifestiraju kroz organiziranje obilježavanja godišnjica navedenih događaja od strane zvaničnih institucija bh. entiteta RS i, na drugoj strani, kroz koordinirane aktivnosti Srbije i Republike Srpske na međunarodnom

planu - podizanjem optužnica za navodne ratne zločine protiv branilaca Bosne i Hercegovine. *Fabricirani slučajevi ratnih zločina* služe kao primarna osnova za širenje pojave negiranja genocida, jer se njima relativizira zločin nad Bošnjacima i stvara privid da je srpski narod bio glavna žrtva oružanog sukoba u periodu 1992-1995. Navedeno direktno podržava tezu da je čitav jedan sistem angažiran na negiranju genocida kroz *fabriciranje, preuveličavanje zločina i razvijanje teorija zavjere*. Sistemskim pristupom zvaničnih institucija Srbije i Republike Srpske nastoji se osujetiti svako priznavanje genocida nad Bošnjacima.

Svrsishodnost negiranja genocida za njegove ideologe i planere ogleda se u tome što direktno služi odbrani genocidom ostvarene teritorijalne ekspanzije na uštrb Bosne i Hercegovine i zadržavanja statusa quo. Negiranjem se nastoji ostvariti krajnji cilj genocida, njegovom "osmom fazom" se pokušavaju očuvati rezultati genocida, učiniti te rezultate legitimnim. I negiranje ovdje možemo posmatrati samo kao jedno od niza sredstava koja se primjenjuju radi apologiziranja ili legitimiziranja ostvarivanja teritorijalne ekspanzije u ratu protiv Bosne i Hercegovine. Ovo je krajnja svrha i ishodište negiranja genocida.

IZVORI I LITERATURA

Knjige

Ademović, Fadil: JNA BEZNAĐE ZLA, *Međunarodni centar za mir*, Sarajevo, 1997.

Allen, Beverly: RAPE WARFARE: THE HIDDEN GENOCIDE IN BOSNIA-HERZEGOVINA AND CROATIA, *University of Minnesota Press*, Minneapolis, 1996.

Andreopoulos, J. George (ur.): GENOCIDE: CONCEPTUAL AND HISTORICAL DIMENSIONS, *University of Pennsylvania Press*, Philadelphia, 1994.

Antonić, Zdravko (ur.): SRPSKI PISCI I NAUČNICI O BOSNI I HERCEGOVINI, *Novinsko-izdavačka ustanova Službeni list SRJ*, Beograd, 1995.

Anzulovic, Branimir: HEAVENLY SERBIA: FROM MYTH TO GENOCIDE, *New York University Press*, New York, 1999.

Arria, Diego Enrique: GENOCID U KONTINUITETU: SVJEDOČENJE AMBASADORA ARRIE, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2011.

Bećirević, Edina: NA DRINI GENOCID, *Buybook*, Sarajevo, 2009.

Begić, Kasim: BOSNA I HERCEGOVINA OD VANCEOVE MISIJE DO DAYTONSKOG SPORAZUMA (1991. - 1996.), *Bosanska knjiga*, Sarajevo, 1997.

Biserko, Sonja (ur.): PROCES VOJISLAVU ŠEŠELJU - RASKRINKAVANJE PROJEKTA VELIKA SRBIJA, *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, Beograd, 2009.

Browning, R. Christopher: ORDINARY MEN: RESERVE POLICE BATTALION 101 AND THE FINAL SOLUTION IN POLAND, *Harper Collins*, New York, 1992.

Bruneteau, Bernard: STOLJEĆE GENOCIDA, *Politička kultura*, Zagreb, 2005.

Bulatović, Ljiljana: ISTINITA SREBRENICA, *Neofarmis Beograd* i *IKP Nikola Pašić*, Beograd, 2005.

Calhoun, Craig (ur.): CONTEMPORARY SOCIOLOGY THEORY, *Blackwell Publishing*, Oxford, 2007.

Campbell, J. Kenneth: GENOCIDE AND THE GLOBAL VILLAGE, *Palgrave*, New York, 2001.

Charny, W. Israel: COMMONALITY IN DENIAL: CLASSIFYING THE FINAL STAGE OF THE GENOCIDE PROCESS, *International Network on Holocaust and Genocide*, 1997.

Chorbajian, Levon i Shirinian, George: STUDIES IN COMPARATIVE GENOCIDE, *St. Martin's Press Inc.*, New York, 1999.

Cigar, Norman: GENOCID U BOSNI - POLITIKA ETNIČKOG ČIŠĆENJA, *Bosanski kulturni centar u Sarajevu* i *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,* Sarajevo, 1998.

Cigar, Norman: ULOGA SRPSKIH ORIJENTALISTA U OPRAVDAVANJU GENOCIDA NAD MUSLIMANIMA BALKANA, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Sarajevo, 2000.

Cohen, Stanly: STATES OF DENIAL: KNOWING ABOUT ATROCITIES AND SUFFERING, *Blackwell Publisher Inc.*, Malden, USA, 2001.

Cushman, Thomas i Meštrović, Stjepan (ur.): THIS TIME WE KNEW: WESTERN RESPONSE TO GENOCIDE IN BOSNIA, *New York University Press*, New York, 1996.

Čekić, Smail: AGRESIJA NA BOSNU I HERCEGOVINU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991.-1993., *Ljiljan*, Sarajevo, 1994.

Čekić, Smail: UZROCI, CILJEVI I RAZMJERE AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1991 – 1995., *VKBI*, Sarajevo, 1995.

Čekić, Smail (ur.): GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991.-1995., *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Sarajevo, 1997.

Čekić, Smail: ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU - NAUČNO-TEORIJSKA I METODOLOŠKO-METODSKA PITANJA I PROBLEMI, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2007.

Čekić, Smail i Termiz, Dževad: ŽRTVE ZLOČINA U SARAJEVU: NAUČNO-ISTRAŽIVAČKI PROJEKT, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2007.

Čekić, Smail (ur.): PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu,* Sarajevo, 2008.

Čekić, Smail: OPSADA I ODBRANA GRADA SARAJEVA 1992-1995, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2008.

Čekić, Smail, PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE. BOSNA I HERCEGOVINA PROTIV SRBIJE I CRNE GORE. 26. FEBRUAR 2007., *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2008.

Čekić, Smail, Arnaut-Haseljić, Meldijana i Macić, Bećir: MASOVNE GROBNICE U BOSNI I HERCEGOVINI: SIGURNOSNA ZONA UJEDINJENIH NACIJA SREBRENICA, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2010.

Čivikov, Žerminal: SREBRENICA - KRUNSKI SVJEDOK, *Albatros plus*, Beograd, 2009.

Čović, Bože (ur.): IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE: RASPRAVE, DOKUMENTI, KARTOGRAFSKI PRIKAZI, *August Cesarec*, Zagreb, 1991.

Ćosić, Dobrica (prir. Ana Ćosić-Vukić): SRPSKO PITANJE U XX VEKU: LIČNA ISTORIJA JEDNOG DOBA, *JP Službeni glasnik*, Beograd, 2009.

Dizdarević, Ismet: NEZABORAV USJEKLINA GENOCIDA, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo*, Sarajevo, 2003.

Dušanović, Milutin (ur.): VERONAUKA U KUĆI: PRAVOSLAVNA VERSKA ČITANKA, *Izdavački fond Arhiepiskopije Beogradsko-Karlovačke SPC Beograd*, Beograd, 2008.

Đilas, Milovan: NJEGOŠ: PJESNIK, VLADAR, VLADIKA, *Zodne*, Beograd - Ljubljana, 1988.

Eagelstone, Robert: POSTMODERNIZAM I PORICANJE HOLOKAUSTA, *Jesenski i Turk*, Zagreb, 2001.

Eley, Geoff, (ur.): THE GOLDHAGEN EFFECT, *The University of Michigan Press*, Michigan, 2000.

Elsie, Robert: GATHERING CLOUDS: THE ROOTS OF ETHNIC CLEANSING IN KOSOVO - EARLY TWENTIETH-CENTURY DOCUMENTS, *Dukagjini Balkan Books*, Peja, 2002.

Fein, Helen: ACCOUNTING FOR GENOCIDE, *The Free Press*, New York, 1979.

Fein, Helen: THE PREVENTION OF GENOCIDE: RWANDA AND YUGOSLAVIA RECONSIDERED. *Institut for Study of Genocide*, New York, 1994.

Goldhagen, Daniel: HITLER'S WILLING EXECUTIONERS: ORDINARY GERMANS AND THE HOLOCAUST, *Halfred A. Konpf. Inc.*, New York, 1996.

Gutman, Roy: SVJEDOK GENOCIDA, *Dureux*, Zagreb, 1994.

Halilović, Safet (ur.): VRIJEME BEŠČAŠĆA: GENOCID NAD BOŠNJACIMA KRAJEM DVADESETOG STOLJEĆA, *Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima Zenica*, Zenica, 1994.

Herman S. Edward, THE SREBRENICA MASSACRE – EVIDENCE, CONTEXT, POLITICIS, *Alphabet Soup*, 2011.

Horowitz, L. Irving: TAKING LIVES: GENOCIDE AND STATE POWER, *Transaction Publishers*, New Jersey, 2002.

Ibrahimagić, Omer: SRPSKO OSPORAVANJE BOSNE I BOŠNJAKA, *Magistrat*, Sarajevo, 2001.

Ivanišević, Milivoje: ZLOČINI NAD SRBIMA BIH 1992-1995, *Udruženje Srba iz BiH u Srbiji*, Beograd, 2005.

Jensen, L. B. Steven (ur.): GENOCID: SLUČAJEVI, POREĐENJA I SAVREMENE RASPRAVE, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2007.

Jevtić, Miroljub: OD ISLAMSKE DEKLARACIJE DO VERSKOG RATA U BIH, *Filip Višnjić*, Beograd, 1993.

Jokić, Aleksandar: WAR CRIMES AND COLLECTIVE WRONGDOING, *Blackwell Publishers ltd.*, Oxford, 2001.

Kaplan, D. Robert: BALKAN GHOSTS: A JOURNEY THROUGH HISTORY, *Picador*, New York, 2005.

Karganović, Stefan (ur.): DECONSTRUCTION OF A VIRTUAL GENOCIDE: AN INTELLIGENT PERSON'S GUIDE TO SREBRENICA, *NGO Srebrenica Historical Project*, Den Hag – Beograd, 2011.

Kiernan, Ben: BLOOD AND SOIL: A WORLD HISTORY OF GENOCIDE AND EXTERMINATION FROM SPARTA TO DARFUR, *Yale University Press*, SAD, 2007.

Koljević, Nikola: OTADŽBINSKE TEME, *Zadužbina Petar Kočić*, Banja Luka - Beograd, 1997.

Koljević, Nikola: STVARANJE REPUBLIKE SRPSKE: DNEVNIK 1993-1995, *Službeni glasnik Republike Srpske*, Banja Luka, 2008.

Kulić, Slavko: STRATEGIJA NASILJA KAO STRATEGIJA RAZVOJA, *Naprijed*, Zagreb, 1996.

Kuper, Leo: GENOCIDE: ITS POLITICAL USE IN THE TWENTIETH CENTURY, *Yale University Press*, New Haven, 1982.

Lemkin, Raphael: AXIS RULE IN OCCUPIED EUROPE, *The Law book Exchange ltd.,* New Jersey, 2005.

Letica, Bartol i Letica, Slaven: POSTMODERNA I GENOCID U BOSNI: 'ETNIČKO ČIŠĆENJE': VELIKA PREVARA NAŠEG DOBA, *Naklada Jasenski i Turk*, Zagreb, 1998.

Lipstadt, Deborah: DENYING THE HOLOCAUST: THE GROWING ASSAULT ON THE TRUTH AND MEMORY, *Penguin*, London, 1993.

MacDonald, Bruce David: BALKAN HOLOCAUSTS? SERBIAN AND CROATIAN VICTIM-CENTERED PROPAGANDA AND THE WAR IN YUGOSLAVIA, *Manchester University Press*, Manchester, 2002.

Markusen, Eric i David, Kopf: THE HOLOCAUST AND STRATEGIC BOMBING: GENOCIDE AND TOTAL WAR IN THE 20TH CENTURY, *Westview*, Boulder, Colorado, 1995.

Memić, Mustafa: KORIJENI ZLA, *Oko*, Sarajevo, 2002.

Mills, Wright: ELITA VLASTI, *Kultura*, Beograd, 1964.

Milosavljević, Olivera: POTURICA GORI OD TURČINA, u: Nova srpska politička misao, posebno izdanje 3, Beograd, 2002.

Milosavljević, Olivera: U TRADICIJI NACIONALIZMA ILI STEREOTIPI SRPSKIH INTELEKTUALACA XX VEKA O 'NAMA' I 'DRUGIMA', *Helsinški odbor za ljudska prava Srbije*, Beograd, 2002.

Mirković, Jovan (ur.): GENOCID U 20. VIJEKU NA PROSTORIMA JUGOSLAVENSKIH ZEMALJA, Zbornik radova sa naučnog skupa Beograd, 22-23. aprila 2003. godine, *Muzej žrtava genocida Kragujevac-Beograd* i *Institut za noviju historiju Srbije*, Kragujevac-Beograd, 2005.

Muslimović, Fikret: SPECIJALNI RAT, *Udruženje za zaštitu borbe za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2011.

Oven, Dejvid: BALKANSKA ODISEJA, *Radio B92*, Beograd, 1996.

Plavšić, Biljana: SVEDOČENJE, *Trioprint*, Banja Luka, 2005.

Ramet, Sabrina: THINKING ABOUT YOUGOSLAVIA: SCHOLARY DEBATES ABOUT THE YOUGOSLAV BREAKUP AND THE WARS IN BOSNIA AND KOSOVO, *Cambridge University Press*, New York, 2005.

Rittner, Carol, Roth, John i Smith, James: WILL GENOCIDE EVER END, *Paragon House and Aegis*, St. Paul – Minnesota, 2002.

Ronayne, Peter: NEVER AGAIN: THE US AND THE PUNISHMENT OF GENOCIDE SINCE THE HOLOCAUST, *Rowman & Littlefield Publishers*, Maryland, 2001.

Rubinstein, D. William: GENOCIDE: A HISTORY, *Pearson Education*, Edinburg, 2004.

Rummel, J. Rudolph: DEATH BY GOVERNMENT, *Transaction Publishers*, New Jearsy, 1994.

Saltaga, Fuad: BOSNA I BOŠNJACI U SRPSKOJ NACIONALNOJ IDEOLOGIJI - ANTOLOGIJA TEKSTOVA, *SALFU*, Sarajevo, 1997.

Saltaga, Fuad: DA LI JE GENOCID SUDBINA BOŠNJAKA, *SALFU*, Sarajevo, 1996.

Schabas, A. William: GENOCIDE IN THE INTERNATIONAL LAW: THE CRIMES OF CRIMES, *Cambridge University Press*, Cambridge, 2000.

Sells, A. Michael: THE BRIDGE BETRAYED: RELIGION AND GENOCIDE IN BOSNIA, *University of California Press*, Oakland, 1996.

Shaw, Martin: WHAT IS GENOCIDE, *Polity Press*, Cambridge, 2007.

Shermer, Michael i Grobman, Alex: DENYING HISTORY: WHO SAYS THE HOLOCAUST NEVER HAPPENED AND WHY DO THEY SAY IT?, *University of California Press*, Berkely, 2002.

Staub, Ervin: THE ROOTS OF EVIL: THE ORIGINS OF GENOCIDE AND OTHER GROUP VIOLENCE, *Cambridge University Press*, New York, 2002.

Sudetic, Chuck: KRV I OSVETA: PRIČA JEDNE PORODICE O RATU U BOSNI, *Samizdat B92*, Beograd, 2003.

Šabić, Velid: GENOCID U SREDNJEM PODRINJU, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2008.

Šamić, Midhat: KAKO NASTAJE NAUČNO DJELO, *Svjetlost*, Sarajevo, 2003.

Šarić, Sabahudin: VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodno prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2010.

Termiz, Dževad: METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, *TKD Šahinpašić*, Sarajevo, 2003.

Todorova, Marija: IMAGINARNI BALKAN, *Čigoj štampa*, Beograd, 1999.

Tomanić, Milorad: SRPSKA CRKVA U RATU I RATOVI U NJOJ, *Medijska knjižara krug*, Beograd, 2001.

Townshend, Charles: THE OXFORD ILLUSTRATED HISTORY OF THE MODERN WAR, *Oxford University Press*, Oxford, 1997.

Walliman, Isidor i Michael N. Dobkowski (ur.): GENOCIDE IN THE MODERN AGE: ETIOLOGY AND CASE STUDIES OF MASS DEATH, *First Syracuse University Press*, 2000.

West, Rebecca: CRNO JAGNJE I SIVI SOKO, *BIGZ*, Beograd, 1989.

Wilshire, Bruce: GET 'EM ALL! KILL THEM! GENOCIDE, TERRORISM, RIGHTEOUS COMMUNITIES, *Lexington Books*, Oxford, 2005.

Zelenika, Ratko: METODOLOGIJA I TEHNOLOGIJA IZRADE ZNANSTVENOG I STRUČNOG DJELA, *Ekonomski fakultet u Rijeci*, Rijeka, 2000.

Zgodić, Esad: POLITIKE FANTAZIJA: O RATU PROTIV BOSNE I HERCEGOVINE, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Sarajevo, 2005.

Zgodić, Esad: POLITIKE PORICANJA: O METAPOLITICI I BOSANSKOJ ALTERPOLITICI, *DES*, Sarajevo, 2005.

Zülch, Tilman (ur.): 'ETNIČKO ČIŠĆENJE': GENOCID ZA 'VELIKU SRBIJU', *Dokumentacija Društva za ugrožene narode*, Sarajevo, 1996.

Zbornici radova

Bauman, Zygmunt: MODERNITY AND HOLOCAUST (1989). U: Calhoun, C. (ur.), *Contemporary Sociology Theory,* Blackwell Publishing, Oxford, 2007.

Brajant, Li: 'MIROVNI PROCES': LEGALIZIRANJE GENOCIDA. U: Čekić, S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

Chalk, Frank: REDEFINING GENOCIDE. U: Andreopoulos, J. G. (ur.), *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994.

Charny, W. Israel i Eric, Markusen: THE PSYCHOLOGY OF DENIAL OF GENOCIDES. U: Charny I. (ur.), *Encyclopedia of genocide Volume 1*, California, 1999.

Charny, W. Israel: DEHUMANIZATION. 'KILLING' THE HUMANITY OF ANOTHER. U: Charny I. (ur.), *Encyclopedia of genocide Volume 1*, California, 1999.

Cribb, Robert: GENOCID U NEZAPADNOM SVIJETU: IMPLIKACIJE ZA PROUČAVANJE HOLOKAUSTA. U: Jensen, L. B. S. (ur.): *Genocid: Slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Đurašinović, Pejo: UZROCI I POSLJEDICE GRAĐANSKOG RATA U BIH 1992-1995. U: Mirković, J. (ur.): *Genocid u 20. vijeku na prostorima jugoslavenskih zemalja*, Zbornik radova sa naučnog skupa Beograd, 22-23. aprila 2003. godine, Muzej žrtava genocida Kragujevac-Beograd i Institut za noviju historiju Srbije, Kragujevac-Beograd, 2005.

Erdman-Pandžić, Elizabet: VELIKOSRPSKA IDEOLOGIJA U PRAKSI. U: Čekić S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

Filipović, Muhamed: KORIJENI AGRESIJE. U: Čekić S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

French, A. Peter: UNCHOSEN EVIL AND MORAL RESPONSIBILITY. U: Jokić, A., *War Crimes and Collective Wrongdoing*, Blackwell Publishers ltd., Oxford, 2001.

Friman, M. Haris: POLITIKA SJEDINJENIH DRŽAVA U ODNOSU NA BOSNU: NOVE KAPITULACIJE. U: Čekić S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

Hansen, Bjorn Anders: PENDŽAB 1937-47. SLUČAJ GENOCIDA. U: Jensen, L. B. S. (ur.), *Genocid: Slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Harff, Barbara: THE ETIOLOGY OF GENOCIDES. U: Walliman, I. i Dobkowski, M. N. (ur.), *Genocide in the Modern age: Etiology and Case Studies of Mass Death*, First Syracuse University Press, 2000.

Ivanišević, Milivoje: SRPSKA STRADANJA U BOSNI I HERCEGOVINI TOKOM RATA 1992-1995. GODINE. U: Mirković, J. (ur.), *Genocid u 20. vijeku na prostorima jugoslavenskih zemalja*, Zbornik radova sa naučnog skupa Beograd, 22-23. aprila 2003. godine, Muzej žrtava genocida Kragujevac-Beograd i Institut za noviju historiju Srbije, Kragujevac-Beograd, 2005.

Jonasshon, Kurt i Chalk, Frank: A TYPOLOGY OF GENOCIDE AND SOME IMPLICATION FOR HUMAN RIGHTS AGENDA. U: Walliman, I. i Dobkowski, M. N. (ur.), *Genocide in the Modern age: Etiology and Case Studies of Mass Death*, First Syracuse University Press, 2000.

Karlsson, Goran Klas: MOTIVI, MEHANIZMI I SJEĆANJA NA SOVJETSKI KOMUNISTIČKI TEROR. U: Jensen, L. B. S. (ur.), *Genocid: Slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Krzović, Ibrahim: ZLOČIN URBICIDA. U: Halilović, S. (ur.), *Vrijeme beščašća: Genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima Zenica, Zenica, 1994.

Kuper, Leo: THEORETICAL ISSUES REALTING TO GENOCIDE. USES AND ABUSES. U: Andreopoulos, J. G. (ur.), *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994.

Lundtofte, Henrik: SLUČAJEVI I UPOREDNA STUDIJA. U: Jensen, L. B. S. (ur.), *Genocid: Slučajevi, poređenja i savremene rasprave*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.

Mahiou, Ahmed: IZDVOJENO MIŠLJENJE. U: Čekić, S. (ur.), *Presuda međunarodnog suda pravde: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore*, Sarajevo, 2008.

Marinković, Radomir: ZLOČIN KAO SREDSTVO ZA POSTIZANJE VELIKOSRPSKIH POLITIČKIH CILJEVA. U: Čekić S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

Markusen, Eric: MECHANISMS OF GENOCIDE. U: Rittner, C., Roth, J. i Smith, J., *Will Genocide Ever End*, Paragon House and Aegis, St. Paul – Minnesota, 2002.

McClosky, Frenk: STAV SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA I KONGRESA. U: Čekić S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

Melvern, Linda: IDENTIFYING GENOCIDE. U: Rittner, C., Roth, J. i Smith, J., *Will Genocide Ever End*, Paragon House and Aegis, St. Paul – Minnesota, 2002.

Pavić, Radovan: VELIKA SRBIJA OD 1844. DO 1990./91. GODINE. U: Čović, B. (ur.), *Izvori velikosrpske agresije: Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, August Cesarec, Zagreb, 1991.

Riginek, Igor (ur.): RAT, DOKUMENTIRANJE I PRAVNI STATUS ŽRTVE, *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, Kuća ljudskih prava*, Zagreb, 2011.

Rosenberg, Alan: WAS THE HOLOCAUST UNIQUE? A PEACULIAR QUESTION?. U: Walliman, I. i Dobkowski, M. N. (ur.), *Genocide in the Modern age: Etiology and Case Studies of Mass Death*, First Syracuse University Press, 2000.

Serdarević, Husein: STVARANJE JUŽNOSLAVENSKIH NACIONALNIH DRŽAVA I BOŠNJACI-MUSLIMANI. U: Halilović, S. (ur.): *Vrijeme beščašća: Genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima Zenica, Zenica, 1994.

Smajkić, Arif: STRADANJE STANOVNIŠTVA GRADA SARAJEVA U PERIODU OD 1992. DO 1995. GODINE. U: Čekić, S. (ur.), *Opsada i odbrana grada Sarajeva 1992-1995.,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.

Smith, W. Roger: HUMAN DESTRUCTIVNESS AND POLITICS: THE TWENTIETH CENTURY AS A GENOCIDE OF GENOCIDE. U: Walliman, I. i Dobkowski, M. N. (ur.), *Genocide in the Modern age: Etiology and Case Studies of Mass Death*, First Syracuse University Press, 2000.

Smith, W. Roger: STATE POWER AND GENOCIDE INTENT. U: Chorbajian, L. i Shirinian, G., *Studies in Comparative Genocide*, St. Martin's Press Inc., New York, 1999.

Šeparović, Zvonimir: GENOCID I RATNI ZLOČINI S POSEBNIM OBZIROM NA ŽRTVE. U: Čekić S. (ur.), *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1997.

Tomic, Yves: IDEOLOGIJA VELIKE SRBIJE U XIX I XX VIJEKU. U: Biserko, S. (ur.), *Proces Vojislavu Šešelju - Raskrinkavanje projekta Velika Srbija*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009.

Valentić, Mirko: PRVA PROGRAMSKA FORMULACIJA VELIKOSRPSKE IDEJE. U: Čović, B. (ur.), *Izvori velikosrpske agresije: Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*, August Cesarec, Zagreb, 1991.

Naučni i ostali članci

Bennet, Christopher: "Bosnia books", *NATO Review Web edition*, Vol. 48, 2001.

Čehajić, Sabina i Rupert, Brown: "Not in my name: A Social Psychological Study of Antecedents and Consequences of Acknowledgment of Ingroup Atrocities", *Genocide Studies and Prevention*, University of Toronto Press, 3 (2), 2008.

Čekić, Smail: "Zločin na tržnici Markale - jedan od najtužnijih dana u historiji Sarajeva", *Korak*, broj: 14/09, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.

Kelman, C. Herbert: "Violence Without Moral Restraint: Reflection on the Dehumanization of Victims and Victimisers", *Journal of Social Issues*, 29(4), 1973.

Lambrichs, L. Louise: "Genocid, njegovo negiranje i ponavljanje u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini", *Korak*, broj: 14/09, Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2009.

Riedlmayer, J. András: "Destruction of Cultural Heritage in Bosnia-Herzegovina, 1992-1996: A Post-war Survey of Selected Municipalities", *Cambridge*, Massachusetts, USA, 2002.

Schabas, A. William: "Was Genocide Committed in Bosnia and Herzegovina? First Judgements of the International Criminal Tribunal for the Former Yougoslavia", *Fordham Journal of International Law*, Vol. 25(1), 2001.

Tabeau, Ewa i Bijak, Jakub: "War-related Deaths in the 1992–1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results", *European Journal of Population*, Vol. 21(2-3), 2005.

Tabeau, Ewa, i Jan, Zwierzchowski, "Rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995: Prebrojavanje žrtava čiji je rezultat manji od realnog putem procjene višestrukih sistema na osnovu popisa stanovništva", *The Households in Conflict Network (HiCN) i The German Institute for Economic Research (DIW Berlin)*, (Referat za konferenciju International Research Workshop on The Global Costs of Conflict), Berlin, 1.-2. februar 2010.

Wald, M. Patricia: "Prosecuting Genocide", *Justice Initatives*, Open Society Justice Initative, Spring Vol., 2006, str. 85-96.

Zwaan, Ton: "On the Aetiology and Genesis of Genocides and other Mass Crimes Targeting Specific Groups", (Istraživački rad svjedoka eksperta u procesu ITCY-a protiv Slobodana Miloševića), Center for Holocaust and Genocides Studies, University of Amsterdam, Amsterdam, 2003.

Enciklopedije, leksikoni i rječnici

Charny, Israel (ur.): ENCYCLOPEDIA OF GENOCIDE: VOLUME 1, A-H, *The Institute on the Holocaust and Genocide*, Jerusalem, 1999.

Klaić, Bratoljub: RJEČNIK STRANIH RIJEČI, *Nakladni zavod Matice hrvatske*, Zagreb, 1981.

Totten i Bartrop R. Paul (ur.): DICTIONARY OF GENOCIDE, *Greenwood Press*, London, 2008.

Vujaklija, Milan: LEKSIKON STRANIH RIJEČI, *Prosvjeta*, Beograd, 1980.

Internet izvori

Aleksov, Bojan: "Poturica gori od turčina: Srpski istoričari o verskim preobraćenjima", u: *Historijski mitovi na Balkanu - zbornik radova*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo, 2003. Dostupno na: http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/367/verski.mitovi.pdf

Antić, Čedomir: "Srebrenica je moralno, pa tek potom državno pitanje", *Politika online*, intervju, 11. 7. 2010. Dostupno na: http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Srebrenica-je-moralno-pa-tek-potom-drzavno-pitanje.lt.html

Antieno Fisher, Jennifer: "Nonviolent Action in Prevention of Genocide: Bosnia in Focus", *The Online Journal of Peace and Conflict Resolution*. Dostupno na: http://ojpcr.org/ojpcr-archive/issue-1-1/ojpcr-1-1-nonviolent-action-in-prevention-of-genocide-bosnia-in-focus

Azinović, Vlado i Sadović, Merdijana: "Plavšić povukla priznanje krivnje", *Slobodna Evropa,* 08. 02. 2009. Dostupno na: http://www.slobodnaevropa.org/content/article/138113 2.html

Bandžović, Safet: "Bošnjaci i balkanski muhadžirski pokreti", 2006. Dostupno na: http://mlicanin.weebly.com/uploads/3/0/9/1/3091963/safet_bandzovic.pdf

Bećirević, Edina: "Može li Karadžić biti naš Eichmann", *BH Dani*, broj: 632, 24. 07. 2009. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=632&tekst_rb=4

Biserko, Sonja: "Geneza velikosrpskog nacionalizma", *Slobodna Bosna*, broj: 249, 28.08.2001. Dostupno na: http://www.camo.ch/geneza_vsrpstva .htm

Biserko, Sonja: "Percepcija srpske elite dejtonske Bosne", *Duh Bosne*, broj: 4, oktobar 2011. Dostupno na: http://www.spiritofbosnia.org/bs/volume-6-no-4-2011-october/perceptions-of-serbia%E2%80%99s-elite-in-relation-to-the-dayton-agreement

Bissett, James: "Don't forget all victims of Srebrenica", *The Ottawa Citizen*, 27.6.2008. Dostupno na: http://www.canada.com/ottawacitizen/news /letters/story.html?id=053ec8dd-76e6-42c0-b537-d703bea7657c

Bryant, Lee: "The Betrayal of Bosnia", *Centre for the Study of Democracy: University of Westminster,* 1993. Dostupno na: http://www.ciaonet.org. proxy.www.merln-europe.org/wps/brl01/brl01.html

Budimir, Živko: "Optužnice srbijanskog tužilaštva politički montirane", Saopštenje potpredsjednika Federacije Bosne i Hercegovine, Živka Budimira. Dostupno na: http://predsjednikfbih.org/index.php/mediji/priopcenja /169-optuznice-srbijanskog-tuziteljstva-politicki-montirane.html

"Case Information Sheet, Radoslav Krstic (IT-98-33)". Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/krstic/cis/en/cis_krstic.pdf

"Cherif Bassiouni and the 780 Commission: The Gateway to the era of Accountability", *The Frederick K. Cox International Law Center*, oktobar, 2006. Dostupno na: http://law.case.edu/curriculum/news/pdfs /Occasional_Paper

"Criminal Complaint for Denial of Genocide". Dostupno na: http://www.justice-report.com/en/articles/criminal-complaint-for-denial-of-genocide

Čehajić-Clancy, Sabina: "Dehumanizacija žrtve: Strategije moralnog distanciranja", *Puls demokratije,* 30.6.2009. Dostupno na: http://www. pulsdemokratije.net/index.php?id=1621&l=bs

Čehajić, Sabina i Brown, Rupert: "Silencing the Past: Effects of Intergroup Contact on Acknowledgment of In-Group Responsibility", *Social Psychological and Personality Science*, 1 (2) , 2010., pp. 190-196. Dostupno na: http://mc.manuscriptcentral.com/spps

Čehajić-Clancy, Sabina: "Suočavanja sa prošlošću (II) - Pitanje kolektivne odgovornosti", *Puls demokratije.* Dostupno na: http://arhiva.pulsdemokratije.net/index.php?id =148&l=bs

Ćosić, Dobrica: "Dobrica Ćosić, književnik", *Pečat - internet portal*, Beograd, 4.2.2010. Dostupno na: http://www.pecat.co.rs/2010/02/dobrica-cosic-knjizevnik/

Ćosić, Dobrica: "Genocid nad muslimanima je laž", *SEEbiz, 7.2.2010.* Dostupno na: http://www.seebiz.eu/hr/politika/dobrica-cosic-genocid-nad-muslimanima-je-laz

"Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici", *Narodna skupština Republike Srbije*, 31. 3. 2010. Dostupno na: http://www.parlament.gov.rs/народна-скупштина.115.html?SearchText=deklaracija+o+srebrenici

Dimitrijević, Nenad: "Moralna odgovornost za kolektivni zločin", Peščanik, 17. 04. 2006. Dostupno na: http://pescanik.net/2006/04/moralna- odgovornost-za-kolektivni-zlocin/

Dimitrijević, Nenad: "Zločinački režim, njegovi podanici i masovni zločin", *Peščanik,* 12.09.2009. Dostupno na: http://pescanik.net/2009/09/zlocinacki-rezim-njegovi-podanici-i-masovni-zlocin/

"Dodik ponovo negirao genocid u Srebrenici", *Internet portal Informer*, 02.06.2011. Dostupno na: http://informer.ba/tekstovi/vijesti/dodik-ponovo-negirao-genocid-u-srebrenici/

"Dodik ponovo niječe genocid u Srebrenici i prijeti otcjepljenjem", *web portal Dnevnik.hr*, 11.09.2010. Dostupno na: http://dnevnik.hr/vijesti /svijet/dodik-ponovo-nijece-genocid-u-srebrenici-i-prijeti-otcjepljenjem.html

Dubiel, Helmut: "Niko nije oslobođen istorije – nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga", *Samizdat B92*, 2002, str. 234 i 241. Dostupno na: http://www.b92.net/casopis_rec/60.6/pdf/215-246.pdf

Duraković, Esad: "Srpski orijentalisti gradili su ideološku platformu za napad na Bosnu i Hercegovinu", *Novi Horizonti*, br. 53, intervju. Dostupno na: http://www.iltizam.org/tekstovi/read/2335/

"Dušan Bjelić o zločinu bez kazne i proizvodnji paranoje", *Internet portal Pregled*, 21. 01. 2006. Dostupno na: http://www.pregled.com/info_ pregled.php?tmpl=info_ pregled_nastavak_tmpl&id_nastavak=11526 &naziv_rubrike=intervjui&naslov=Dr%20Du%9Aan%20Bjeli%

Đilas, Aleksa: "Imagine Kosovo: A Biased New Account Fans Western Confusion", *Foreign Affaires*, septembar/oktobar 1998. Dostupno na: http://www.foreignaffairs.com/articles/54403/aleksa-djilas/imagining-kosovo-a-biased-new-account-fans-western-confusion.

"Ekskluzivno: Pogledajte originalni spisak s imenima 3.500 bh. patriota koje DCRS tereti za navodne zločine nad Srbima", *Dnevni avaz*. Dostupno na: http://www.dnevniavaz.ba/vijesti/teme/27828-hoce-li-dodik-aktivirati-spiskove-vlade-rs-oko-3-500-bh-patriota-tereti-se-za-zlocine-nad-srbima.html

"'Fake Bosnia photos' journos win lawsuit", *IOL news web portal*, 14.3.2000. Dostupno na: http://www.iol.co.za/news/world/fake-bosnia-photos-journos-win-lawsuit-1.31682

"Ganić oslobođen, nova packa Srbiji", *Deutsche Welle*, 28.07.2010. Dostupno na: http://www.dw.de/gani%C4%87-oslobo%C4%91en-nova-packa-srbiji/a-5843813

Garašanin, Ilija: "Načertanije", *Projekat Rastko*. Dostupno na: http://www.rastko.rs/istorija/ garasanin_nacertanije.html

"Godišnjica Dobrovoljačke: Đokić pozvao Sarajlije na razumijevanje", *Nezavisne novine*, 19. 4. 2011. Dostupno na: http://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Godisnjica-Dobrovoljacke-Djokic-pozvao-Sarajlije-na-razumijevanje-86792.html

Hartmann, Florence: "Srebrenica Through the ICTY's Eyes", *The European Courier*, 13. 12. 2009. Dostupno na: http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2009/12/ srebrenica-through-ictys-eyes-florence.html

Hemon, Aleksandar: "Genocide's Epic Hero", *New York Times*, New York, 27. 7. 2008. Dostupno na: http://www.nytimes.com/2008/07/27/opinion/27hemon.html?scp=1&sq=hemon%

Hrvatski jezični portal. Dostupno na: http://hjp.srce.hr/index.php?show=search_by_ id&id=eVpiXxk%3D

International Crisis Group: “War Criminals in Bosnia’s Republika Srpska: Who are The People in Your Neighbourhood?”, ICG Balkans Report N° 103, Sarajevo, 2. 11. 2000. Dostupno na: http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/Bosnia%2039.pdf

Israel, Jared: “Why should one read articles refuting the charge that Serbs committed mass murder in Srebrenica?”, *Empero'r Clothes*, 10. 6. 2005. Dostupno na: http://emperors-clothes.com/sreb/mem.htm.

“Izvještaj o Srebrenici”, Izvještaj Generalnog sekretara prema rezoluciji Generalne skupštine UN-a 53/35 (1998.), 15. 11. 1999., član 485. Dostupno na: http://www.refworld.org/docid/3ae6afb34.html

Karadjis, Michael: “How Many, and Who, Died in Bosnia?”, *Mihalis Balkan Analysis*, 20. 10. 2007. Dostupno na: http://mihalisk.blogspot.com/2007/10/how-many-and-who-died-in-bosnia.html

“Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida”, Generalna Skupština UN-a, 9. 12. 1948. Dostupno na: http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijao genocidu.htm

Kulaga, Vedrana: “Srbi pred Sudom BiH osuđeni na 1.170 godina”, *Glas Srpske*, 4. 12. 2011. Dostupno na: http://www.glassrpske.com/vijest/2/novosti/67152/lat/Srbi-pred-Sudom-BiH-osudjeni-na-1170-odina.html

Laghland, John: “The Crown Witness at the Hague”, *The Brussels Journal*, 2. 5. 2009. Dostupno na: http://www.brusselsjournal.com/node/3894

Lambourne, Wendy: “The pursuit of justice and reconciliation: Responding to genocide in Cambodia and Rwanda”, *40th Annual International Studies Association Convention, Washington*, 1999. Dostupno na: http://www.ciaonet.org.proxy.www.merlneurope. org/isa/law01/index.html

Lemkin, Raphael: “Acts Constituting a General (Transnational) Danger Considered as Offences Against the Law of Nations”, Dodatna pojašnjenja na specijalni izvještaj predstavljen na Petoj konferenciji za ujedinjenje krivičnog zakona (Madrid 14.-20. oktobar 1933.).Dostupno na: http://www.preventgenocide.org/lemkin/madrid1933-english.htm

Lovrenović, Ivan: “Priviđanja jednog filologa”, *BH Dani*, broj: 431, 16. 9. 2005. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?kat=txt&broj_id=431&tekst_rb=17

"Ljudski gubici '92-'95". Dostupno na: http://www.idc.org.ba/index.php ?option=com_ content&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs

Mackenzie, Lewis: "The real story behind Srebrenica", *The Globe and Mail (Canada)*, 14. 7. 2005. Dostupno na: http://www.theglobeandmail .com/globe-debate/the-real-story-behind-srebrenica/article737584

Magazin Vreme, "Justin je fino mirisao - beseda, pod šatrom vladike Atanasija", broj: 693, 15. 4. 2004., redakcijski izbor iz tonskog zapisa obraćanja vladike Atanasija Jevtića na duhovnoj akademiji u Manastiru Ćelije. Dostupno na: http://www.vreme.com/ cms/view.php?id=375301

Malcolm, Noel: "Is Kosovo Real? The Battle Over History Continoues", *Foregin Affairs*, januar/februar 1999. Dostupno na: http://www.foreignaffairs.com /articles/54629/noel-malcolm-aleksa-djilas-et-al/is-kosovo-real-the-battle-over-history-continues

Marković Štedimlija, Savić: "Njegoš ili sveti Sava?", *Zeta*, 1/ VI, 1935. Dostupno na: http://www.stormfront.org/forum/t90761/

"Međupresuda MTBJ Slobodanu Miloševiću", MTBJ br. IT-02-54-T. Dostupno na: http://www.icty.org/case/slobodan_milosevic/4

Milanović, Marko: "Mnogobrojni haški sudovi", *Vreme*, Beograd, br. 858, 14. juni 2007. Dostupno na: http://www.vreme.com/cms/view.php?id=502078

"Nacrt UN Konvencije o genocidu". Dostupno na: http://www.un.org/ga/ search/view_doc. asp?symbol=E/447

"Optužnica za genocid protiv Željka Mejakića". Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/ mejakic/ind/en/mea-ii950213e.pdf

Perović, Latinka i Olivera, Milosavljević: "Bosna i Hercegovina: dio srpskog nacionalnog projekta". Dostupno na: http://helsinki.org.rs/serbian /projekti_nedpro_t02.html

Perović, Latinka: "Nema sumnje: u Bosni je izvršen genocid", *BH Dani*, br. 277, 3. 10. 2002. Dostupno na: http://www.bhdani.com/arhiva/277/t27710 .shtml

"Presuda MKSJ Dušku Tadiću", MKSJ br. IT-94-1-T, 14.07.1997. Dostupno na: http://icr.icty.org/frmResultSet.aspx?e=k5ajcj3xrc515h550af3i545&Start Page =1&EndPage=10

"Presuda MKSJ Momčilu Krajišniku", MKSJ br. IT-00-39-T, 27. 09. 2006. Dostupno na: http://www.icty.org/x/cases/krajisnik/tjug/en/kra-jud060927e.pdf

"Presuda MKSR Akayesu", MKSR br. ICTR-96-4-T, 02. 09. 1998. Dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/akay001.pdf

"Presuda MKSR Kayishema i Ruzindana", MKSR br. ICTR-95-1-T, 21. 05. 1999. Dostupno na: http://www.unictr.org/Portals/0/Case%5CEnglish%5C kayishema%5Cjudgement%5C990521_judgement.pdf

"Presuda MKSJ Radislavu Krstiću", MKSJ br. IT-98-33-T, 02. 08. 2001. Dostupno na: http://icr.icty.org/frmResultSet.aspx?e%

"Presuda Suda BiH Miloradu Trbiću". Dostupno na: http://www.sudbih .gov.ba/index.php?id= 1403&jezik=b

"Priznanje krivice Marka Boškića". Dostupno na: http://www.sudbih.gov.ba /index.php?id= 1726&jezik=b

"Priznanje krivice Vlastimira Golijana", *web portal Scribd.* Dostupno na: http://www.scribd.com/doc/37275707/Vlastimir-Golijan-Pleads-Guilty-for-Srebrenica -Genocide

"Ratifikacija Rimskog statuta za osnivanje Međunarodnog krivičnog suda, 1. jul 2002." Dostupno na: http://www.icc-cpi.int

"Ratni izvještaji Lava Trockog - Balkanski ratovi 1912-1913", *Znakovi vremena*, broj: 11, Sarajevo. Dostupno na: http://www.ibn-sina.net/bs/vijesti/138-broj-56.html

"Rezolucija 827 Vijeća sigurnosti UN-a od 25. maja 1993. god. o uspostavljanju Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju". Dostupno na: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf

"Rezolucija Generalne Skupštine UN-a broj 96 iz 1946". Tekst Rezolucije dostupan na: http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm

"Rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a broj: 955, 8. novembar 1994. god. o uspostavljanju Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu". Dostupno na: http://69.94.11.53/default.htm

Savich, Kosta Carl: "Srebrenica and Naser Oric: an Analysis of General Philippe Morillon's Testimony at the ICTY", *Srebrenica Historical Project,* 7. 1. 2009. Dostupno na: http://www.srebrenica-project.com/index.php?option =com_content&view=article&id =1:srebrenica-and-naser-oric-an-analysis-of-general-philippe-morillons-testimony-at-the-icty&catid=3:2009-01-06-17-56-50&Itemid=4

Savich, Kosta Carl: "War, Journalism and Propaganda: The Media Coverage of the Bosnian Civil War, 1992-1995", *Projekat Rastko - Banja Luka*, 2001. Dostupno na: http://www.rastko.rs/rastko-bl/istorija/kcsavic/csavich-bosnia_e.html

Schabas, A. William: "Introductionory Note to the Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", *UN Audiovisual Library of International Law*, Dostupno na: http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/cppcg /cppcg.html

"Situacija u Bosni i Hercegovini", Rezolucija Generalne skupštine UN-a broj: 47/121, 18. 12. 1992. Dostupno na: http://www.un.org/documents /ga/res/47/a47r121.htm

Stanton, H. Gregory: "The 12 Ways to Deny A Genocide", *Genocide Watch*, 2004. Dostupno na: http://www.genocidewatch.org/aboutgenocide/12waysto denygenocide.html

Stanton, H. Gregory: "The 8 Stages of Genocide", *Genocide Watch*, 1998. Dostupno na: http://www.genocidewatch.org/aboutgenocide/8stagesof genocide.html

Tokača, Mirsad: "Bosanska knjiga mrtvih", *BH Dani,* broj: 524, 29.06.2007. Dostupno na: http://www.bhdani.com/default.asp?dostkat=txt&broj_id= 524&tekst_rb=6

Trifković, Srđa: "The Genocide Myth", *The Lord Byron Foundation for Balkan Studies,* 9. 7. 2010. Dostupno na: http://balkanstudies.org/blog/ genocide-myth

"UN mehanizam prevencije genocida". Dostupno na: www.un.org/prevent genocide/adviser/

Vlajki, Emil: "Mentalni genocid nad Srbima", *Nezavisne novine*, 13. 01. 2010. Dostupno na: http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Mentalni-genocid-nad-Srbima-51612.html

"Was Bosnia the victim of genocidal campaign?", *Associated Press*, 26. 10. 1999. Dostupno na:http://www.deseretnews.com/article/724511/Was-Bosnia-the-victim-of-genocidal -campaign.html

Web portal organzacije "Međunarodni crveni krst". Dostupno na: http://www.icrc.org/ihl.nsf/ CONVPRES?OpenView

"Završni izvještaj UN Ekspertne komisije za ispitivanje ratnih zločina u bivšoj Jugoslaviji", tzv. "Basiunijeva komisija". Dostupno na: http://www.his.com /~twarrick/commxyu1.htm

Zgodić, Esad: "Vladimir Ćorović: Pansrbizam, Bosna i Bošnjaci - prilog kritičkoj historiji socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini". Tekst dostupan na: http://www.diwanmag.com.ba/arhiva/diwan5_6/sadrzaj/sadrzaj8 .htm

Žerjavić, Vladimir: "Yugoslavia Manipulations with the Number of Second World War Victims", sažetak knjige sačinjen od Hrvatskog informacionog centra. Dostupno na: http://www.hic.hr/books/manipulations/p01.htm

O AUTORU

Elvedin MULAGIĆ rođen je 1971. godine u Mokrinama, općina Hadžići. Diplomirao je 2002. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (odsjek: Odbrana i sigurnost), a na istom fakultetu je i magistrirao 2013. godine na temu "Poricanja genocida nad Bošnjacima počinjenog u periodu 1992-1995." Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu bio je pripadnik Armije RBiH. Za ispoljenu hrabrost i doprinos u odbrani od agresije odlikovan je najvećim ratnim priznanjem „Zlatni ljiljan". Godine 1995. proizveden je u čin natporučnika Armije RBiH. Profesionalni vojni angažman nastavio je i u postratnom periodu u Vojsci FBiH, a kasnije u OS BiH, obavljajući niz štapskih i komandnih dužnosti. Tokom profesionalne vojne karijere pohađao je više međunarodnih edukacija, od kojih vrijedi posebno istaći Napredni sigurnosni studij u „Maršal-centru" u Garmishpartenkirchenu, Njemačka, u periodu septembar-decembar 2007. godine, trosedmični kurs „Logistička podrška u UN misijama" u Maleziji 2010. godine, dvosedmični kurs „Standardizacija u NATO-u" u Varšavi 2010. godine. Na službi je u Upravi za logistiku ZŠ OS BiH u činu majora. Tokom 2013. i 2014. godine učestvovao je u mirovnoj misiji UN-a u DR Kongo kao vojni posmatrač.

Osim negiranja genocida, u njegovom istraživačkom fokusu su zločini protiv čovječnosti, međunarodno humanitarno pravo, te kršenja osnovnih ljudskih prava.